

ВІСНИК

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

**Загальнодержавне
періодичне видання**

Виходить шість разів на рік

Засноване
19 лютого 1997 року

Свідоцтво
про державну реєстрацію
Серія КБ № 2444

Засновник:
Конституційний Суд України

Адреса: 252220,
Київ, вул. Банкова, 5—7

Видавець:
Юридична інформаційна
компанія — «Юрінком Інтер»
Шеф-редактор **В. Ковальський**

Адреса: 254209, м. Київ
вул. Героїв Дніпра, 31-б

Редакційна рада:

В. Німченко — голова
М. Козюбра
М. Костицький
П. Мартиненко
О. Мироненко
В. Тихий
Л. Чубар
В. Шаповал
С. Яценко

Відповідальний секретар —
Г. Сурначова

Тел. 220-72-17
227-27-49

5 (13) '99

18 жовтня 1999 року
виповнилося три роки перебування
І. Шимченка
на посаді Голови Конституційного Суду України,
В. Розенка та В. Німченка
на посаді заступників
Голови Конституційного Суду України.

Згідно зі статтею 148 Конституції України
Голова Конституційного Суду обирається
на спеціальному пленарному засіданні

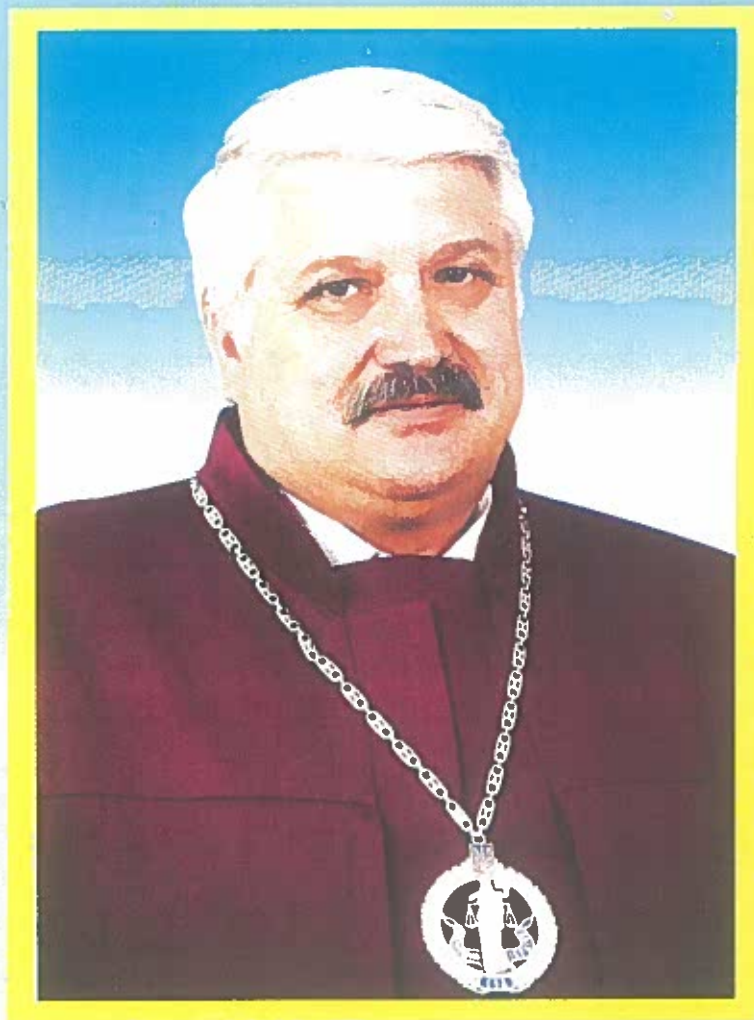
Конституційного Суду України
зі складу суддів

Конституційного Суду України
шляхом таємного голосування
лише на один трирічний строк.

Головою Конституційного Суду
на наступний трирічний термін
на спеціальному пленарному засіданні обрано

В. Скомороху.

Заступниками Голови Конституційного Суду
обрані П. Євграфов і М. Селівон.

Скомороха Віктор Єгорович **Коротка біографічна довідка**

Народився 1941 року в с. Матросове Солонянського району на Дніпропетровщині в селянській родині.

Працював шофером у колгоспі. Проходив строкову військову службу.

1967 року закінчив правознавчий факультет Харківського юридичного інституту.

Цього ж року розпочав фахову діяльність суддею Краснолуцького міського народного суду на Луганщині, з 1970 року – член Луганського обласного суду.

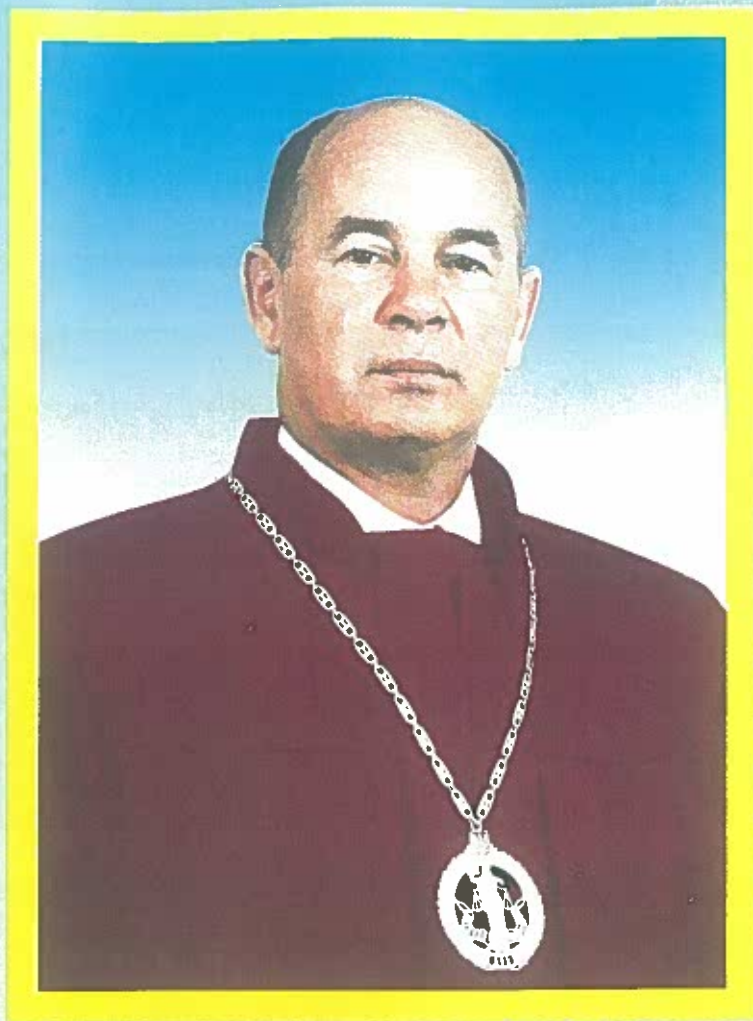
1976 року обирається суддею Верховного Суду України.

У вересні 1996 року на третьому (позагерговому) з'їзді суддів України призначений суддею Конституційного Суду України. До обрання Головою Конституційного Суду був секретарем Колегії суддів Конституційного Суду України.

Заслужений юрист України.

Брав участь у підготовці проектів Концепції судової реформи в Україні, Закону про статус суддів, проекту Кримінального кодексу України та ряду інших законопроектів. Автор багатьох публікацій, присвячених аналізу та застосуванню законодавства, захисту прав людини, зокрема таких: Адміністративна реформа в Україні: потрібне законодавче забезпечення (правові аспекти поділу і розмежування влади); Деякі питання конституційного провадження; Конституційний Суд України, досвід і проблеми; Конституційний контроль: питання розгляду справ, характеру та змісту рішень Конституційного Суду України тощо; 1999 року вийшли друком кримінально-публіцистичні нариси «Пам'ять і біль».

Має вищий кваліфікаційний клас судді.

Євграфов Павло Борисович **Коротка біографічна довідка**

Народився 1944 року в Москві в сім'ї службовців.

Трудову діяльність розпочав робітником будівельно-монтажного управління, слюсарем-складальником Харківського тракторного заводу. Проходив строкову військову службу.

1971 року закінчив Харківський юридичний інститут.

У 1971—1991 роках — аспірант, асистент, старший викладач, доцент кафедри теорії держави і права Харківського юридичного інституту.

З 1991 по 1994 рік працював завідувачем державно-правового відділу Секретаріату Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а з 1995 по 1997 роки — керівником юридичної служби Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим.

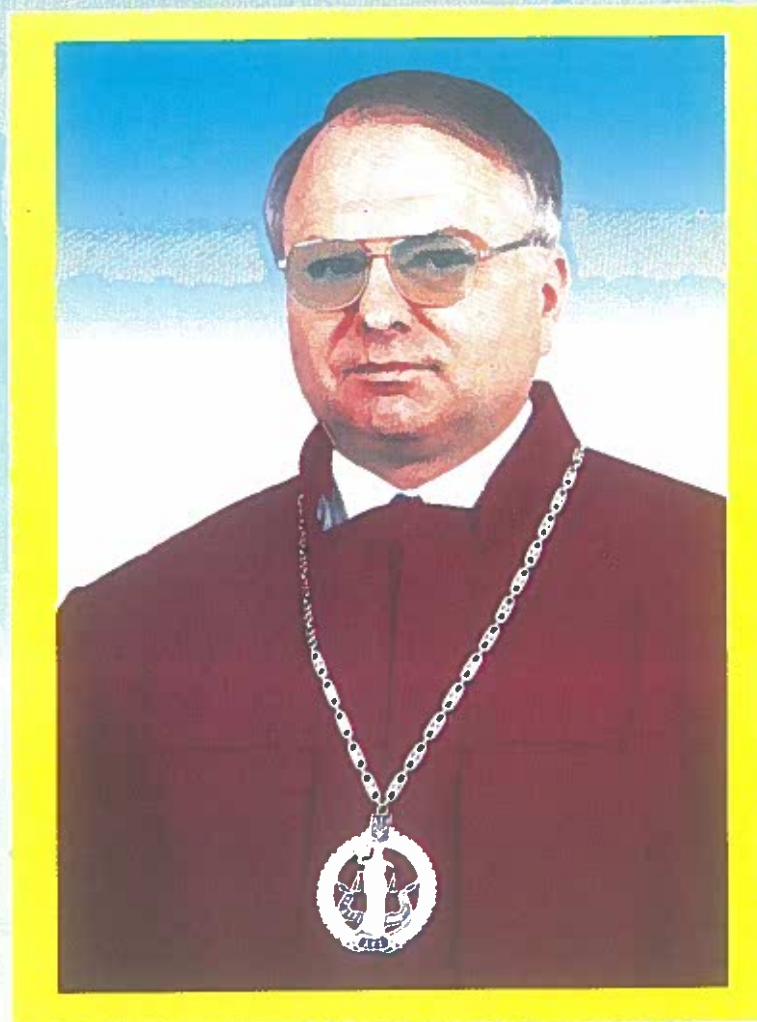
У червні 1997 року Верховною Радою України призначений суддею Конституційного Суду України.

Кандидат юридичних наук. Наукове звання — доцент.

Брав участь у розробці проекту Конституції України, законопроекту "Про всеукраїнський і місцеві референдуми", про власність тощо.

Опубліковано понад 70 наукових праць з питань теорії системи права, законотворчості, правової держави.

Заслужений юрист України.

Селівон Микола Федосович

Коротка біографічна довідка

Народився 1946 року в с. Шестовиця на Чернігівщині в селянській родині.

Трудову діяльність розпочав слюсарем-ремонтником. Проходив строкову військову службу.

1973 року закінчив юридичний факультет Київського державного університету імені Т.Г.Шевченка.

Фахову діяльність розпочав у 1973 році стажистом-дослідником Інституту держави і права АН УРСР.

З 1979 року – на відповідальній роботі в апараті Уряду: старший референт юридичної групи, в.о. завідувача юридичного відділу, завідувач юридичного відділу, заступник Міністра Кабінету Міністрів, перший заступник Міністра Кабінету Міністрів України.

У вересні 1996 року Указом Президента України призначений суддею Конституційного Суду України.

Кандидат юридичних наук. Заслужений юрист України.

Автор низки монографій з правових питань організації та діяльності рад. Брав участь у розробці проектів найважливіших законів щодо забезпечення політичної незалежності та економічної самостійності України, становлення ринкової економіки, соціального захисту населення, формування нової системи державного управління та місцевого самоврядування. Як експерт брав участь у розробці проекту Конституції України.

У НОМЕРІ

АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (*справа про депутатську недоторканність*) 7

ОКРЕМА ДУМКА

судді Конституційного Суду України Вознюка В.Д. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (*справа про депутатську недоторканність*) 14

ОКРЕМА ДУМКА

судді Конституційного Суду України Козюбри М.І. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (*справа про депутатську недоторканність*) 17

ОГЛЯД УХВАЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ 21**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ**

В.Німченко, Н.Картавцева. Конституційні гарантії свободи релігії та переконань людини і громадянина в Україні. 50

З ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ

Мироненко О.М. Конституції Українських гетьманів XVII–XVIII століть як об'єкти офіційного тлумачення, захисту і грубих порушень. 60

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ

Німецько-український колоквиум з питань конституційного права. 86

Над випуском працювали:

Галина Сурначова

Олена Пазенко

Любов Лавриненко

Олександр Кротков

Вікторія Зарецька

Володимир Романенко

Здано до складання 25.12.99. Підписано до друку 18.01.2000

Формат 70×100 1/16. Папір офсетний. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 6,59. Умовн. друк. арк. 7,10. Наклад 1200 прим.

Віддруковано у видавництві "Київська правда", вул. Маршала Гречка, 13

**АКТИ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ
УКРАЇНИ**

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

**у справі за конституційним поданням
Міністерства внутрішніх справ України
щодо офіційного тлумачення положень
частини третьої статті 80 Конституції України
(справа про депутатську недоторканність)**

м. Київ
27 жовтня 1999 року
№ 9-рп/99

Справа № 1-15/99

**Конституційний Суд України
у складі суддів Конституційного Суду України:**

Скоморохи Віктора Єгоровича — головуєчий,
Вознюка Володимира Денисовича — суддя-доповідач,
Євграфова Павла Борисовича,
Козюбри Миколи Івановича,
Корнієнка Миколи Івановича,
Костицького Михайла Васильовича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Мартиненка Петра Федоровича,
Мироненка Олександра Миколайовича,
Німченка Василя Івановича,
Селівона Миколи Федосовича,
Тимченка Івана Артемовича,
Тихого Володимира Павловича,
Чубар Людмили Пантеліївни,
Шаповала Володимира Миколайовича,
Яценка Станіслава Сергійовича,

за участю уповноважених за дорученням представників суб'єкта права на конституційне подання — Міністерства внутрішніх справ України — Штанька Олександра Федоровича, заступника Міністра внутрішніх справ України, Коляди Петра Васильовича, першого заступника начальника Головного слідчого управління Міністерства внутрішніх справ України; залучених до участі у розгляді цієї справи від Верховної Ради України — Шишкіна Віктора Івановича, народного депутата України, заступника Голови Комітету Верховної Ради України з питань

правової реформи, Кривенка Леоніда Івановича, головного наукового консультанта Відділу зв'язків з органами правосуддя Секретаріату Верховної Ради України; від Генеральної прокуратури України — Бурдоля Євгена Павловича, начальника відділу правового забезпечення Генеральної прокуратури України, Титарчука Григорія Миколайовича, виконуючого обов'язки начальника Управління нагляду за додержанням законів органами внутрішніх справ і податкової міліції при провадженні оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства; від Служби безпеки України — Породька Володимира Михайловича, начальника Слідчого управління Служби безпеки України; а також Носова Владислава Васильовича, Постійного представника Президента України в Конституційному Суді України,

розглянув на пленарному засіданні справу про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України.

Приводом для розгляду справи згідно зі статтями 39, 41 Закону України "Про Конституційний Суд України" стало конституційне подання Міністерства внутрішніх справ України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України.

Підставою для розгляду справи відповідно до статті 93 Закону України "Про Конституційний Суд України" є практична необхідність в офіційній інтерпретації положень частини третьої статті 80 Конституції України.

Заслухавши суддю-доповідача Вознюка В.Д., пояснення Штанька О.Ф., Коляди П.В., Шишкіна В.І., Кривенка Л.І., Бурдоля Є.П., Титарчука Г.М., Породька В.М., Носова В.В. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

установив:

1. Міністерство внутрішніх справ України звернулося до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України, згідно з якими народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані. У конституційному поданні також порушено питання щодо визначення моменту, з якого настає кримінальна відповідальність, та моменту, з якого особа вважається притягнутою до кримінальної відповідальності; щодо необхідності скасування обраного раніше запобіжного заходу у вигляді взяття під варту особи до її обрання народним депутатом України; щодо необхідності звернення до Верховної Ради України з поданням про одержання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності та арешт цієї особи у порядку, передбаченому статтею 28 Закону України "Про статус народного депутата України".

Практичну необхідність такого тлумачення суб'єкт права на конституційне подання обґрунтовує тим, що чинним кримінальним та кримінально-процесуальним законодавством не визначено поняття "притягнення до кримінальної відповідальності", не встановлено моменту, з якого настає кримінальна відповідальність і з якого народним депутатам України гарантується недоторканність. Не визначено також, чи поширюється депутатська недоторканність на особу, яку притягнуто до кримінальної відповідальності і щодо якої обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту до обрання її народним депутатом України. За результатами виборів, які відбулися 29 березня 1998 року, народними депутатами України обрано окремих громадян, стосовно яких слідчими органів внутрішніх справ ще до дня виборів було порушено кримінальні справи, пред'явлено обвинувачення та обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту відповідно до

положень статей 131, 132, 148, 150, 155 та інших статей Кримінально-процесуального кодексу України.

На пленарному засіданні уповноважені за дорученням представники суб'єкта права на конституційне подання Штанько О.Ф. і Коляда П.В. пояснили, що Міністерство внутрішніх справ України у конституційному поданні порушує питання щодо з'ясування моменту притягнення особи до кримінальної відповідальності і необхідності звернення до Верховної Ради України з поданням про одержання згоди на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності та арешт у разі, якщо його взято під варту і пред'явлено обвинувачення у вчиненні злочину до обрання народним депутатом України.

Відповідно до позиції Міністерства внутрішніх справ України особа вважається притягнутою до кримінальної відповідальності з моменту винесення постанови про притягнення цієї особи як обвинуваченого і пред'явлення їй обвинувачення, а гарантії депутатської недоторканності поширюються на народного депутата України з моменту складення ним присяги. Отже, якщо особу притягнуто до кримінальної відповідальності до обрання народним депутатом України і складення присяги, то у зверненні до Верховної Ради України з поданням про одержання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності та арешт такого народного депутата України немає правових підстав.

Представники Верховної Ради України Шишкін В.І. та Кривенко Л.І. вважають, що початковим моментом процесу притягнення особи до кримінальної відповідальності є винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого і пред'явлення їй конкретного обвинувачення у вчиненні злочину. Процес притягнення до кримінальної відповідальності має стадійний характер. Громадянин, обраний народним депутатом України, набуває статусу народного депутата з моменту реєстрації Центральною виборчою комісією факту обрання його народним депутатом України. Саме з цього часу на народного депутата України поширюються гарантії депутатської недоторканності, передбачені частиною третьою статті 80 Конституції України, що зумовлює необхідність враховувати цей статус у разі застосування щодо депутата механізму притягнення до кримінальної відповідальності та обрання запобіжного заходу у вигляді арешту, а також обов'язкову згоду Верховної Ради України на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності, його затримання чи арешт.

Представники Генеральної прокуратури України Бурдоль Є.П. і Титарчук Г.М. та Служби безпеки України Породько В.М. пояснили, що за чинним Кримінально-процесуальним кодексом України особа вважається притягнутою до кримінальної відповідальності з моменту винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого. Гарантії депутатської недоторканності починаються з моменту складення присяги народним депутатом України і діють тільки на період його повноважень. Тому в разі притягнення громадянина до кримінальної відповідальності та арешту до обрання його народним депутатом України немає правових підстав звертатися з поданням до Верховної Ради України про одержання згоди на вжиття таких заходів.

На думку Постійного представника Президента України в Конституційному Суді України Носова В.В., системний аналіз конституційних норм дає підстави під словосполученням "притягнені до кримінальної відповідальності", яке вживається в частині третій статті 80 Конституції України щодо народних депутатів України, розуміти застосування кримінального покарання до особи, винної у вчиненні злочину. Особа вважається притягнутою до кримінальної відповідальності після постановлення судом обвинувального вироку, який набрав законної сили. Що ж стосується гарантій депутатської недоторканності, то вони повинні поширюватись на народного депутата України після складення ним присяги,

оскільки він розпочинає виконувати свої обов'язки саме з цього часу. Якщо громадянина заарештовано до його обрання народним депутатом України, органи попереднього слідства та суд не можуть перешкодити такому народному депутату України скласти присягу, оскільки єдиним джерелом влади виступає народ і його волевиявлення є обов'язковим для органів державної влади.

2. Кримінальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, особливим елементом у механізмі кримінально-правового реагування держави щодо особи, яка вчинила злочин. Поняття “кримінальна відповідальність” законодавчо не визначено і в теорії кримінального та кримінально-процесуального права трактується по-різному.

Відповідно до частини першої статті 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, а згідно із статтею 3 Кримінального кодексу України кримінальній відповідальності підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене законом суспільно небезпечне діяння. Ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні злочину, а також підданий кримінальному покаранню інакше як за вироком суду й відповідно до закону. Ці положення дають підстави розглядати кримінальну відповідальність як особливий правовий інститут, у межах якого здійснюється реагування держави на вчинений злочин.

Кримінальна відповідальність передбачає офіційну оцінку відповідними державними органами поведінки особи як злочинної. Підставою кримінальної відповідальності є наявність у діяннях особи складу злочину, передбаченого кримінальним законом. Це форма реалізації державою правоохоронних норм, яка в кінцевому підсумку, як правило, полягає в застосуванні до особи, що вчинила злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру через обвинувальний вирок суду. Кримінальна відповідальність може мати не лише форму покарання. За вироком суду вона може зводитись тільки до осуду особи, яка вчинила злочин, і звільнення її від покарання (частина друга статті 50 Кримінального кодексу України). Особу може бути засуджено умовно чи з відстрочкою виконання вироку (статті 45, 46, 46¹ Кримінального кодексу України). Тому сам факт порушення кримінальної справи щодо конкретної особи, затримання, взяття під варту, пред'явлення їй обвинувачення не можна визнати як кримінальну відповідальність. Особа не несе кримінальної відповідальності до тих пір, поки її не буде визнано судом винною у вчиненні злочину і вирок суду не набере законної сили.

3. Поняття “притягнення до кримінальної відповідальності” не тотожне поняттю “кримінальна відповідальність”, як і поняття “притягнення до юридичної відповідальності” не ідентичне поняттю “юридична відповідальність”.

Норми Конституції України, зокрема, містять терміни: “за віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність” (частина друга статті 60); “ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення” та “юридична відповідальність особи має індивідуальний характер” (стаття 61); “особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом” (частина перша статті 63), “незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності” (частина друга статті 68); “за посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону” (частина друга статті 105); “за неповагу до суду і судді винні особи притягаються до юридичної відпові-

дальності” (частина п'ята статті 129). У контексті змісту положень названих статей Конституції України терміни “притягнення до юридичної відповідальності” та “юридична відповідальність” розмежовуються.

Притягнення до юридичної відповідальності передуює юридичній відповідальності. Юридична відповідальність, у тому числі й кримінальна відповідальність, як і форми притягнення до юридичної відповідальності, визначаються та встановлюються законами. Відповідно до положень пунктів 14, 22 частини першої статті 92 Конституції України виключно законами України визначаються “судочинство... організація і діяльність прокуратури, органів дізнання і слідства”, а також “засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них”. Пунктом 9 розділу XV “Перехідні положення” Конституції України визначено, що “прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів та функцію попереднього слідства — до введення в дію законів, що регулюють діяльність державних органів щодо контролю за додержанням законів, та до сформування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування”. Таким чином, форма і порядок кримінального переслідування особи, що підозрюється у вчиненні злочину, а також кримінальна відповідальність винної особи регламентуються кримінальним та кримінально-процесуальним законодавством України.

Зокрема, порядок розслідування кримінальної справи, арешт і затримання регулюються Кримінально-процесуальним кодексом України. Системний аналіз його норм (статей 147, 242, 246 та інших статей) дає підстави дійти висновку, що притягнення до кримінальної відповідальності, як стадія кримінального переслідування, починається з моменту винесення слідчим постанови про притягнення особи як обвинуваченого і пред'явлення їй обвинувачення. Відповідно до положень частини першої статті 147 цього Кодексу “в разі притягнення посадової особи до кримінальної відповідальності за посадовий злочин... слідчий зобов'язаний відсторонити її від посади...”. Пункт 4 частини першої статті 242 Кримінально-процесуального кодексу України передбачає, що в разі віддання обвинуваченого до суду суддя одноособово чи суд у розпорядчому засіданні зобов'язані з'ясувати, “чи притягнуті до відповідальності всі особи, які зібраними в справі доказами викриті у вчиненні злочину”, а відповідно до вимог пункту 4 частини першої статті 246 цього Кодексу суд у розпорядчому засіданні повертає справу на додаткове розслідування за “наявності підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, коли окремих розгляд справи про них неможливий”.

Підтвердженням того, що в зміст терміна “притягнення до кримінальної відповідальності” вкладається факт пред'явлення особі обвинувачення, є передбачена статтею 174 Кримінального кодексу України кримінальна відповідальність особи, яка провадить дізнання, слідчого або прокурора за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності з корисливих мотивів чи іншої особистої заінтересованості.

Історичний аналіз правових норм, які регламентували питання депутатської недоторканності, свідчить про те, що з моментом притягнення особи до кримінальної відповідальності пов'язується факт пред'явлення їй обвинувачення у вчиненні злочину.

Зокрема, відповідно до частини четвертої статті 111 Конституції (Основного Закону) України 1978 року (з наступними змінами) народний депутат України не міг бути без згоди Верховної Ради України притягнений до кримінальної відповідальності, заарештований або підданий заходам адміністративного стягнення, які накладалися в судовому порядку.

Законом України “Про статус народного депутата України” від 17 листопада 1992 року визначено, що для одержання згоди Верховної Ради України на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності Генеральний прокурор України вносить подання до Верховної Ради України до пред’явлення депутату обвинувачення або дачі санкції на арешт (частини перша і друга статті 28 названого Закону). Стаття 29 Закону України “Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів” визначала, що депутата ради не можна було притягнути до кримінальної відповідальності або арештувати без згоди ради (стаття виключена Законом № 11/98-ВР від 13 січня 1998 року).

Згідно з частинами першою і другою статті 1 Закону України “Про порядок одержання згоди Ради народних депутатів на притягнення депутата до відповідальності” (Закон втратив чинність на підставі Закону № 11/98-ВР від 13 січня 1998 року) для одержання згоди ради на притягнення депутата до кримінальної відповідальності, його арешт відповідний прокурор повинен був внести в раду подання перед пред’явленням депутату звинувачення або дачею санкції на арешт.

У частині третій статті 80 Конституції України стосовно народних депутатів України також використано термін “притягнені до кримінальної відповідальності”.

Отже, притягнення до кримінальної відповідальності, як стадія кримінального переслідування, починається з моменту пред’явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину.

4. Статус народного депутата України визначається Конституцією та законами України. Важливою конституційною гарантією є депутатська недоторканність, яка має цільове призначення — забезпечення безперешкодного та ефективного здійснення народним депутатом України своїх функцій. Вона не є особистим привілеєм, а має публічно-правовий характер.

Згідно з положеннями частини другої статті 80 Конституції України народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп. Це означає, що народний депутат України і після припинення депутатських повноважень не може бути притягнений до юридичної відповідальності за зазначені дії.

Депутатська недоторканність передбачає також особливий порядок притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешту народних депутатів України. Вони не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані (частина третя статті 80 Конституції України). Згідно з частиною третьою статті 76 Конституції України “не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку”. З цього конституційного припису випливає, що народним депутатом України може бути обраний громадянин України, щодо якого порушено кримінальну справу, пред’явлено обвинувачення у вчиненні злочину, затримано чи заарештовано.

За змістом статті 69, частини першої статті 76, частини другої статті 78 та частини четвертої статті 79 Конституції України особа обирається народним депутатом України та отримує депутатський мандат внаслідок волевиявлення виборців. Перед вступом на посаду народні депутати України складають перед Верховною Радою України присягу (частина перша статті 79 Конституції України). Відмова скласти присягу має наслідком втрату депутатського мандата (частина третя статті 79 Конституції України). Ці конституційні приписи дають підстави стверджувати, що народний депутат України свій мандат отримує за результатами виборів, засвідченими рішенням відповідної виборчої комісії про визнання народного депутата обраним.

Таким чином, на підставі системного аналізу норм Конституції України Конституційний Суд України дійшов висновку, що гарантії депутатської недоторканності відповідно до положень частини третьої статті 80 Конституції України поширюються на народних депутатів України з моменту визнання їх обраними за результатами виборів, засвідченими рішенням відповідної виборчої комісії, і до моменту припинення у встановленому порядку депутатських повноважень. Якщо громадянина обрано народним депутатом України після пред'явлення йому обвинувачення у вчиненні злочину чи після арешту, подальше провадження у кримінальній справі стосовно такого депутата може бути продовжено за наявності згоди Верховної Ради України на притягнення його до кримінальної відповідальності або арешт відповідно до процедури, передбаченої статтею 28 Закону України "Про статус народного депутата України". Такий підхід забезпечує реалізацію принципу рівності всіх народних депутатів України щодо гарантій депутатської недоторканності.

На підставі викладеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 51, 63, 65, 95 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України

вирішив:

1. В аспекті порушених у конституційному поданні Міністерством внутрішніх справ України питань положення частини третьої статті 80 Конституції України треба розуміти так:

1.1. Кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду.

1.2. Притягнення до кримінальної відповідальності, як стадія кримінального переслідування, починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину.

1.3. Згода Верховної Ради України на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності має бути одержана до пред'явлення йому обвинувачення у вчиненні злочину відповідно до чинного Кримінально-процесуального кодексу України.

1.4. Депутатська недоторканність поширюється на народного депутата України з моменту визнання його обраним за рішенням відповідної виборчої комісії і до моменту припинення повноважень народного депутата України.

У разі пред'явлення громадянину України обвинувачення у вчиненні злочину та/або його арешту до обрання народним депутатом України подальше провадження у кримінальній справі стосовно такого депутата може бути продовжено за наявності згоди Верховної Ради України на його притягнення до кримінальної відповідальності та/або перебування під вартою.

2. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у "Віснику Конституційного Суду України" та в інших офіційних виданнях України.

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД
УКРАЇНИ**

ОКРЕМА ДУМКА

**судді Конституційного Суду України Вознюка В.Д.
стосовно Рішення Конституційного Суду України
у справі за конституційним поданням
Міністерства внутрішніх справ України
щодо офіційного тлумачення положень
частини третьої статті 80 Конституції України
(справа про депутатську недоторканність)**

У частині другій підпункту 1.4 пункту 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України дано тлумачення, що згідно з положеннями частини третьої статті 80 Конституції України у разі пред'явлення громадянину України обвинувачення у вчиненні злочину та/або його арешту до обрання народним депутатом України подальше провадження у кримінальній справі стосовно такого депутата може бути продовжено за наявності згоди Верховної Ради України на його притягнення до кримінальної відповідальності та/або перебування під вартою.

Обгрунтовуючи таке рішення, Конституційний Суд України виходив з того, що громадянин України, отримавши представницький мандат, набуває статусу народного депутата України з моменту, зафіксованого в рішенні відповідної виборчої комісії про обрання його народним депутатом України. З цього моменту на нього поширюються гарантії депутатської недоторканності. Необхідність одержання згоди Верховної Ради України на притягнення до кримінальної відповідальності чи арешт забезпечує реалізацію принципу рівності всіх народних депутатів України щодо гарантій депутатської недоторканності.

Вважаю тлумачення положення частини третьої статті 80 Конституції України не зовсім правильним з таких підстав.

Парламентська (депутатська) недоторканність є правовим інститутом, притаманним більшості держав світового співтовариства, в тому числі і європейських. На сьогодні в багатьох європейських країнах існує тенденція до звуження обсягу та меж депутатської недоторканності. Зокрема, депутатська недоторканність не поширюється на депутатів (парламентаріїв), які були затримані під час вчинення чи на місці вчинення злочину, що визначено в конституціях Австрії (стаття 68), Білорусії (стаття 93), Бельгії (статті 57, 58), Греції (статті 61, 62), Італії (стаття 68), Російської Федерації (стаття 98), ФРН (стаття 46), Франції (стаття 26) та багатьох інших. Пунктом 9 розділу II "Заключні і перехідні положення" Конституції Російської Федерації встановлено, що на депутатів Державної Думи — членів Уряду не поширюються гарантії депутатської недоторканності в частині відповідальності за діяння, пов'язані з виконанням службових обов'язків.

Положення частини другої статті 80 Конституції України гарантують неможливість притягнення народного депутата України до будь-якої юридичної відповідальності за результати голосування чи висловлювання у парламенті або його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп (депутатський індемнітет). Водночас частиною третьою статті 80 Конституції України передбачено можливість притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт, але за згодою Верховної Ради України (депутатський імунітет).

Закріплений у статті 80 Конституції України інститут депутатської недоторканності є важливою конституційною гарантією, що захищає народного депутата України від незаконного переслідування, забезпечує самостійне і незалежне виконання депутатських обов'язків. За своїм призначенням ця гарантія є вищою

порівняно із загальними конституційними гарантіями недоторканності особи (статті 28, 29, 30, 31, 32 та інші статті Конституції України).

За Конституцією України депутатська недоторканність повинна поширюватися на народного депутата України на час виконання депутатських повноважень, які починаються з моменту складення присяги (частина четверта статті 79) і припиняються одночасно з припиненням повноважень Верховної Ради України (частина перша статті 81). Як конституційна гарантія депутатська недоторканність має своєю метою захист народного депутата України виключно як посадової особи. Розширене тлумачення депутатської недоторканності призводить до того, що особа, яка вчинила злочин до обрання її народним депутатом України, перетворює ці гарантії на особистий привілей. На мою думку, таке розуміння публічно-правового характеру депутатської недоторканності, її суспільного призначення зумовлює порушення закріплених Конституцією України принципів рівності людини і громадянина перед законом (стаття 24) та прав особи, яка потерпіла від злочинних дій посадової особи, на судовий захист (стаття 55).

Аналіз норм Конституції України свідчить, що конституційні гарантії недоторканності надаються з метою підвищеного захисту певної категорії осіб у зв'язку з їх діяльністю. Зокрема, ці гарантії поширюються на Президента України, народних депутатів України та суддів.

За змістом частини першої статті 105 Конституції України Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень, яких він, вступаючи на пост, набуває з моменту складення присяги народові на урочистому засіданні Верховної Ради України (частина перша статті 104 Конституції України).

Суддя Конституційного Суду України вступає на посаду з дня складення ним присяги судді Конституційного Суду України (частина перша статті 17 Закону України "Про Конституційний Суд України"). Вперше обраний суддя загальних судів України також складає присягу перед органом, який обрав його (стаття 10 Закону України "Про статус суддів"), і з цього моменту набуває повноважень. Лише після набуття повноважень зазначені посадові особи мають право здійснювати свої функції. З цього ж часу на них повинні поширюватись конституційні гарантії недоторканності, в тому числі і на народних депутатів України.

Конституція України не передбачає інституту недоторканності щодо кандидатів у народні депутати України, тобто вони можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи арештовані без згоди Верховної Ради України. Поширення дії цієї норми на громадян, які були притягнені до кримінальної відповідальності чи заарештовані до набуття повноважень народного депутата України, означає надання зворотності депутатській недоторканності, що суперечить призначенню цього правового інституту і духу Конституції України.

Це означає також, що згода Верховної Ради України потрібна і щодо народного депутата України, який набув цього статусу після винесення судом обвинувального вироку, але до набрання ним законної сили, що є прямим порушенням принципу поділу державної влади в Україні (стаття 6 Конституції України) та втручанням у здійснення правосуддя (стаття 124 Конституції України).

Конституція України не дає визначення поняття "притягнення до кримінальної відповідальності", та це і не є її предметом. Поняття, підстави і порядок притягнення особи до кримінальної відповідальності (як і до будь-якої юридичної відповідальності) визначаються виключно законами України (пункти 14, 22 статті 92 Конституції України). Зокрема, інститут "притягнення до кримінальної відповідальності" регламентується нормами Кримінально-процесуального кодексу України. Відповідно до цього Кодексу кримінальне переслідування здійснюється у двох основних формах: досудовій і судовій. Досудова форма включає в себе

таку стадію, як попереднє слідство. Стадія притягнення особи до кримінальної відповідальності на попередньому слідстві починається з моменту пред'явлення обвинувачення у вчиненні злочину, і особа вважається притягнутою до кримінальної відповідальності на цій стадії слідства. Тому всі інші слідчі дії після пред'явлення обвинувачення, стадія віддання до суду чи судовий розгляд справи охоплюються поняттям "кримінальне переслідування", а не поняттям "притягнення до кримінальної відповідальності".

Положення частини третьої статті 80 Конституції України передбачають згоду Верховної Ради України на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт лише народного депутата України. Якщо ж громадянина України притягнуто до кримінальної відповідальності і застосовано запобіжний захід у вигляді взяття під варту до обрання народним депутатом України, на нього не повинні поширюватись зазначені положення Основного Закону. В таких випадках стадія кримінального переслідування повинна бути доведена до постановлення судом виправдувального або обвинувального вироку і набрання ним законної сили.

Вважаю, що саме таке бачення гарантій депутатської недоторканності відповідає призначенню цього правового інституту та суспільним інтересам.

Суддя Конституційного Суду України

В. Вознюк

ОКРЕМА ДУМКА

**судді Конституційного Суду України Козюбри М.І.
стосовно Рішення Конституційного Суду України
у справі за конституційним поданням
Міністерства внутрішніх справ України
щодо офіційного тлумачення положень
частини третьої статті 80 Конституції України
(справа про депутатську недоторканність)**

Поділяючи окремі положення як мотивувальної, так і резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України, разом з тим вважаю, що викладена в ньому позиція з основних питань, порушених у конституційному поданні Міністерства внутрішніх справ України, є вразливою. На мою думку, вона не впливає із сучасних теоретичних уявлень про юридичну відповідальність та системного тлумачення Конституції України.

1. Юридичній відповідальності за всієї неоднозначності її розуміння у вітчизняному правознавстві притаманні певні особливості, які не підлягають сумніву. Для даної справи особливо важливе значення мають такі з них:

по-перше, юридична відповідальність є наслідком правопорушення, яке стає її фактичною підставою. У свою чергу, правопорушення характеризується сукупністю певних ознак, які утворюють його склад. Особа може бути притягнута до юридичної відповідальності тільки за наявності в її діянні всіх елементів правопорушення;

по-друге, юридична відповідальність пов'язана із застосуванням заходів державно-примусового впливу. Цим вона відрізняється від інших видів соціальної відповідальності;

по-третє, саме по собі правопорушення автоматично не тягне за собою застосування заходів державно-правового примусу, воно є лише підставою для цього. Для реального здійснення юридичної відповідальності необхідний правозастосовний акт уповноваженого на те (компетентного) органу, яким встановлюється обсяг та форма заходів державно-правового примусу;

по-четверте, юридична відповідальність здійснюється у процесуальній формі. Це означає, що порядок покладення юридичної відповідальності визначається нормами процесуального права, на основі яких за наявності певного факту виникають процесуальні правовідносини, в яких відбувається рух юридичної відповідальності.

Цей рух включає ряд стадій, основними з яких згідно з теорією юридичної відповідальності є: а) виникнення юридичної відповідальності, момент якого, як правило, пов'язаний з вчиненням правопорушення; б) дослідження обставин справи про правопорушення; в) прийняття компетентними органами рішення про застосування (незастосування) заходів державно-правового примусу, вибір їх у межах санкції, передбаченої нормою права; г) реалізація юридичної відповідальності, тобто виконання застосованих до правопорушника заходів державно-правового примусу.

Зазначені стадії з деякими особливостями притаманні також такому виду юридичної відповідальності, як кримінальна відповідальність, порядок здійснення якої регламентується більш детально порівняно з іншими видами юридичної відповідальності і визначається кримінальним, кримінально-процесуальним і цивільно-трудоваким законодавством.

Пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину, очевидно, може розглядатись як одна із стадій руху кримінальної відповідальності. Причому при-

значення цієї стадії полягає не стільки в констатації у діяннях особи, які пред'явлено обвинувачення, складу злочину, зокрема її вини, скільки у залученні цієї особи до участі у кримінальній справі у новому статусі — статусі обвинуваченого, що породжує для неї принципово новий комплекс прав (оспорювати кваліфікацію злочину, факт його вчинення, надавати докази, користуватись послугами адвоката, домагатися за допомогою юридичних засобів звільнення від кримінальної відповідальності або пом'якшення її тощо), який об'єднується загальним поняттям "право на захист".

Отже, вважати цю стадію притягненням до кримінальної відповідальності чи навіть його початком (мотивувальна частина Рішення у цьому відношенні, на мою думку, суперечлива) немає підстав.

Повноваженням притягати до кримінальної відповідальності відповідно до Конституції України наділений виключно суд. Це прямо впливає із статті 62 Основного Закону, яка говорить: "Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду".

Про те, що виключно суд може притягнути особу до кримінальної відповідальності, свідчить також ряд інших статей Конституції України. Зокрема, частина перша статті 61 Конституції закріплює одну з найважливіших засад юридичної відповідальності, згідно з якою "ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення". Навряд чи можна заперечувати, що тут, якщо йдеться про кримінальну відповідальність, мається на увазі притягнення до відповідальності саме судом, а не "притягнення як обвинуваченого" на стадії досудового слідства, оскільки згідно із статтею 141 Кримінально-процесуального кодексу у разі необхідності допускається зміна пред'явленого обвинувачення або доповнення його слідчим. У такому випадку він "зобов'язаний заново пред'являти обвинувачення з виконанням вимог, встановлених статтями 131, 132, 133 і 140 цього Кодексу". Пред'явлення обвинувачення заново можливе також у разі повернення прокурором або судом справи для додаткового розслідування (статті 231, 246 КПК).

У частині другій статті 105 Конституції України наголошується на тому, що "за посягання на честь і гідність Президента України **винні** (виділено мною. — М.К.) особи притягаються до відповідальності на підставі закону". Вина ж, якщо йдеться про кримінальну відповідальність, може встановлюватись, як вже зазначалось, тільки обвинувальним вироком суду (стаття 62 Конституції України).

Отже, до винесення обвинувального вироку суду та набрання ним законної сили особа відповідно до Конституції України не може вважатися притягнутою до кримінальної відповідальності. У зв'язку з цим посилання в Рішенні Конституційного Суду України на статті 147, 242, 246 Кримінально-процесуального кодексу України, відповідно до яких "притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності, як стадія кримінального переслідування, починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину" (підпункт 1.2 резолютивної частини Рішення), не є переконливим.

Чинний Кримінально-процесуальний кодекс України введено в дію ще у 1961 році, тобто задовго до прийняття нинішньої Конституції України. Чимало його положень потребують приведення у відповідність з положеннями Конституції України, що до цього часу не зроблено. Не узгоджуються з нею, на мою думку, й положення названих у Рішенні статей Кримінально-процесуального кодексу України, які, по суті, ототожнюють винесення слідчим постанови про притягнення особи як обвинуваченого і пред'явлення їй обвинувачення з притягненням до кримінальної відповідальності (допускаючи таким чином притягнення на стадії досудового слідства).

2. Не може, на мій погляд, служити вагомим аргументом на користь позиції Конституційного Суду України також посилання на історичний аналіз правових норм, які регулювали питання депутатської недоторканності.

По-перше, зазначений аналіз ґрунтується на законах, які, як і Кримінально-процесуальний кодекс України, приймалися до чинної нині Конституції України, у зв'язку з чим вони (чи, принаймні, їх окремі положення) теж потребують приведення у відповідність з Основним Законом України.

По-друге, якщо навіть допустити, що, приймаючи положення частини третьої статті 80 Конституції України, народні депутати України XII скликання під "притягненням до кримінальної відповідальності" мали на увазі стадію пред'явлення народному депутату України обвинувачення, то і це, на мою думку, не дає підстав для висновку, що саме такою є воля Конституції.

Конституція України, як і конституції інших держав, є єдиним, цілісним актом. Тому тлумаченню підлягають не думки чи навіть позиції творців Конституції України щодо окремих її положень, а воля Конституції в цілому. Вона ж щодо порушеного питання дістає вияв у тому, що:

— Конституція України виходить з принципу єдності кримінальної відповідальності, не розриваючи її на "матеріальну" і "процесуальну", як це мало місце у радянській юридичній науці. Разом з тим вона не зводить кримінальну відповідальність до реалізації тільки матеріально-правових норм, а передбачає процесуальні інститути, що містять гарантії досягнення об'єктивної істини у справі, прав особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, обґрунтованості застосування до неї запобіжних заходів тощо (статті 28, 29, 31, 55, 59, 61, 62, 63 та ін.);

— офіційна оцінка наявності чи відсутності у діянні особи складу злочину як підстави кримінальної відповідальності здійснюється виключно судом;

— тільки суд приймає рішення про застосування чи незастосування до особи, яка вчинила злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру.

З цього випливає, що згода Верховної Ради України на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності має бути одержана не до пред'явлення йому обвинувачення, а перед направленням прокурором справи до суду відповідно до положень Кримінально-процесуального кодексу України.

3. Не заперечуючи проти позиції Конституційного Суду України щодо того, що депутатська недоторканність поширюється на народного депутата України з моменту визнання його обраним за рішенням відповідної виборчої комісії і до моменту припинення повноважень, разом з тим вважаю, що частина друга підпункту 1.4 Рішення Конституційного Суду, згідно з якою "у разі пред'явлення громадянину України обвинувачення у вчиненні злочину та/або його арешту до обрання народним депутатом України подальше провадження у кримінальній справі стосовно такого депутата може бути продовжено за наявності згоди Верховної Ради України на його притягнення до кримінальної відповідальності та/або перебування під вартою", не узгоджується із зазначеною позицією.

При вирішенні даного питання, на мою думку, необхідно виходити із загального змісту та мети інституту депутатської недоторканності (іммунітету). Як правильно зазначається у мотивувальній частині Рішення, депутатська недоторканність не є особистим привілеєм. Проте до цього варто додати, що вона не є також виключно індивідуальним правом народного депутата України. Депутатська недоторканність (іммунітет) спрямована, в основному, на забезпечення нормального функціонування парламенту (зокрема і на його захист від посягань виконавчої влади). Не випадково в багатьох країнах світу (Австралія, Велика Британія, Індія, Ірландія, Канада, Норвегія, США, Філіппіни та ін.) депутатська

недоторканність (імунітет) поширюється лише на період сесії парламенту та певний строк до її початку і після закінчення.

В Україні, як і в деяких інших державах, строк дії депутатської недоторканності (імунітету) охоплює весь строк дії депутатського мандата. Це, зокрема, означає, що передбачений частиною третьою статті 80 Конституції України особливий порядок притягнення народних депутатів України до кримінальної відповідальності, затримання чи арешту діє тільки в межах цього строку. Інакше кажучи, вимога щодо згоди Верховної Ради України на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешту не поширюється не тільки на осіб, депутатські повноваження яких припинилися, а й на осіб, яких взято під варту або кримінальну справу щодо яких передано до суду до обрання народними депутатами України. За логікою ж, покладеною в основу Рішення Конституційного Суду, така згода необхідна навіть на стадії судового розгляду справи (якщо під час розгляду підсудний обраний народним депутатом України), що суперечить одній з основних засад судочинства — рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом (стаття 129 Конституції України).

4. Відповідно до частини третьої статті 76 Конституції України “не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку”. З цього конституційного положення випливає, що народним депутатом України може бути обраний громадянин України, щодо якого порушено кримінальну справу, якого затримано чи заарештовано.

Згідно з частиною першою статті 79 Конституції України перед вступом на посаду народні депутати України складають перед Верховною Радою України присягу. Отже, у разі обрання громадянина народним депутатом України під час перебування його під вартою йому має бути надана можливість скласти присягу, оскільки за змістом частини третьої статті 79 Конституції України лише відмова скласти присягу (а не факт перебування під вартою) має наслідком втрату депутатського мандата.

Враховуючи, що депутатська недоторканність спрямована насамперед на забезпечення нормального функціонування парламенту, на вимогу Верховної Ради України народному депутату України, який перебуває під вартою, має бути також забезпечена можливість брати участь у засіданнях Верховної Ради (до набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього, наслідком чого є дострокове припинення повноважень народного депутата України). Встановлення юридичних механізмів забезпечення такої можливості належить до повноважень Верховної Ради України. Певний світовий досвід у законодавчому регулюванні подібних ситуацій вже існує.

Суддя Конституційного Суду України

М. Козюбра

ОГЛЯД УХВАЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

15 січня 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Українського проектно-конструкторського інституту “Проммеханізація” щодо офіційного тлумачення положень пунктів 1, 6 статті 5 Закону України “Про приватизацію державного майна” (суддя-доповідач Вознюк В.Д.).

Як вбачається з матеріалів справи, приміщенням, побудованим за централізованими державними коштами, користувались три проектних інституту: “Важпромелектропроект”, “Важпромавтоматика”, підпорядковані державній корпорації “Укрмонтажспецбуд”, та УПКІ “Проммеханізація”, який підпорядкований Мінмашпрому України. Будинок знаходився на балансі інституту “Важпромелектропроект”, а інституту “Важпромавтоматика” і “Проммеханізація” користувались його приміщенням на правах оренди.

Корпорація “Укрмонтажспецбуд”, маючи права міністерства, дозволила приватизацію підпорядкованому їй інституту “Важпромавтоматика”, включаючи приміщення, в яких був розташований УПКІ “Проммеханізація”.

Вищий арбітражний суд та арбітражна наглядова Колегія визнали законним цей наказ корпорації “Укрмонтажспецбуд”, а УПКІ “Проммеханізація” був позбавлений можливості приватизувати приміщення, яким він володів за договором оренди. Суб’єкт конституційного звернення не погодився з таким рішенням і вважає неправильним трактування Вищим арбітражним судом України терміна “об’єкт приватизації” та визначення меж “об’єкта приватизації” в разі приватизації державного майна. У зв’язку з цим заявник просить дати офіційне тлумачення положень пунктів 1, 6 статті 5 Закону України “Про приватизацію державного майна” в редакції від 19 лютого 1997 року (із змінами і доповненнями), який набув чинності 20 березня 1997 року, тоді як на момент спору діяв Закон України “Про приватизацію майна державних підприємств” від 4 березня 1992 року. Відповідно до цього Закону, незалежно від кількості підприємств, які користувались на правах оренди приміщенням будь-якого окремого державного підприємства, всі приміщення перебували на балансі тільки одного державного підприємства. Державні підприємства мали право оформити договір оренди з підприємством, на балансі якого перебувало приміщення (будівля).

Закон України “Про приватизацію державного майна” (положення пунктів 1, 6 статті 5) чітко визначає поняття “об’єкт приватизації” та регламентує порядок приватизації будівлі (споруди, приміщення), якщо в її нежилых приміщеннях, що є державною власністю, розміщується два чи більше державних або заснованих на договорі оренди державного майна підприємств.

У разі прийняття рішення про приватизацію займані приміщення, за відсутності заборони на приватизацію, приватизуються разом з іншим майном підприємства після закріплення за співкористувачами приміщень, які вони займають на праві повного господарського відання, оперативного управління або на договірних засадах. А відповідно до Постанови Верховної Ради України № 88/95-ВР від 3 березня 1995 року відкрите акціонерне товариство “Важпромелектропроект” включено до переліку об’єктів державної власності, що не підлягають приватизації.

Таким чином, з матеріалів конституційного звернення випливає, що неоднозначного застосування судами України та іншими органами державної влади положень пунктів 1, 6 статті 5 Закону України “Про приватизацію державного

майна в редакції від 19 лютого 1997 року не вбачається і підстав для відкриття конституційного провадження немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 45, 50 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Українського проектно-конструкторського інституту "Проммеханізація" щодо офіційного тлумачення положення пунктів 1, 6 статті 5 Закону України "Про приватизацію державного майна" на підставі пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України "Про Конституційний Суд України".

14 квітня 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 8 частини першої статті 11 Закону України "Про державну податкову службу в Україні" в редакції від 24 грудня 1993 року № 3813-XII (суддя-доповідач Малинникова Л.Ф.).

У конституційному поданні народні депутати України — суб'єкт конституційного подання — посилаються на те, що Закон України "Про державну податкову службу в Україні" в редакції від 24 грудня 1993 року містить положення, які суперечать Конституції України. Зокрема зазначається, що пункт 8 частини першої статті 11 цього Закону встановив право державних податкових інспекцій в Україні "стягувати до бюджетів та державних цільових фондів донараховані за результатами перевірок суми податків, інших платежів і внесків, суми недоїмки з податків, інших платежів і внесків, а також суми штрафів та інших санкцій, передбачених пунктом 7 цієї статті та іншим законодавством України, з підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та наслідків фінансово-господарської діяльності у безспірному порядку". Таке право державних податкових інспекцій на безспірне стягнення коштів, на думку народних депутатів України, суперечить положенням статті 1 Конституції України в частині визначення України правовою державою та частині першій статті 124 Конституції України, відповідно до якої правосуддя в Україні здійснюється виключно судами і привласнення їх функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. До того ж, суб'єкт конституційного подання вважає, що надання державним податковим інспекціям права на безспірне стягнення коштів суперечить частині четвертій статті 13 Конституції України, в якій передбачається рівність усіх суб'єктів права власності перед законом.

Згідно з пунктом 8 частини першої статті 11 Закону України "Про державну податкову службу в Україні", на який посилаються народні депутати України, державні податкові інспекції мають право примусово стягувати не внесені в строк суми податків, інших платежів, суми недоїмки з податків, інших платежів, а також суми штрафів у безспірному порядку з юридичних осіб, а в судовому — з громадян за умов, визначених у статті 11.

Вже після надходження конституційного подання Верховною Радою України, 5 лютого 1998 року, прийнято Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про державну податкову службу в Україні", яким внесено істотні зміни до положень Закону, що оспоруються. Зокрема, у статті 11 "Права органів державної податкової служби" змінено назву суб'єкта права з "державних податкових інспекцій" на "органи державної податкової служби", а пункт 8 цієї ж статті викладено в новій редакції, яка суттєво змінила зміст оспорюваної норми. Зазначається, що органи державної податкової служби в установленому зако-

ном порядку мають право “стягувати до бюджетів та державних цільових фондів донараховані за результатами перевірок суми податків, інших платежів, суми недоїмки з податків, інших платежів, а також суми штрафів та інших санкцій, передбачених пунктом 7 цієї статті та іншими законами України, якщо ці платежі не сплачені добровільно в десятиденний строк з дня прийняття органом державної податкової служби відповідного рішення, з підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та наслідків фінансово-господарської діяльності у безспірному порядку, а з громадян — за рішенням суду або за виконавчими написами нотаріусів. У разі незгоди суб'єкта оподаткування з рішенням податкового органу щодо безспірного стягнення коштів таке стягнення може бути зупинено терміном на тридцять днів вищестоящим органом державної податкової служби. Якщо скаргу суб'єкта оподаткування відхилено, разом з податковим зобов'язанням стягується пеня, нарахована з моменту виникнення такого податкового зобов'язання до моменту його погашення”.

Оскільки змінено предмет спору з огляду на новий зміст положень пункту 8 частини першої статті 11 Закону України “Про державну податкову службу в Україні”, які оспорювались, конституційне подання народних депутатів України не відповідає вимогам пункту 4 статті 39 Закону України “Про Конституційний Суд України”, тому що в ньому йдеться про правове обґрунтування неконституційності норм, які вже втратили чинність, а щодо нових положень — таких обґрунтувань конституційне подання не містить.

Разом з тим суб'єкт конституційного подання не позбавлений права звернутися до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 8 частини першої статті 11 Закону України “Про державну податкову службу в Україні”, вказавши в поданні правове обґрунтування з урахуванням внесених до зазначеного Закону змін.

Враховуючи неведене та керуючись статтею 150 Конституції України, пунктами 2 та 3 статті 45, статтями 40, 50 Закону України “Про Конституційний Суд України”, Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 8 частини першої статті 11 Закону України “Про державну податкову службу в Україні” в редакції від 24 грудня 1993 року.

29 квітня 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 Постанови Верховної Ради України “Про порядок введення в дію Закону України “Про внесення змін і доповнень до Закону України “Про пенсійне забезпечення” від 17 червня 1993 року із змінами, внесеними Постановою Верховної Ради України “Про внесення змін до Постанови Верховної Ради України “Про порядок введення в дію Закону України “Про внесення змін і доповнень до Закону України “Про пенсійне забезпечення” від 7 лютого 1996 року (далі — Постанова Верховної Ради України), та Постанови Ради Міністрів УРСР і Ради Федерації незалежних профспілок України “Про управління соціальним страхуванням в Українській РСР” від 11 лютого 1991 року (суддя- доповідач Малинкова Л.Ф.).

Як зазначають народні депутати України, з метою вдосконалення управління соціальним страхуванням і його фінансування Рада Міністрів УРСР і Рада Федерації незалежних профспілок України прийняли Постанову “Про управління соціальним страхуванням в Українській РСР”, згідно з якою 1 січня 1991 року створено Фонд соціального страхування Української РСР із відділеннями в областях і в м. Києві. Оскільки на час прийняття цієї Постанови в Україні вже діяли проф-

спілки кооперативних підприємств СРСР, які не брали участі у створенні зазначеного Фонду і не надавали повноважень Федерації незалежних профспілок України діяти від їх імені, банківські установи, на думку народних депутатів України, не мали права поширювати положення пункту 3 Постанови Верховної Ради України на профспілкові організації недержавного сектора економіки.

Зазначені положення про надання права директорам виконавчих дирекцій Фонду соціального страхування і його відділень та їх заступникам щодо припинення банківських операцій, а також Постанова Ради Міністрів УРСР і Ради Федерації незалежних профспілок України "Про управління соціальним страхуванням в Українській РСР", як вважають народні депутати України, суперечать частині третій статті 36 Конституції України, згідно з якою всі професійні спілки мають рівні права, та частині п'ятій статті 244 Кодексу законів про працю України, де передбачені права професійних спілок, зокрема щодо управління державним соціальним страхуванням.

Як вважає суб'єкт права на конституційне подання, у зв'язку з прийняттям Верховною Радою Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про систему оподаткування" від 18 лютого 1997 року, згідно з яким із переліку загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів) вилучено такий вид платежу, як "внески до Фонду соціального страхування України" (стаття 14), втрачають фактичну чинність Постанова Ради Міністрів УРСР і Ради Федерації незалежних профспілок України "Про управління соціальним страхуванням в Українській РСР", а також пункт 3 Постанови Верховної Ради України у частині надання директорам виконавчих дирекцій Фонду соціального страхування України та їх заступникам права припиняти операції юридичних осіб та громадян-підприємців на рахунках в установах банків.

Ухвалою Колегії суддів Конституційного Суду України з конституційних подань у відкритті провадження у справі відмовлено на підставі пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України".

Відповідно до Постанови Ради Міністрів УРСР і Ради Федерації незалежних профспілок України "Про управління соціальним страхуванням в Українській РСР" з 1 січня 1991 року створено Фонд соціального страхування Української РСР, і директори зазначеного Фонду та їх заступники згідно з пунктом 3 Постанови Верховної Ради України набули права припиняти операції юридичних осіб та громадян-підприємців на рахунках в установах банків у разі відмови їх від реєстрації як платників внесків до цього Фонду. Такі внески згідно зі статтею 14 Закону України "Про систему оподаткування" від 2 лютого 1994 року належали до переліку загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів). Після внесення Верховною Радою України 18 лютого 1997 року змін до зазначеної статті замість внесків до Фонду соціального страхування України встановлено збір на обов'язкове соціальне страхування. При цьому законодавець у частині третій згаданої статті передбачив, що порядок зарахування загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів і державних цільових фондів визначається законами України.

Згідно із Законом України "Про збір на обов'язкове соціальне страхування" від 26 червня 1997 року платниками збору на обов'язкове соціальне страхування визначаються суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності, їх об'єднання, бюджетні, громадські та інші установи й організації, об'єднання громадян та інші юридичні особи, а також фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності. Збір на обов'язкове соціальне страхування платники збору повинні були сплачувати до Державного бюджету України з його зарахуванням на окремий рахунок (стаття 3 Закону). Крім цього, було зазначено, що такий порядок набирає чинності з 1 січня 1998 року та діє до законодавчого врегулювання питань запровадження збору на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (стаття 5 Закону).

Після надходження до Конституційного Суду України 14 листопада 1997 року конституційного подання з питань невідповідності Конституції України положень оспорених законодавчих актів Верховна Рада України Законом України "Про внесення змін до Закону України "Про збір на обов'язкове соціальне страхування" від 30 грудня 1997 року фактично прийняла нову редакцію статті 3, в якій зазначено: "Збір на обов'язкове соціальне страхування, крім збору на обов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття, платники збору сплачують на рахунок Фонду соціального страхування України. Нагляд за його фінансовою діяльністю здійснює наглядова рада Фонду соціального страхування України.

Положення про Фонд соціального страхування України, наглядову раду та її склад затверджуються Кабінетом Міністрів України за погодженням з профспілковими об'єднаннями України.

Кошти на обов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття зараховуються на окремий рахунок Державного бюджету України.

Управління цими коштами здійснюється у порядку, встановленому для управління коштами Державного бюджету України, відповідним міністерством, визначеним Кабінетом Міністрів України".

Викладені в конституційному поданні доводи про неконституційність оспорених законодавчих актів через вилучення із статті 14 Закону України "Про систему оподаткування" положення про внески до Фонду соціального страхування України, що призвело, на думку народних депутатів України, до "фактичної втрати дії" пункту 3 Постанови Верховної Ради України, не узгоджуються з новими положеннями статті 3 Закону України "Про збір на обов'язкове соціальне страхування", які були внесені після надходження конституційного подання.

Крім того, суб'єкт права на конституційне подання, викладаючи правові обґрунтування, взагалі не послався на зазначений Закон, який безпосередньо пов'язаний з питаннями, порушеними у конституційному поданні.

Виходячи з того, що зміни, внесені до статті 3 Закону, суттєво впливають на вирішення питань, порушених у конституційному поданні народних депутатів України, суб'єкт права на конституційне подання зобов'язаний викласти відповідні обґрунтування щодо неконституційності положень законодавчих актів, які оспорені. Конституційне подання не відповідає вимогам пункту 4 статті 39 Закону України "Про Конституційний Суд України".

Народні депутати України не позбавлені права вдруге звернутися до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень оспорених актів за наявності в ньому правових обґрунтувань з урахуванням вимог щодо відповідності конституційного подання статті 39 Закону України "Про Конституційний Суд України".

Враховуючи неведене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтею 40, пунктом 2 статті 45, статтею 50 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 Постанови Верховної Ради України "Про порядок введення в дію Закону України "Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про пенсійне забезпечення" від 17 червня 1993 року із змінами, внесеними Постановою Верховної Ради України "Про внесення змін до Постанови Верховної Ради України "Про порядок введення в дію Закону України "Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про пенсійне забезпечення" від 7 лютого 1996 року, та Постанови Ради Міністрів УРСР і Ради Федерації незалежних профспілок України "Про управління соціальним страхуванням в Українській РСР" від 11 лютого 1991 року.

29 квітня 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Кошеля Миколи Лук'яновича щодо офіційного тлумачення статей 6, 31, 67 Земельного кодексу України в частині правильності застосування і казуального тлумачення цих статей судами України (суддя-доповідач Савенко М.Д.).

Необхідність такого тлумачення автор конституційного звернення обґрунтовує тим, що при розгляді земельного спору, в якому він виступав позивачем, судами України було помилково застосовано статтю 31, а не статті 6 та 67 Земельного кодексу України, які, на його думку, підлягали застосуванню.

Відповідно до пункту 4 статті 13 Закону України "Про Конституційний Суд України" до повноважень Конституційного Суду України належить офіційне тлумачення лише Конституції України та законів України. У конституційному зверненні фактично порушено питання про перевірку правильності рішень судів загальної юрисдикції, що згідно з положеннями статті 14 Закону України "Про Конституційний Суд України" не належить до повноважень Конституційного Суду України.

Відповідно до статті 94 Закону України "Про Конституційний Суд України" підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України та законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

У матеріалах конституційного звернення відсутні будь-які дані, які підтверджували б неоднозначне застосування судами положень статей 6, 31, 67 Земельного кодексу України при вирішенні спору про збільшення розміру земельної ділянки.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, пунктом 4 статті 13, статтями 14, 50, 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Кошеля Миколи Лук'яновича щодо офіційного тлумачення статей 6, 31, 67 Земельного кодексу України на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України і Законом України "Про Конституційний Суд України", невідомість Конституційному Суду України питання, порушеного у конституційному зверненні.

29 квітня 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення статей 58, 78 та 81 Конституції України і статей 243²¹, 243²², 243²⁵ Цивільного процесуального кодексу України в частині поєднання мандата народного депутата України з іншим представницьким мандатом (суддя-доповідач Козюбра М.І.).

Народні депутати України звернулись до Конституційного Суду України з проханням дати офіційне тлумачення зазначених статей щодо поширення їх дії на народних депутатів України, які були обрані до Верховної Ради України до 28 червня 1996 року, тобто до набуття чинності Конституцією України, і мали на той час інший представницький мандат.

Підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України відповідно до статті 93 Закону України "Про

Конституційний Суд України" є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України.

Рішенням Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року у справі за конституційним поданням 78 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення статей 58, 78, 81 Конституції України та статей 243²¹, 243²², 243²⁵ Цивільного процесуального кодексу України питання, порушене у цьому конституційному поданні, вирішено. Зокрема, було встановлено, що дія частини другої статті 78 Конституції України, яка забороняє поєднувати мандат народного депутата України з іншим представницьким мандатом, не поширюється на народних депутатів України тринадцятого скликання, обраних в період від 28 березня 1994 року по 8 червня 1995 року, якщо вони поєднали мандат народного депутата України з іншим представницьким мандатом до 8 червня 1995 року, тобто до прийняття Конституційного договору "Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України" між Верховною Радою України та Президентом України. Відповідні аргументи щодо цього викладені у зазначеному Рішенні Конституційного Суду України.

Отже, у конституційному поданні народних депутатів України відсутнє обґрунтування практичної необхідності в офіційному тлумаченні статей 58, 78 та 81 Конституції України і статей 243²¹, 243²², 243²⁵ Цивільного процесуального кодексу України.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 45, 50 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення статей 58, 78 та 81 Конституції України і статей 243²¹, 243²², 243²⁵ Цивільного процесуального кодексу України в частині поєднання мандата народного депутата України з іншим представницьким мандатом на підставі пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" — невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України "Про Конституційний Суд України".

10 липня 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Одеської міської ради щодо офіційного тлумачення положень статей 142 та 143 Конституції України, статті 9 Закону України "Про Державний бюджет України на 1998 рік", статей 43, 44, 63, 67 та пункту 9 розділу V "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" (суддя-доповідач Євграфов П.Б.).

Необхідність в офіційному тлумаченні положень зазначених статей Конституції України та законів України автор конституційного подання мотивує тим, що, по-перше, норми Конституції України та Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" встановлюють лише загальні засади нового механізму правового регулювання відносин у бюджетній сфері місцевого самоврядування, які не знаходять конкретизації в спеціальних нормах бюджетного законодавства України. По-друге, стаття 9 Закону України "Про Державний бюджет України на 1998 рік", а також пункт 9 розділу V "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" посилаються на Закон України "Про бюджетну систему України", прийнятий до набрання чинності Конституцією України та законами України "Про місцеве самоврядування в Україні", "Про

систему оподаткування”, “Про оподаткування прибутку підприємств”, який Одеська міська рада вважає таким, що суперечить Конституції України і зазначеним законам.

Відповідно до частини другої статті 6 Конституції України органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цєю Конституцією межах і відповідно до законів України. Виходячи з цього Конституційний Суд України не може вирішувати питання конкретизації зазначених положень Конституції України та законів України, оскільки це є компетенцією Верховної Ради України.

У статті 9 Закону України “Про Державний бюджет України на 1998 рік”, а також у пункті 9 розділу V “Прикінцеві та перехідні положення” Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” немає посилання безпосередньо на Закон України “Про бюджетну систему України”. Зокрема, в частині другій статті 9 Закону України “Про Державний бюджет України на 1998 рік” встановлюється, що “формування бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя здійснюється відповідно до Конституції України і законів про місцеве самоврядування, податкову та бюджетну системи”. У такому ж контексті сформульовано положення пункту 9 розділу V “Прикінцеві та перехідні положення” Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”. А відповідно до положень пункту 1 частини другої статті 92 Конституції України виключно законами України встановлюються Державний бюджет України і бюджетна система України.

Оскільки Закон України “Про бюджетну систему України” прийнято до набуття чинності Конституцією України, то відповідно до пункту 1 розділу XV “Перехідні положення” Конституції України він є чинним у частині, що не суперечить цій Конституції. Разом з тим у конституційному поданні не враховано зміни, які було внесено до Закону України “Про бюджетну систему України” Законом України № 652/97-ВР від 2 грудня 1997 року.

Колегія суддів Конституційного Суду України з конституційних подань та звернень 28 квітня 1998 року процесуальною ухвалою відмовила у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Одеської міської ради на підставі пунктів 2 і 3 статті 45 Закону України “Про Конституційний Суд України” за невідповідністю конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України і Законом України “Про Конституційний Суд України”, а також непідвідомчістю Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

Згідно з частиною першою статті 93 Закону України “Про Конституційний Суд України” підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є практична необхідність у з’ясуванні або роз’ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України. Крім того, відповідно до пункту 4 частини другої статті 39 цього ж Закону в конституційному поданні має бути зазначене правове обґрунтування тверджень щодо необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України та законів України.

Проте з конституційного подання Одеської міської ради не вбачається практичної необхідності в офіційному тлумаченні положень зазначених статей Конституції України та законів України. За своїм змістом це подання є клопотанням щодо надання Конституційним Судом України юридичної консультації з питань, пов’язаних з визначенням повноважень органів місцевого самоврядування та законодавчим регулюванням відносин у його бюджетній сфері, а саме:

чи є встановлені статтями 43 і 44 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” повноваження обласних рад самоврядними повноваженнями місцевого самоврядування чи делегованими повноваженнями виконавчої влади;

чи належать до місцевих бюджетів (місцевого самоврядування) лише бюджети територіальних громад — сільські, селищні, міські, чи також бюджети областей і районів (прохання щодо офіційного тлумачення положень статті 142 Конституції України, статей 1, 61, 63, 64 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, статті 2 Закону України “Про бюджетну систему України”);

чи можуть вважатися “спільними” проекти, прийняті обласними радами лише за погодженням із територіальними громадами, чи такими можуть вважатись будь-які проекти, прийняті обласними радами незалежно від ставлення до них територіальних громад (прохання щодо офіційного тлумачення положень статті 143 Конституції України);

стосовно формування бюджетів місцевого самоврядування та його використання тощо (прохання щодо офіційного тлумачення положень статті 9 Закону України “Про Державний бюджет України на 1998 рік”, статей 63, 67, 74 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”);

чи надає положення пункту 9 розділу V “Прикінцеві та перехідні положення” Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” перевагу нормам статей 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16 Закону України “Про бюджетну систему України” над нормами статей 1, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” та статей 18, 22 (п. 22.5) Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” (прохання щодо офіційного тлумачення положень пункту 9 розділу V “Прикінцеві та перехідні положення” Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”).

Відповіді на ці та інші питання, порушені в конституційному поданні Одеської міської ради, містяться в Конституції України і названих законах України, як і відповіді щодо співвідношення цих законів та визначення їх чинності відповідно до Конституції України. Так, згідно з частиною четвертою статті 140 Конституції України, статтею 5 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” районні та обласні ради віднесено до системи органів місцевого самоврядування і визначено як такі, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст. Виходячи з цього і відповідно до положень частини другої статті 143 Конституції України, статті 1 та частини другої статті 61 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” районні та обласні бюджети віднесено до місцевих бюджетів, що раніше було закріплено в частині четвертій статті 2 Закону України “Про бюджетну систему України”.

Зміст положень частини другої статті 142 та частини другої статті 143 Конституції України, статті 4, частини другої статті 61, частини сьомої статті 63 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” свідчить, що спільними проектами територіальних громад сіл, селищ і міст є такі, що створюються на договірних засадах, поєднанні місцевих і державних інтересів, а не будь-які проекти, прийняті обласними радами незалежно від згоди територіальних громад, на чому наголошується в конституційному поданні.

Що стосується характеру повноважень районних і обласних рад, у тому числі повноважень, делегованих відповідним місцевим державним адміністраціям, то ці питання детально врегульовані статтями 43 та 44 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”.

Таким чином, викладене свідчить про відсутність у конституційному поданні Одеської міської ради аргументів щодо практичної необхідності в офіційному тлумаченні зазначених положень Конституції України і законів України.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 45, 50, 93 Закону України “Про Конституційний Суд України”, Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Одеської міської ради щодо офіційного

тлумачення положень статей 142 та 143 Конституції України, статті 9 Закону України “Про державний бюджет України на 1998 рік”, статей 43, 44, 63, 64, 67 та пункту 9 розділу V “Прикінцеві та перехідні положення” Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” на підставі пункту 2 статті 45 Закону України “Про Конституційний Суд України” — невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України і Законом України “Про Конституційний Суд України”.

10 липня 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 24 Кримінального кодексу України (суддя-доповідач Тихий В.П.).

На думку суб'єкта права на конституційне подання, стаття 24 Кримінального кодексу України, яка передбачає виняткову міру покарання — смертну кару, суперечить деяким конституційним принципам і нормам стосовно прав і свобод людини і громадянина.

Згідно зі статтею 82 Закону України “Про Конституційний Суд України” правовими підставами для порушення питання про відкриття конституційного провадження у справі щодо відповідності норм чинного законодавства принципам і нормам Конституції України стосовно прав та свобод людини і громадянина є наявність спірних питань щодо конституційності прийнятих і оприлюднених у встановленому порядку законів, інших правових актів або виникнення спірних питань щодо конституційності правових актів, виявлених у процесі загального судочинства чи органами виконавчої влади в процесі їх застосування та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини у процесі його діяльності.

У ході попереднього вивчення справи передбачених цією статтею правових підстав для порушення питання про відкриття конституційного провадження не встановлено.

Колегія суддів Конституційного Суду України з конституційних подань та звернень 28 квітня 1998 року процесуальною ухвалою відмовила у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 24 Кримінального кодексу України на підставі пункту 2 статті 45 Закону України “Про Конституційний Суд України” за невідповідністю конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України і Законом України “Про Конституційний Суд України”.

Таким чином, у зв'язку з викладеним необхідно зробити висновок, що конституційне подання народних депутатів України щодо неконституційності статті 24 Кримінального кодексу України не відповідає вимогам, передбаченим статтями 147, 150 Конституції України та статтями 39 і 82 Закону України “Про Конституційний Суд України”, а тому підстав для відкриття конституційного провадження немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, пунктом 2 статті 45, статтями 50 і 82 Закону України “Про Конституційний Суд України”, Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України статті 24 Кримінального кодексу України на підставі пункту 2 статті 45 Закону України “Про Конституційний Суд України” — невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України і Законом України “Про Конституційний Суд України”.

10 липня 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Конотопа Володимира Яковича щодо офіційного тлумачення підпункту "г" пункту 1 статті 26 Закону України "Про зайнятість населення" (суддя-доповідач Вознюк В.Д.).

Необхідність в офіційному тлумаченні цієї норми суб'єкт звернення мотивує тим, що, на його думку, виникає різночитання положення підпункту "г" пункту 1 статті 26 Закону України "Про зайнятість населення" стосовно поняття "право дострокового виходу на пенсію". Згідно з цим положенням працівникам, трудовий договір з якими було розірвано з ініціативи власника або уповноваженого ним органу в зв'язку із змінами в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідацією, реорганізацією, перепрофілюванням підприємств, установ, організацій, скороченням чисельності або штату працівників, які не мають права на пенсію, за умови їх реєстрації в службі зайнятості не пізніше десяти календарних днів до закінчення тримісячного строку як таких, що шукають роботу, гарантується право на достроковий вихід на пенсію за півтора року до встановленого законодавством строку для осіб передпенсійного віку, якщо вони мають необхідний загальний трудовий стаж (у тому числі на пільгових умовах).

Заявник наводить своє розуміння права дострокового виходу на пенсію у випадку звільнення з роботи згідно з пунктом 1 статті 40 КЗпП України і посилається на роз'яснення органів соціального захисту населення.

У зв'язку з неоднозначним, на думку Конотопа В.Я., розумінням підстав призначення дострокової пенсії йому необгрунтовано було відмовлено в її достроковому призначенні.

Конотоп В.Я. був звільнений з роботи 5 серпня 1996 року у зв'язку із скороченням чисельності працівників, тобто за 2 роки 2 місяці 12 днів до встановленого законодавством пенсійного віку, але 17 квітня 1997 року йому виповнилось 58 з половиною років і він вважав, що має право на дострокову пенсію.

Із матеріалів справи вбачається, що заявник звертався до Ленінського районного суду м. Полтави із скаргою на дії Ленінського райуправління соціального захисту населення м. Полтави стосовно відмови в достроковому призначенні йому пенсії за віком. У своєму рішенні Ленінський районний суд м. Полтави, посилаючись на статтю 26 Закону України "Про зайнятість населення" та Закон України "Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні", визнав таке звільнення громадянина Конотопа В.Я. незаконним, оскільки він був звільнений з роботи у зв'язку із скороченням чисельності працівників, своєчасно став на облік у службі зайнятості, мав необхідний трудовий стаж.

Проте судова колегія в цивільних справах Полтавського обласного суду за касаційною скаргою Ленінського районного управління соціального захисту населення м. Полтави скасувала зазначене рішення Ленінського районного суду м. Полтави. Мотивуючи своє рішення, судова колегія зазначила, що Законом України "Про зайнятість населення" не визначено питання про можливість дострокового призначення пенсії у випадках, коли працівник звільняється у зв'язку із скороченням чисельності працюючих чи штату більше ніж за півтора року (або одного року 9 місяців) за наявності певних обставин. Тому судова колегія визнала безпідставними доводи Ленінського районного суду м. Полтави, оскільки вони не відповідали вимогам нормативних актів, обставинам справи і доданим до неї доказам.

Як свідчать матеріали справи, Конотоп В.Я. оспорює своє право на дострокову пенсію в судах загальної юрисдикції та в інших державних органах. А відповідно до статті 14 Закону України "Про Конституційний Суд України" Конститу-

ційний Суд України, здійснюючи конституційну юрисдикцію, не уповноважений встановлювати та досліджувати фактичні обставини конкретної цивільної справи, бо це питання повинно вирішуватись судами загальної юрисдикції.

Конституційний Суд України також зазначив, що редакція статті 26 Закону України "Про зайнятість населення" є досить чіткою і практичної потреби в її офіційному тлумаченні немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 45, 50 і 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Конотопа Володимира Яковича щодо офіційного тлумачення підпункту "г" пункту 1 статті 26 Закону України "Про зайнятість населення" на підставі пункту 3 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" — невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

10 липня 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Бабича Валерія Георгійовича щодо офіційного тлумачення частини другої статті 141 Конституції України (суддя-доповідач Вознюк В.Д.).

Необхідність в офіційному тлумаченні суб'єкт права на конституційне звернення обґрунтовує тим, що має місце неоднозначне розуміння змісту частини другої статті 141 Конституції України, зокрема Верховною Радою України та Президентом України, а також Київською міською виборчою комісією, Центральною виборчою комісією та прокуратурою міста Києва.

На думку автора звернення, частина друга статті 141 Конституції України передбачає, що територіальні громади на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування обирають строком на чотири роки відповідно сільського, селищного та міського голову, без будь-яких винятків щодо виборів голів міст Києва та Севастополя.

Верховна Рада України 16 січня 1998 року прийняла Закон України "Про порядок проведення виборів депутатів міської, районних у місті Києві рад та міського голови у місті Києві", яким передбачалось обрання в місті Києві міського голови. Президент України 30 січня 1998 року повернув зазначений Закон Верховній Раді України, запропонувавши нову його редакцію. В ній передбачалась лише посада голови Київської міської ради, який має обиратись радою, а не територіальною громадою.

На думку заявника, неоднозначність розуміння цієї норми обґрунтовується також і тим, що Верховна Рада України прийняла 6 лютого 1998 року Постанову "Про Закон України "Про порядок проведення виборів депутатів міської, районних у місті Києві рад та міського голови у місті Києві", яка фактично підтвердила проведення виборів і призначила їх на 29 березня 1998 року. Згідно з цією постановою Київська міська виборча комісія прийняла рішення про реєстрацію 16 осіб кандидатами на посаду міського голови міста Києва. Прокурором міста Києва ці рішення були опротестовані, і коли протест було відхилено, він звернувся до Київського міського суду із заявою про визнання незаконними рішень про реєстрацію.

Зі свого боку Центральна виборча комісія України у роз'ясненні від 13 лютого 1998 року, затвердженому постановою Центральної виборчої комісії № 66, зазначила, що вибори міських голів міст Києва та Севастополя можуть бути проведені лише після прийняття відповідно до Конституції України окремих законів, які регламентували б особливості їх обрання та визначали правовий статус.

Виходячи з викладеного Бабич В.Г. вважає, що таке неоднозначне розуміння і застосування різними державними органами змісту частини другої статті 141 Конституції України призводить до порушення його прав як кандидата на посаду Київського міського голови.

Згідно зі статтею 94 Закону України "Про Конституційний Суд України" підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

З матеріалів справи фактів такого неоднозначного застосування положень частини другої статті 141 Конституції України зазначеними органами державної влади не вбачається. А з долучених автором до конституційного звернення документів і матеріалів випливає, що в них лише констатуються положення цієї норми у контексті зі статтями 118 та 140 Конституції України.

Крім того, Конституційний Суд України своїм Рішенням від 27 березня 1998 року у справі про вибори у містах Києві та Севастополі визнав, що проведення виборів міських голів у містах Києві та Севастополі повинно бути регламентовано окремим законом. Тому підстав для відкриття конституційного провадження у цій справі немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 45, 50 та 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Бабича Валерія Георгійовича щодо офіційного тлумачення частини другої статті 141 Конституції України на підставі пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України "Про Конституційний Суд України".

10 липня 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Шейка Петра Володимировича щодо застосування Рішення Конституційного Суду України "Про офіційне тлумачення статей 58, 78, 79, 81 Конституції України та статей 243²¹, 243²², 243²⁵ Цивільного процесуального кодексу України (у справі щодо несумісності депутатського мандата)" від 13 травня 1997 року (суддя-доповідач Козюбра М.І.).

Підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України відповідно до статті 94 Закону України "Про Конституційний Суд України" є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

У конституційному зверненні Шейко П.В. порушив питання про конкретизацію Рішення Конституційного Суду України "Про офіційне тлумачення статей 58, 78, 79, 81 Конституції України та статей 243²¹, 243²², 243²⁵ Цивільного процесуального кодексу України (у справі щодо несумісності депутатського мандата)" від 13 травня 1997 року щодо можливості поєднання депутатського мандата з іншими видами діяльності народними депутатами України, які працювали у Верховній Раді України XIII скликання, у випадках, коли під час такого поєднання мало місце їх переміщення по роботі. Фактично йшлося про додаткове тлумачення статті 58, частин другої і третьої статті 78, частини четвертої статті 81

Конституції України у зв'язку з конкретними ситуаціями, які виникли у процесі застосування зазначеного Рішення Конституційного Суду України.

Як вбачається з матеріалів справи, вимог до конституційного звернення Шейко П.В. не дотримав. Посилання у зверненні на конкретні життєві ситуації не може служити аргументом неоднозначного застосування як положень Конституції України або законів України, так і Рішення Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року, оскільки дослідження конкретних обставин справи і застосування щодо них рішень Конституційного Суду України належить до компетенції судів загальної юрисдикції. Серед повноважень Конституційного Суду України тлумачення власних рішень (стаття 150 Конституції України, стаття 13 Закону України "Про Конституційний Суд України") не передбачено.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 13, 45, 50, 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Шейка Петра Володимировича щодо застосування Рішення Конституційного Суду України "Про офіційне тлумачення статей 58, 78, 79, 81 Конституції України та статей 243²¹, 243²², 243²⁵ Цивільного процесуального кодексу України (у справі щодо несумісності депутатського мандата)" від 13 травня 1997 року на підставі пунктів 2 і 3 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України і Законом України "Про Конституційний Суд України", та невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

9 липня 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Вищого арбітражного суду України щодо офіційного тлумачення статей 19 і 20 Закону України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" № 875-XII від 21 березня 1991 року із змінами за станом на 12 листопада 1996 року (суддя-доповідач Мироненко О.М.).

Вищий арбітражний суд України у конституційному поданні порушує питання про офіційне тлумачення статей 19 і 20 Закону України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" і просить дати висновки щодо:

— форми визначення нормативів робочих місць, призначених для працевлаштування інвалідів, способу їх доведення до відома підприємств, установ, організацій;

— обов'язковості здійснення відрахувань до відділень Фонду України соціального захисту інвалідів (далі — Фонд) залежно від обставин, через які інвалід не працює на даному підприємстві, в установі, організації, і обов'язковості нарахування пені за несвоєчасне відрахування коштів до відділень Фонду;

— права Фонду та його відділень подавати до арбітражного суду позови про стягнення коштів та пені.

Суб'єкт конституційного подання вважає, що практична необхідність у з'ясуванні і роз'ясненні названих статей обумовлена недостатнім законодавчим врегулюванням правового механізму реалізації приписів, які містяться у нормах цих статей, та неузгодженістю їх вимог з іншими законодавчими актами України. Така практична необхідність, як пояснюється у конституційному поданні, виникла у зв'язку з розв'язанням арбітражними судами спорів за позовами відділень Фонду про стягнення заборгованості з відрахувань на створення робочих місць, призначених для працевлаштування інвалідів, і на здійснення заходів щодо їх соціально-трудової, професійної реабілітації та про стягнення пені за несвоєчасне внесення цих відрахувань.

Аналіз нормативних документів, якими регулюються зазначені вище правовідносини, свідчить про наявність серед них, крім відповідних спеціальних законів, підзаконних нормативних актів органів державної виконавчої влади. Це насамперед стосується Постанови Кабінету Міністрів України "Про організацію робочих місць та працевлаштування інвалідів" № 314 від 3 травня 1995 року, якою було затверджено Положення про робоче місце інваліда і про порядок працевлаштування інвалідів, та наказу Фонду України соціального захисту інвалідів, Міністерства праці України, Міністерства фінансів України, Національного банку України "Про затвердження Інструкції про порядок надходження, обліку і витрачання коштів Фонду України соціального захисту інвалідів" № 56/75/196/82 від 18 вересня 1996 року.

З матеріалів конституційного подання впливає наявність певних суперечностей між нормами вищеназваних підзаконних актів органів виконавчої влади та положеннями Законів України "Про систему оподаткування", "Про Державний бюджет України на 1998 рік", спеціального законодавства, що регулює правовідносини у сфері соціального захисту інвалідів в Україні.

Згідно із статтею 13 Закону України "Про Конституційний Суд України" до повноважень Конституційного Суду України віднесено офіційне тлумачення Конституції України та законів України, а не усунення суперечностей у нормативних положеннях підзаконних актів органів виконавчої влади.

Відповідно до статті 39 Закону України "Про Конституційний Суд України" конституційне подання — це письмове клопотання до Конституційного Суду України про визнання правового акта (його окремих положень) неконституційним, про визначення конституційності міжнародного договору або про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України. Цією ж статтею Закону встановлено вимоги до змісту конституційного подання, в тому числі до правового обґрунтування тверджень щодо неконституційності правового акта (його окремих положень) або необхідності в офіційному тлумаченні.

Крім того, як передбачає стаття 93 Закону України "Про Конституційний Суд України", підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України. У конституційному поданні Вищого арбітражного суду України відсутнє належне обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України та відповідних законів України, а усунення прогалін у нормах законів, про які йдеться в поданні, є прерогативою законодавчого органу, а не Конституційного Суду України.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 45, 50 та 93 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Вищого арбітражного суду України щодо офіційного тлумачення статей 19 і 20 Закону України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" на підставі пункту 3 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" — невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

10 липня 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення статті 6 Закону України "Про рекламу" № 270/96-ВР від 3 липня 1996 року із змінами і доповненнями за станом на 18 листопада 1997 року та статей 4, 12 Закону України

“Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” № 2782-XII від 16 листопада 1992 року із змінами та доповненнями за станом на 14 лютого 1997 року (суддя-доповідач Мироненко О.М.).

У конституційному зверненні група народних депутатів України порушує питання про офіційне тлумачення статті 6 Закону України “Про рекламу” та статей 4, 12 Закону України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”. На думку народних депутатів України, предметом тлумачення є розбіжності формулювань у наведених вище законах щодо мови друкованих засобів масової інформації та мови реклами.

Автори звернення занепокоєні тим, що більшість видавництв друкують рекламну інформацію російською мовою, ігноруючи державну. Вони реєструють свої рекламні видання як звичайні друковані засоби масової інформації, зазначаючи у заяві про державну реєстрацію російську мову як мову видання, посилаючись при цьому на положення статті 4 Закону України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, де говориться, що друковані засоби масової інформації в Україні видаються державною мовою, а також іншими мовами.

Водночас, як зазначається у зверненні, стаття 6 Закону України “Про рекламу” передбачає, що мова реклами, зокрема першорядність вживання державної мови, визначається Законом УРСР “Про мови в Українській РСР” № 8312-11 від 28 жовтня 1989 року із змінами за станом на 28 лютого 1995 року, Законом України “Про інформацію” № 2657-XII від 2 жовтня 1992 року, а Закон України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” орієнтує на державну та інші мови.

Зміст звернення дає підстави для висновку, що твердження його авторів юридично не обгрунтовані, не підкріплені відповідними експертними висновками, побудовані не на правових, а на політико-ідеологічних засадах. Невикористання української мови, про що зазначають у зверненні народні депутати, є наслідком порушень законності з боку окремих органів державної влади, органів місцевого самоврядування.

Вирішення цих питань відповідно до статті 14 Закону України “Про Конституційний Суд України” не належить до повноважень Конституційного Суду України. Крім того, положення статті 6 Закону України “Про рекламу”, статей 4, 12 Закону України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” не суперечать вимогам статті 10 Конституції України, яка, проголошуючи українську мову державною мовою в Україні, водночас гарантує вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Аналіз нормативно-правових актів, що регулюють мовні відносини в Україні, свідчить про наявність застарілих норм, окремих прогалин і колізій у законодавстві, усунення яких шляхом офіційного тлумачення Конституції України та законів України до компетенції Конституційного Суду України не віднесено. Вирішення цих питань шляхом офіційного тлумачення їх окремих положень було б порушенням положень статті 6 Конституції України, згідно з якою державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, а також втручанням Конституційного Суду України в конституційні повноваження парламенту, в даному випадку — щодо визначення порядку застосування мов (пункт 4 частини першої статті 92 Конституції України).

На виконання Закону України “Про рекламу” Кабінет Міністрів України прийняв Постанову “Про затвердження Порядку накладення штрафів за порушення законодавства про рекламу та Порядку відрахування на виробництво соціальної рекламної інформації про шкоду тютюнопаління та вживання алкогольних напоїв” № 997 від 8 вересня 1997 року, згідно з якою справи щодо порушення законодавства про рекламу, окрім тих, що віднесені виключно до компетенції Антимо-

нопольного комітету України, розглядаються Державним комітетом України у справах захисту прав споживачів (Держспоживзахистом) і його органами в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі на підставі подань державних органів і громадських організацій, власної ініціативи Держспоживзахисту (його територіальних органів) та звернень заявників.

Відповідно до статті 94 Закону України "Про Конституційний Суд України" підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами та іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод. У зверненні відсутні конкретні дані неоднозначного застосування положень зазначених статей судами, іншими органами державної влади та їх посадовими особами, у зв'язку з чим підстав для відкриття конституційного провадження немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 45, 50 та 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення статті 6 Закону України "Про рекламу" та статей 4, 12 Закону України "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні" на підставі пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Законом України "Про Конституційний Суд України".

10 липня 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Зорі Олега Вячеславовича щодо офіційного тлумачення статті 49 Закону України "Про прокуратуру" стосовно статусу прокурорсько-слідчих працівників військових прокуратур (суддя-доповідач Розенко В.І.).

У конституційному зверненні майор Зоря О.В. зазначає, що після переміщення його в 1995 році з м. Полтави до м. Києва на посаду прокурора слідчого управління військової прокуратури Центрального регіону України Київська міська державна адміністрація та Міністерство оборони України відмовили йому в наданні жилого приміщення у позачерговому порядку, припустивши при цьому суперечливе тлумачення вимог Закону України "Про прокуратуру".

У зв'язку з цим Зоря О.В. просив витлумачити, чи є прокурорсько-слідчі працівники військових прокуратур суб'єктами Закону України "Про прокуратуру", чи розповсюджуються на них пільги, передбачені статтею 49 цього Закону, стосовно позачергового отримання житла.

При підготовці та розгляді конституційного звернення Зорі О.В. Конституційним Судом України встановлено, що порушені у зверненні питання вирішені у ряді законодавчих актів України. Так, відповідно до Закону України "Про прокуратуру" складовою частиною системи органів прокуратури є військові прокуратури (ст. 13), а їх прокурори і слідчі віднесені до кадрів органів прокуратури (ст. 46¹). У своїй службовій діяльності вони керуються Законом України "Про прокуратуру", а службу проходять відповідно до Закону України "Про загальний військовий обов'язок і військову службу", відповідних законодавчих актів України, якими встановлено правові та соціальні гарантії, пенсійне, медичне та інші види постачання і забезпечення.

Ці закони, а також Житловий кодекс України не надають прокурорам і слідчим військових прокуратур права позачергового отримання житла. У статті 49

Закону України "Про прокуратуру", на яку посилається Зоря О.В., врегульовано питання матеріального і соціального забезпечення невійськових прокурорів і слідчих. Зокрема, у разі призначення на роботу в іншу місцевість вони протягом шести місяців повинні бути забезпечені місцевими органами виконавчої влади упорядкованим жилим приміщенням у позачерговому порядку.

Письмові роз'яснення з цих питань були надані Зорі О.В. Головним управлінням житлового забезпечення Київської міської державної адміністрації та Центральним квартирно-експлуатаційним управлінням Міністерства оборони України. У липні 1995 року рішенням житлової комісії за місцем служби Зоря О.В. був поставлений на квартирний облік у м. Києві як такий, що потребує поліпшення житлових умов.

Отже, порядок реалізації конституційного права на житло прокурорами і слідчими, у тому числі військових прокуратур, врегульований Законами України "Про прокуратуру" та "Про загальний військовий обов'язок і військову службу". Згідно з цим порядком і було розглянуто житлове питання Зорі О.В. за місцем його роботи та проживання. Викладене засвідчує відсутність підстав для офіційного тлумачення статті 49 Закону України "Про прокуратуру".

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 45, 50 та 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Зорі Олега В'ячеславовича щодо офіційного тлумачення статті 49 Закону України "Про прокуратуру" стосовно статусу прокурорсько-слідчих працівників військових прокуратур за відсутністю підстав для конституційного звернення.

10 липня 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Центральної виборчої комісії щодо офіційного тлумачення частини першої статті 9 Закону України "Про державну службу" № 3723-XII від 16 грудня 1993 року (суддя-доповідач Розенко В.І.).

У конституційному поданні Центральна виборча комісія просить визначити, чи є державними службовцями Президент України, Голова Верховної Ради України та його заступники, голови комітетів Верховної Ради України та їх заступники, народні депутати України, Прем'єр-міністр України та члени Кабінету Міністрів України, Голова та судді Конституційного Суду України, Голова та судді Верховного Суду України, Голова та судді Вищого арбітражного суду України, Генеральний прокурор України та його заступники.

Суб'єкт конституційного подання мотивує зазначене прохання тим, що частина сьома статті 3 Закону України "Про вибори народних депутатів України" № 541/97-ВР від 24 вересня 1997 року передбачає "припинення державної служби державними службовцями у разі реєстрації їх кандидатами у народні депутати України", тоді як у чинному законодавстві, на його думку, відсутнє чітке визначення переліку посадових осіб, які належать до державних службовців.

При підготовці та розгляді конституційного подання Конституційний Суд України виходив з того, що Рішенням Конституційного Суду України від 26 лютого 1998 року у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про вибори народних депутатів України" визнано неконституційною частину сьому статті 3 Закону України "Про вибори народних депутатів України", у зв'язку з чим відпала практична необхідність в офіційному роз'ясненні її положень із зазначеного у поданні приводу.

Закон України "Про державну службу" регулює відносини, які охоплюють діяльність держави щодо створення правових, організаційних, економічних та соціальних умов реалізації громадянами України права на державну службу, визначає загальні засади діяльності, а також статус державних службовців. Посадові особи, про яких йдеться в конституційному поданні, виділені у статті 9 цього Закону, де зазначено, що їх правовий статус регулюється Конституцією України та спеціальними законами України.

Указом Президента України від 10 листопада 1995 року затверджено Програму кадрового забезпечення державної служби, якою передбачено розгорнути комплексне вивчення механізму державної служби як складової державотворення, особливостей правового регулювання статусу державних органів, розробити Державні реєстри посад державних службовців центральних і місцевих органів державної виконавчої влади, затвердити відповідні нормативні документи. На сьогодні цю роботу не закінчено.

У прийнятому 21 жовтня 1997 року Верховною Радою України Законі України "Про Кабінет Міністрів України", який 17 листопада 1997 року повернуто Президентом України з пропозиціями до Верховної Ради України, проводиться ідея відокремлення державних службовців, котрі обіймають політичні посади, від тих, хто обіймає посади адміністративні. Так, у статті 6 Закону зазначено, що "члени Кабінету Міністрів є вищими посадовими особами виконавчої влади України, на них не поширюється дія Закону України "Про державну службу".

Наведені приклади свідчать, що у державі триває процес структурної раціоналізації системи державного управління та законодавчого врегулювання інституту державної служби. За цих умов порушене Центральною виборчою комісією питання належить до законодавчо не визначених концептуальних засад класифікації посад державних службовців.

Відповідно до статті 6 Закону України "Про державну службу", політику у сфері державної служби, в тому числі основні цілі, завдання та принципи її функціонування, визначає Верховна Рада України шляхом законодавчого врегулювання. Окрім того, згідно з пунктом 12 статті 92 Конституції України організація і діяльність органів виконавчої влади, основи державної служби визначаються виключно законами України. Забезпечення реалізації загальних напрямів політики у сфері державної служби покладено на Головне управління державної служби при Кабінеті Міністрів України.

Таким чином, за конституційним принципом поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову встановлення Конституційним Судом України засад організації державної служби було б, по суті, втручанням в діяльність як Верховної Ради України, так і органів виконавчої влади, уповноважених здійснювати правову регламентацію проблем державної служби. Впорядкування конкретних державно-службових відносин, усунення суперечностей та заповнення прогалів у чинному законодавстві до компетенції Конституційного Суду України не віднесено.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 45, 50 та 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Центральної виборчої комісії щодо офіційного тлумачення частини першої статті 9 Закону України "Про державну службу" на підставі пункту 3 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" за непідвідомчістю Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні, та за відсутністю практичної необхідності в офіційному роз'ясненні положень зазначеного Закону.

4 листопада 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Хомутецького Абрама Юхимовича щодо офіційного тлумачення статті 4 Закону України "Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ" № 2262-XII від 9 квітня 1992 року із змінами за станом на 5 лютого 1998 року (суддя-доповідач Мироненко О.М.).

У конституційному зверненні Хомутецький А.Ю. порушує питання про необхідність офіційного тлумачення статті 4 Закону України "Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ". Своє клопотання суб'єкт звернення обґрунтовує наявністю неоднозначного тлумачення цієї норми органами державної виконавчої влади — Міністерством оборони України та Міністерством юстиції України. Хомутецький А.Ю. наводить своє розуміння порядку пенсійного забезпечення осіб, які займали командні посади, що відповідають посадам офіцерського складу, у партизанських загонах і з'єднаннях. Він посилається на статтю 43 згаданого Закону, згідно з якою пенсії особам офіцерського складу обчислюються з урахуванням відповідних окладів за посадою, військовим званням та інших надбавок. Як вважає заявник, його колишня посада заступника комісара партизанської бригади має бути прирівнена до військового звання "підполковник".

На думку Хомутецького А.Ю., у зв'язку з неправильним розумінням Міністерством оборони України згаданої норми закону йому необґрунтовано відмовлено у збільшенні розміру пенсії, зокрема, не враховано офіцерське звання.

Відповідно до вимог статті 94 Закону України "Про Конституційний Суд України" підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення законів України є наявність неоднозначного застосування їх положень судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

Надані Хомутецьким А.Ю. матеріали свідчать, що державні органи, до яких він звертався, обґрунтовували свої відповіді, посилаючись на статті 4 і 43 Закону України "Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ", однозначно розуміючи їх зміст.

Факт присвоєння Хомутецькому А.Ю. офіцерського звання "підполковник" до перебування або під час перебування його у партизанській бригаді заявником не підтверджено. До судів загальної юрисдикції згідно із статтею 66 Закону України "Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ" він не звертався. Конституційний Суд України відповідно до статті 14 Закону України "Про Конституційний Суд України", здійснюючи конституційне судочинство, не уповноважений встановлювати і досліджувати фактичні обставини цієї справи.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 45, 50 та 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Хомутецького Абрама Юхимовича щодо офіційного тлумачення статті 4 Закону України "Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ" на підставі пункту 3 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" — невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

4 листопада 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Одеської міської ради щодо офіційного тлумачення статті 71 Конституції України та частини п'ятої статті 5 Закону України "Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" (суддя-доповідач Корнієнко М.І.).

Відповідно до частини п'ятої статті 5 Закону України "Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" райони, міста обласного значення незалежно від кількості їх населення повинні мати в обласній раді рівну кількість депутатських мандатів. Суб'єкт права на конституційне подання — Одеська міська рада — просила дати офіційне тлумачення статті 71 Конституції України і частини п'ятої статті 5 Закону України "Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" та визнати цю частину неконституційною, оскільки вважала, що зазначена в ній норма порушує конституційний принцип рівності виборців на виборах.

Ухвалою Колегії суддів Конституційного Суду України з конституційних подань та звернень у відкритті конституційного провадження у справі відмовлено на підставі пункту 1 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України".

Згідно з частиною першою статті 93 Закону України "Про Конституційний Суд України" підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України.

У конституційному поданні Одеської міської ради таких підстав не викладено.

Натомість суб'єкт права на конституційне подання дає своє розуміння положень статті 71 Конституції України, яке, на його думку, є підставою для порушення питання про неконституційність частини п'ятої статті 5 Закону України "Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів". Однак, відповідно до частини другої статті 150 Конституції України та статті 40 Закону України "Про Конституційний Суд України", орган місцевого самоврядування, яким є Одеська міська рада, не є суб'єктом права на конституційне подання з питань прийняття рішень Конституційним Судом України про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 13, 45 та 48 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Одеської міської ради щодо офіційного тлумачення статті 71 Конституції України та частини п'ятої статті 5 Закону України "Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" на підставі пункту 1 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" — відсутність права на конституційне подання, передбаченого Конституцією України і Законом України "Про Конституційний Суд України".

4 листопада 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Одеської міської ради щодо офіційного тлумачення пункту 30 статті 85 Конституції України, статті 12 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", частини п'ятої статті 5 Закону України "Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" (суддя-доповідач Корнієнко М.І.).

Суб'єкт права на конституційне подання — Одеська міська рада — просила дати офіційне тлумачення пункту 30 статті 85 Конституції України, згідно з яким до повноважень Верховної Ради України належить призначення чергових виборів до органів місцевого самоврядування, а також статті 12 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, відповідно до якої сільський, селищний, міський голова визначається лише як головна посадова особа територіальної громади, села, селища, міста, тоді як, на думку Одеської міської ради, він є фактично одноособовим органом місцевого самоврядування.

Одеська міська рада вбачала також практичну необхідність в офіційному тлумаченні окремих положень частини п'ятої статті 5 Закону України “Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”, зокрема терміна “міста обласного значення”, який, на думку суб'єкта права на конституційне подання, використовується в законодавчій практиці України з 1995 року як аналог терміна “міста обласного підпорядкування”, але поки що не має законодавчого визначення.

Згідно з частиною першою статті 93 Закону України “Про Конституційний Суд України” підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України.

У конституційному поданні Одеської міської ради така підстава не викладена. Натомість суб'єкт права на конституційне подання висловлює свої пропозиції щодо вдосконалення окремих положень Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, а також законодавства про адміністративно-територіальний устрій України.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 13, 45 та 48 Закону України “Про Конституційний Суд України”, Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Одеської міської ради щодо офіційного тлумачення пункту 30 статті 85 Конституції України, статті 12 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, частини п'ятої статті 5 Закону України “Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” на підставі пункту 2 статті 45 Закону України “Про Конституційний Суд України” — невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України і Законом України “Про Конституційний Суд України”.

4 листопада 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю “Укрінпол” щодо офіційного тлумачення статті 2 Закону України “Про систему оподаткування”, частини першої статті 31 Закону України “Про підприємства в Україні”, статті 1 та пункту 3 статті 7 Декрету Кабінету Міністрів України “Про податок на добавлену вартість” в частині наявності зв'язку між сплатою обов'язкових внесків до бюджету різними суб'єктами підприємницької діяльності та відповідальності одного суб'єкта підприємницької діяльності за невиконання іншим суб'єктом своїх обов'язків щодо сплати податків (суддя-доповідач Савенко М.Д.).

Необхідність такого тлумачення автор конституційного звернення обгрунтовує тим, що Вищий арбітражний суд України, на його думку, невірно тлумачить положення цих законодавчих актів, що призвело до порушення ряду норм Конституції України та позбавило його законного права на відшкодування податку на додану вартість з бюджету, а також необхідністю поновлення своїх поруше-

них майнових прав та подальшого юридично обґрунтованого планування своєї господарської діяльності.

Відповідно до статті 94 Закону України "Про Конституційний Суд України" підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України та законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

У матеріалах конституційного звернення відсутні дані про неоднозначне застосування судами чи іншими органами державної влади норм законів, офіційне тлумачення яких просить дати заявник, а необхідність поновлення порушених майнових прав заявника не може бути підставою для відкриття провадження у справі в Конституційному Суді України.

Відповідно до пункту 4 статті 13 Закону України "Про Конституційний Суд України" до повноважень Конституційного Суду України належить офіційне тлумачення лише Конституції України та законів України. Вивчення матеріалів справи свідчить, що суб'єкт права на конституційне звернення, окрім питання щодо офіційного тлумачення положень законів України, також порушив питання про тлумачення Постанови Кабінету Міністрів України "Про звіти керівників міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, обласних державних адміністрацій про підсумки роботи народного господарства у січні 1997 року", що не віднесено до компетенції Конституційного Суду України і, відповідно, не може бути предметом конституційного провадження у справі.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 13, 50, 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю "Укрінпол" щодо офіційного тлумачення статті 2 Закону України "Про систему оподаткування", частини першої статті 31 Закону України "Про підприємства в Україні", статті 1 та пункту 3 статті 7 Декрету Кабінету Міністрів України "Про податок на добавлену вартість" на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" — невідповідність звернення вимогам, передбаченим Законом України "Про Конституційний Суд України", невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

11 листопада 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Вищого арбітражного суду України щодо офіційного тлумачення статей 118, 120, 140–146 та пункту 10 Перехідних положень Конституції України, статей 12, 42 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" (суддя-доповідач Корнієнко М.І.).

Вищий арбітражний суд України, розглядаючи справу за позовом Київської міської державної адміністрації до голови Київської міської ради про визнання недійсними трьох його розпоряджень з питань управління комунальною власністю міста, зупинив провадження у цій справі і звернувся до Конституційного Суду України з поданням щодо офіційного тлумачення статей 118, 120, 140–146 та пункту 10 Перехідних положень Конституції України, статей 12, 42 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21 травня 1997 року з метою роз'яснення таких питань:

— чи поширюється дія Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" на місто Київ з урахуванням того, що особливості здійснення місцевого са-

моврядкування в містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України;

— чи є відсутність спеціального закону про особливості здійснення виконавчої влади у місті Києві підставою для виконання Київською міською державною адміністрацією повноважень, віднесених Конституцією України та Законом України "Про місцеве самоврядування в Україні" до компетенції органів і посадових осіб місцевого самоврядування, зокрема до компетенції виконавчих органів та міського голови;

— чи може Київська міська державна адміністрація з урахуванням дії Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" до прийняття законів про особливості здійснення місцевого самоврядування та виконавчої влади в місті Києві виконувати всі повноваження, передбачені Положенням про обласну, Київську, Севастопольську міську державну адміністрацію, затвердженим Указом Президента України № 760 від 21 серпня 1995 року, зокрема, здійснювати функції власника майна, яке перебуває у комунальній власності міста.

Практичну необхідність у роз'ясненні Конституційним Судом України зазначених питань суб'єкт права на конституційне подання мотивує відсутністю механізму застосування Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні".

Згідно з частиною першою статті 93 Закону України "Про Конституційний Суд України" підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України. У конституційному поданні Вищого арбітражного суду України таких підстав не викладено. Посилання ж на відсутність механізму застосування Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" щодо міста Києва не може бути підставою для конституційного подання, оскільки встановлення такого механізму не належить до компетенції Конституційного Суду України.

Відповідно до статті 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Тому суд не може відмовити в правосудді у зв'язку з відсутністю чи суперечністю тих норм закону, які мають регулювати зазначені правовідносини.

Закон України "Про Конституційний Суд України" передбачає зупинення провадження у справі лише в разі виникнення у процесі загального судочинства спору щодо конституційності норми закону, яка застосовується судом (стаття 83), і не передбачає зупинення провадження у справі, коли, на думку судового органу, є необхідність в офіційному тлумаченні цієї норми Конституційним Судом України. Отже, Вищий арбітражний суд України під час розгляду конкретної справи не може бути суб'єктом права на конституційне подання щодо офіційного тлумачення тих норм, які він має застосувати, вирішуючи цю справу.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 13, 45 та 48 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Вищого арбітражного суду України щодо офіційного тлумачення статей 118, 120, 140–146 та пункту 10 Перехідних положень Конституції України, статей 12, 42 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" на підставі пунктів 1, 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" — відсутність права на конституційне подання та невідповідність цього подання вимогам, передбаченим Конституцією України і Законом України "Про Конституційний Суд України".

9 грудня 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) указів Президента України стосовно приватизації об'єктів незавершеного будівництва, автозаправних станцій, приватизації та оренди земельних ділянок, а також невідкладних заходів щодо прискорення земельної реформи (суддя-доповідач Скомороха В.Є.).

У конституційному поданні народні депутати України порушують питання про визнання такими, що не відповідають Конституції України, Указів Президента України: "Про приватизацію об'єктів незавершеного будівництва" № 456 від 14 жовтня 1993 року зі змінами, внесеними Указом Президента України "Про внесення змін і доповнень до Указу Президента України "Про приватизацію об'єктів незавершеного будівництва" № 456 від 14 жовтня 1993 року" № 416 від 2 червня 1995 року та Указом Президента України "Про внесення змін та доповнень до Указу Президента України № 456 від 14 жовтня 1993 року" № 337 від 12 травня 1996 року, "Про приватизацію автозаправних станцій, що реалізують пально-мастильні матеріали виключно населенню" № 612 від 29 грудня 1993 року, "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва" № 666 від 10 листопада 1994 року, "Про приватизацію та оренду земельних ділянок несільськогосподарського призначення для здійснення підприємницької діяльності" № 608 від 12 липня 1995 року.

На думку суб'єкта конституційного подання, зазначені укази Президента України суперечать Конституції України, оскільки відповідно до частини другої статті 13, частини другої статті 14, частини другої статті 41 та пунктів 5, 7 частини першої статті 92 Конституції України правовий режим власності на землю, порядок набуття та реалізації цього права, засади землекористування визначаються виключно законами України.

Як свідчить зміст конституційного подання, в ньому відсутнє правове обґрунтування неконституційності зазначених указів, як того вимагає пункт 4 статті 39 Закону України "Про Конституційний Суд України".

Таким чином, подання народних депутатів України щодо відповідності Конституції України зазначених указів Президента України не відповідає вимогам, передбаченим статтею 39 Закону України "Про Конституційний Суд України".

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 45, 50 та 93 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) актів Президента України: Указу "Про приватизацію об'єктів незавершеного будівництва" № 456 від 14 жовтня 1993 року зі змінами, внесеними Указом Президента України "Про внесення змін і доповнень до Указу Президента України "Про приватизацію об'єктів незавершеного будівництва" № 456 від 14 жовтня 1993 року" № 416 від 2 червня 1995 року та Указом Президента України "Про внесення змін та доповнень до Указу Президента України від 14 жовтня 1993 року № 456" № 337 від 12 травня 1996 року; Указу "Про приватизацію автозаправних станцій, що реалізують пально-мастильні матеріали виключно населенню" № 612 від 29 грудня 1993 року, Указу "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва" № 666 від 10 листопада 1994 року та Указу Президента України "Про приватизацію та оренду земельних ділянок несільськогосподарського призначення для здійснення підприємницької діяльності" № 608 від 12 липня 1995 року на підставі пункту 2 статті 45 Закону Укра-

їни “Про Конституційний Суд України” — невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України “Про Конституційний Суд України”.

9 грудня 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Голови Вищого арбітражного суду України щодо офіційного тлумачення пункту 2 статті 23 Закону України “Про підприємства в Україні” (суддя-доповідач Вознюк В.Д.).

Необхідність офіційного тлумачення заявник обґрунтовує тим, що у провадженні арбітражних судів України знаходяться справи за позовними заявами суб'єктів підприємницької діяльності до місцевих органів виконавчої влади про відшкодування витрат, пов'язаних з наданням населенню комунальних послуг. Під час розгляду цих справ виникає практична необхідність у з'ясуванні деяких питань щодо застосування пункту 2 статті 23 Закону України “Про підприємства в Україні”.

Цей пункт передбачає, що відповідно до Закону України “Про ціни і ціноутворення” на продукцію підприємств, які посідають монопольне становище на ринку товарів, що визначають масштаб цін в економіці і соціальну захищеність громадян, допускається державне регулювання цін. При цьому державні ціни мають враховувати середньогалузеву собівартість продукції і забезпечувати мінімальний рівень рентабельності продукції, на яку вони поширюються. Якщо цей рівень рентабельності продукції не забезпечується державними цінами, то держава повинна гарантувати дотацію за умови, що продукція підприємства є суспільно необхідною.

Згідно з пунктом 12 Постанови Кабінету Міністрів України “Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів місцевих рад щодо регулювання цін (тарифів)”, ціни на комунальні послуги, зазначені в цій Постанові, затверджуються міськими державними адміністраціями. Нерідко вони є набагато нижчими від фактичних витрат, пов'язаних з їх наданням, що змушує суб'єктів підприємницької діяльності звертатися до арбітражних судів з позовами до обласних державних адміністрацій про відшкодування їм витрат.

Оскільки чинне законодавство не містить чітких приписів щодо реалізації таких термінів, як “середня галузева собівартість продукції” та “мінімальний рівень рентабельності продукції”, які вживаються у пункті 2 статті 23 Закону України “Про підприємства в Україні”, заявник просить дати офіційне тлумачення положень зазначеної статті Закону.

Відповідно до статті 41 Закону України “Про Конституційний Суд України” суб'єктом права з питання дачі висновків Конституційним Судом України у справах щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України, є Президент України, не менш як сорок п'ять народних депутатів України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховний Суд України, інші органи державної влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування. Здійснення таких повноважень Головою Вищого арбітражного суду України зазначеною статтею не передбачено.

Згідно зі статтею 11 Закону України “Про арбітражний суд” Вищий арбітражний суд України діє у складі пленуму, президії та арбітражних колегій по розгляду спорів та перегляду рішень, ухвал і постанов. Тому право на конституційне подання з порушеного заявником питання належить колегіальному органу в особі пленуму Вищого арбітражного суду України (стаття 15 Закону). А з матеріалів конституційного подання, яке надійшло до Конституційного Суду України, не випливає, що питання про необхідність офіційного тлумачення зазначеної норми Закону розглядалося на засіданні цього органу судової влади.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 45, 50 та 93 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України відмовив у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Голови Вищого арбітражного суду України щодо офіційного тлумачення пункту 2 статті 23 Закону України "Про підприємства в Україні" на підставі пункту 1 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" — відсутність встановленого Конституцією України, Законом України "Про Конституційний Суд України" права на конституційне подання.

9 грудня 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення пункту 6 статті 12 Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" № 2011-XII від 20 грудня 1991 року у редакції від 18 вересня 1997 року; частин четвертої, п'ятої та шостої статті 22 Закону України "Про міліцію" № 565-XII від 20 грудня 1990 року із змінами за станом на 14 березня 1995 року; частин шостої та сьомої статті 22 Закону України "Про пожежну безпеку" № 3745-XII від 17 грудня 1993 року; пункту 6 статті 6 Закону України "Про статус ветеранів військової служби та їх соціальний захист" № 203/98-ВР від 24 березня 1998 року (суддя-доповідач Мироненко О.М.).

29 жовтня 1998 року Колегія суддів Конституційного Суду України з конституційних звернень (подань) відкрила конституційне провадження у справі за конституційним поданням Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення пункту 6 статті 12 Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" від 20 грудня 1991 року в редакції від 18 вересня 1997 року; частин четвертої, п'ятої та шостої статті 22 Закону України "Про міліцію" від 20 грудня 1990 року із змінами за станом на 14 березня 1995 року, частин шостої та сьомої статті 22 Закону України "Про пожежну безпеку" від 17 грудня 1993 року.

Що стосується порушеного в конституційному поданні клопотання про офіційне тлумачення пункту 6 статті 6 Закону України "Про статус ветеранів військової служби та їх соціальний захист", зокрема понять "члени сімей ветеранів військової служби", "члени сімей ветеранів військової служби, які проживають разом з ними", то воно не може бути задоволено, оскільки під офіційним тлумаченням фактично маються на увазі проблеми правореалізації і застосування норми закону, який ще не набрав чинності. Згаданий закон набере чинності лише з дня введення в дію Закону України "Про Державний бюджет України на 1999 рік". У поданні відсутнє і правове обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні даної норми. У зв'язку з цим підстав для офіційної інтерпретації пункту 6 статті 6 Закону України "Про статус ветеранів військової служби та їх соціальний захист" не вбачається.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 45, 50 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Міністерства фінансів України у частині щодо офіційного тлумачення пункту 6 статті 6 Закону України "Про статус ветеранів військової служби та їх соціальний захист" від 24 березня 1998 року на підставі пункту 3 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" — непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

10 березня 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) указів Президента України про призначення перших заступників, заступників міністрів та заступників керівників інших центральних органів виконавчої влади, виданих протягом липня—грудня 1996 року та січня 1997 року (суддя-доповідач Малинникова Л.Ф.).

Суб'єкт права на конституційне подання зазначає, що Конституція України не містить статей, положення яких відносили б до повноважень Президента України призначення перших заступників, заступників міністрів та заступників керівників інших центральних органів виконавчої влади України. Організація та діяльність цих органів згідно з пунктом 12 статті 92 Конституції України визначається виключно законами України. Отже, прийняті після набрання чинності Конституцією України акти Президента України про призначення цих посадових осіб, видані ним з перевищенням своїх конституційних повноважень, не відповідають Конституції України (є неконституційними).

Ухвалою Колегії суддів Конституційного Суду України з конституційних подань від 11 липня 1997 року відкрито конституційне провадження у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) указів Президента України про призначення перших заступників, заступників міністрів та заступників керівників інших центральних органів виконавчої влади України.

Стаття 106 Конституції України закріплює перелік конкретних повноважень Президента України, у тому числі на основі та на виконання Конституції і законів України видавати укази і розпорядження, зокрема про призначення певних посадових осіб органів виконавчої влади України.

Відповідно до пункту 10 статті 106 Конституції України Президенту України надано право за поданням Прем'єр-міністра України призначати членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій та припиняти їхні повноваження на цих посадах. Про це йдеться також у статтях 114, 115 Конституції України, якими визначено порядок формування персонального складу Кабінету Міністрів України та його відставки.

У Конституції України немає будь-яких положень, які надавали б повноваження призначення перших заступників, заступників міністрів та заступників керівників інших центральних органів виконавчої влади конкретному державному органу або посадовій особі. Отже, зазначене питання не отримало врегулювання в Конституції України. Оскільки однозначне вирішення цього питання не може бути виведене із загальних засад і смислу (духу) Конституції України, то за своїм характером і рівнем воно не належить до числа конституційних.

У зв'язку з відсутністю в Конституції України відповідних положень щодо призначення названих посадових осіб пряме застосування конституційних норм, як це передбачає частина третя статті 8 Конституції України, неможливе.

Відповідно до пункту 12 частини першої статті 92, а також частини другої статті 120 Конституції України організація і порядок діяльності Кабінету Міністрів України, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади визначаються Конституцією України та виключно законами України.

Проте формування відповідної законодавчої бази щодо порядку призначення заступників керівників центральних органів виконавчої влади до цього часу не здійснено, за винятком положення Закону України "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення" від 24 лютого 1994 року, яким встановлено повноваження Кабінету Міністрів України щодо призначення на посаду та звільнення з неї головного державного лікаря України — першого заступника Міністра охорони здоров'я. У процесі розгляду справи Президент України

вніс відповідні зміни до свого Указу "Про заходи щодо здійснення структурних змін та забезпечення керівництва у сфері державної виконавчої влади" від 6 серпня 1994 року, на підставі якого він призначає, зокрема, перших заступників, заступників міністрів та заступників керівників інших центральних органів виконавчої влади України, і таке призначення відбулося згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 29 жовтня 1997 року.

З огляду на те, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (частина перша статті 6 Конституції України), Конституційний Суд України не може втручатися у діяльність законодавчого органу державної влади та заповнювати прогалини у законах.

Таким чином, відсутність законодавчого регулювання не може бути підставою для розгляду Конституційним Судом України конституційного подання народних депутатів України, оскільки врегулювання порушених у ньому питань є прерогативою лише органу законодавчої влади України.

Враховуючи викладене та керуючись частиною другою статті 147, статтею 150 Конституції України, пунктом 3 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України", § 51 Регламенту Конституційного Суду України, Конституційний Суд України ухвалив припинити конституційне провадження у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) указів Президента України про призначення перших заступників, заступників міністрів та заступників керівників інших центральних органів виконавчої влади України, оскільки заповнення прогалин у законах не є компетенцією Конституційного Суду України.

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ СВОБОДИ РЕЛІГІЇ ТА ПЕРЕКОНАНЬ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

В.Німченко,

*суддя Конституційного Суду України,
кандидат юридичних наук, доцент,*

Н.Картавцева,

науковий консультант

Конституція України закріплює основні ідеї правової держави та проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Як принцип практичної діяльності держави, всіх її органів та посадових осіб, згідно зі статтею 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість функціонування держави. Їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави. Цією ж статтею Конституції України у формі загального положення закріплено принцип відповідальності держави за свою діяльність перед людиною. Отже, Конституція України визначає притаманний багатьом розвинутим країнам світу зв'язок між державою і громадянином, в якому саме держава існує для людини, а не навпаки.

Конституція України рішуче відмежувалася від такого розуміння інституту прав людини, згідно з яким свої права людина отримує від держави. Визначаючи людину, її права та свободи найвищою соціальною цінністю, Конституція України наділяє людину широким колом прав та свобод, гарантує і забезпечує їх захист від порушень з боку держави, її органів та посадових осіб.

Становлення нової держави, а саме цей процес нині відбувається в Україні, майже завжди супроводжується кризовими явищами, які охоплюють усі сфери людського буття і, особливо, соціально-економічну; вони впливають на масову свідомість населення і, зокрема на релігійно-духовне життя. Проблеми сьогодення ставлять перед суспільством завдання щодо розв'язання питань суспільно-політичного життя нашої країни, її національного відродження, яке відбувається в сучасних суперечливих умовах, і тому інтерес до вітчизняної історії, зокрема до історії релігії в Україні, зростає. Українська нація перебуває, як свідомо, так і підсвідомо, в пошуках тих духовних орієнтирів, які могли б зняти соціально-психологічну напругу в суспільстві.

Відродження української культури потребує і відродження органічно пов'язаної з важливими історичними традиціями народного життя релігії як духовного феномена.

В Україні розпочався новий етап розвитку релігійних конфесій. Однак він породив безліч проблем, пов'язаних з нормалізацією релігійного життя, пошуками

шляхів урегулювання міжцерковних відносин, зокрема подолання гострих і болючих міжконфесійних конфліктів на основі конституційних положень принципу свободи і відповідного законодавства про правове регулювання діяльності релігійних організацій.

Стаття 11 Конституції України декларує, що “держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України”. Ця стаття практично гарантує розвиток релігійної самобутності національних меншин як складової українського народу, права особам цих меншин користуватися досягненнями своєї культури, сповідувати свою релігію та відправляти релігійні обряди, брати участь у релігійному житті без втручання чи дискримінації в будь-якій формі. Основні положення статті відповідають вимогам міжнародних документів – Пакту про громадянські й політичні права (ст. 27), Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (1992 р.), Конвенції про права дитини (1989 р.) та ін.

Враховуючи, що сучасні релігії є, насамперед, світоглядом певної частини населення, ідеологічним ученням, пов'язаним з думкою та словом, стаття 34 Конституції України гарантує кожному громадянину “право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань”. Власне, це – гарантія вираження не лише релігійних, а й атеїстичних (антирелігійних) поглядів і переконань, які є важливою рисою наукового світогляду.

Свободу переконань, віросповідань, світогляду безпосередньо гарантує стаття 35 Конституції України. В ній наголошується, що кожен громадянин нашої держави “має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою”.

Ці права гарантуються державою громадянам України й особам, які перебувають в Україні. Зазначена свобода вбирає у себе право як сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, так і безперешкодно відправляти одноосібно чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Власне, до її змісту закладено і гарантію мати, приймати і змінювати релігію або переконання на власний вибір, право віруючих відкрито поширювати свої релі-

гійні переконання та право тих, хто не сповідує ніякої релігії, на поширення атеїстичних переконань. Стаття 35 Конституції України спрямована на об'єднання Українського народу, на усунення поділу на віруючих та атеїстів, на надання кожному, незважаючи на його ставлення до релігії, рівних прав та можливостей, на прищеплення суспільству віротерпимості, а загалом — на забезпечення взаєморозуміння, спокою та злагоди серед усього населення, що є одним з основних чинників у процесі демократизації.

Для громадян України дія статті 35 Конституції України забезпечується Законом України “Про свободу совісті та релігійні організації” від 23 квітня 1991 року (далі — Закон). Втім, можна зауважити, що відповідно до частини першої статті 3 Закону “кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання”.

Текстуально ця норма Закону не відповідає статті 35 Конституції України, оскільки в ній відсутня норма “відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання”. Але ретельний аналіз статей 34 і 35 Конституції України свідчить, що вони гарантують право на свободу думки і слова, світогляду й віросповідання, вільне вираження своїх поглядів і переконань, різноманітність чи конкретність яких не визначається, хоча до їхньої структури завжди входять релігійні й атеїстичні (нерелігійні, позанаукові) думки й погляди. Слід додати, що частина перша статті 35 Конституції України гарантує також свободу “вести релігійну діяльність”, до структури якої входять культова й позакультова діяльність. Остання реалізується вільним вираженням і поширенням релігійних парадигм через засоби масової інформації, місіонерську діяльність, навчально-виховну роботу релігійних організацій тощо. Отже, за своєю суттю стаття 35 текстуально конкретніше відтворює основні постулати статті 3 Закону і завдяки своєму верховенству визначає зміст останньої.

У Законі підкреслюється рівноправність громадян незалежно від їх ставлення до релігії. Так, відповідно до статті 4 Закону “громадяни України є рівними перед законом і мають рівні права в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя незалежно від їх ставлення до релігії. В офіційних документах ставлення громадянина до релігії не вказується.

Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їх ставлення до релігії, так само як і розпалювання пов'язаних з цим ворожнечі й ненависті чи ображення почуттів громадян, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом.

Ніхто не може з мотивів своїх релігійних переконань ухилятися від виконання конституційних обов'язків. Заміна виконання одного обов'язку іншим з мотивів переконань допускається лише у випадках, передбачених законодавством України”.

До релігійних організацій законодавець відніс релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релі-

гійних організацій. Так, релігійна громада визнається релігійною організацією віруючих одного й того ж культу, віросповідання, напряму, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою задоволення релігійних потреб. Держава визнає право релігійної громади на її підлеглість у канонічних і організаційних питаннях будь-яким діючим в Україні та за її межами релігійним центрам (управлінням) і вільну зміну цієї підлеглості. Релігійні організації, керівні центри яких знаходяться за межами України, можуть керуватись у своїй діяльності настановами таких центрів, якщо при цьому не порушується чинне законодавство. Релігійні управління і центри мають право засновувати монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), а також створювати духовні навчальні заклади для підготовки священнослужителів і служителів інших необхідних їм релігійних спеціальностей, які діють на підставі своїх статутів (положень). Релігійна організація визнається юридичною особою з моменту реєстрації її статуту (положення), який не повинен суперечити чинному законодавству.

Свобода сповідувати релігію або переконання гарантується й тим, що ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними при сповіді віруючих, і підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадського порядку, життя, здоров'я і моральності населення, прав і свобод інших громадян.

Відповідно до вимог міжнародного права частина друга статті 35 Конституції України наголошує, що здійснення права на свободу світогляду і віросповідання "може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей". В окремих законодавчих актах, що визначають діяльність правоохоронних органів, існують норми, які надають право останнім обмежувати права і свободи громадян.

Важливість забезпечення здійснення свободи сповідувати релігію або переконання підкреслюється тим, що законодавець передбачив кримінальну відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від расової, національної приналежності чи ставлення до релігії (стаття 66 Кримінального кодексу України) та за перешкодження відправленню релігійних обрядів, оскільки вони не порушують громадського порядку і не супроводжуються замахом на права громадян (стаття 139 Кримінального кодексу України).

В Україні здійснення державної політики щодо релігії і церкви належить виключно до відання України.

Держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій; сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями; бере до відома і поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству.

Держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії.

Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається.

Релігійні організації не виконують державних функцій.

Релігійні організації мають право брати участь у громадському житті, а також використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації.

Релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів. Священнослужителі мають право на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами.

Релігійна організація не повинна втручатися у діяльність інших релігійних організацій, у будь-якій формі проповідувати ворожнечу, нетерпимість до невірних і віруючих інших віросповідань.

Релігійна організація зобов'язана додержувати вимог чинного законодавства і правопорядку.

Відокремлення церкви від держави вимагає від релігійних організацій поважати суверенні права держави, верховенство владних повноважень державно-правових інститутів.

Державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій), має світський характер. Доступ до різних видів і рівнів освіти надається громадянам незалежно від їх ставлення до релігії.

Не допускається обмеження на ведення наукових досліджень, у тому числі фінансованих державою, пропаганду їх результатів або включення їх до загально-освітніх програм за ознакою відповідності чи невідповідності положенням будь-якої релігії або атеїзму.

Громадяни можуть навчатися релігійного віровчення та здобувати релігійну освіту індивідуально або разом з іншими, вільно обираючи мову навчання.

Релігійні організації мають право відповідно до своїх внутрішніх настанов створювати для релігійної освіти дітей і дорослих навчальні заклади і групи, а також проводити навчання в інших формах, використовуючи для цього приміщення, що їм належать або надаються у користування.

Викладачі релігійних віровчень і релігійні проповідники зобов'язані виховувати своїх слухачів у дусі терпимості і поваги до громадян, які не сповідують релігії, та до віруючих інших віросповідань.

Відокремленням школи від церкви забезпечуються фактична незалежність навчально-виховного процесу від релігійних організацій, світський характер освіти. Як виголошують статті 8 і 9 Закону України "Про освіту" від 23 березня 1996 р., "зклади освіти в Україні незалежно від форм власності відокремлені від церкви (релігійних організацій), мають світський характер, крім закладів освіти, заснованих релігійними організаціями". Відокремлення школи від церкви забороняє як примус до релігійного навчання і відправлення релігійних обрядів, так і перешкоджання їх відправленню чи релігійному навчанню. "Залучення уч-

нів, студентів до участі в ... релігійних заходах під час навчально-виховного процесу не допускається". Водночас відокремлення школи від церкви не відстороняє духовенство чи членів релігійних організацій взагалі від будь-якої діяльності в закладах освіти. "Належність особи до ... релігійної організації, що діють відповідно до Конституції України, не є перешкодою для участі в навчально-виховному процесі".

Стаття 35 Конституції України регламентує також громадянські обов'язки прихильників конфесій, наголошуючи: "Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою".

Права громадян на альтернативну (невійськовою) службу за релігійними переконаннями визначаються конкретно Законом України "Про альтернативну (невійськовою) службу" від 12 грудня 1991 року. Стаття 2 цього Закону визначає, що "право на альтернативну (невійськовою) службу як вид виконання загального військового обов'язку мають при наявності істинних релігійних переконань громадяни України, які належать до діючих згідно з законодавством релігійних організацій, врівнення яких не допускає користування зброєю та служби у збройних силах".

Пільги віруючим громадянам на виконання загального військового обов'язку надає, зокрема, Закон України "Про загальний військовий обов'язок і військову службу" від 25 березня 1992 року. Так, статтею 17 цього Закону відстрочення від призову на військову службу мають учні середніх і вищих духовних навчальних закладів до їх закінчення. Від призову на строкову військову службу в мирний час звільняються призовники, "які мають духовний сан і штатну посаду в одній із зареєстрованих релігійних конфесій" (стаття 18 Закону України "Про загальний військовий обов'язок").

Стаття 37 Конституції України забороняє "утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення".

Релігійна ворожнеча — це відносини та дії, сповнені неприязні, недоброчливості, ненависті, злоби щодо релігій, віруючих та релігійних організацій. Досить близькою за змістом до релігійної ворожнечі є релігійна нетерпимість, яка дістає вияв у ворожому ставленні — аж до насильства — до існування невіруючих чи віруючих інших конфесій, в непримиренності до них, у нестерпності щодо релігії взагалі. Відомо, що прояви релігійної ворожнечі та нетерпимості мали місце в історії нашої держави у XVII столітті (православні та уніати), а також у XX столітті (віруючі та невіруючі). У Західній Європі релігійна ворожнеча

і нетерпимість призводили навіть до релігійних війн, які негативно впливали на розвиток суспільства. Тому конституційно-правова заборона проповідувати у будь-якій формі релігійну ворожнечу, нетерпимість до невіруючих і віруючих інших віросповідань має значення для подолання міжконфесійних конфліктів в Україні, мобілізації поліконфесійного населення на розбудову і розвиток української державності.

Важливою умовою здійснення права на свободу совісті є контроль за дотриманням законодавства про свободу совісті та релігійні організації, за виконанням нормативних настанов у сфері державно-церковних відносин. Такий контроль — одна з головних гарантій забезпечення всім громадянам права на свободу совісті.

Відповідно до статті 29 Закону державний контроль за дотриманням законодавства України про свободу совісті та релігійні організації здійснюють місцеві ради народних депутатів та їхні виконавчі комітети, а також, згідно із законодавством України, інші державні органи, на які покладено обов'язки контролю за дотриманням чинного законодавства.

Так, у частині четвертій статті 30 Закону України “Про місцеві ради народних депутатів України та місцеве самоврядування” визначено, що сільські, селищні, міські ради народних депутатів контролюють дотримання законодавства про свободу совісті та релігійні об'єднання. У статті 1 Закону України “Про прокуратуру” наголошено, що вищий нагляд за дотриманням і правильним застосуванням законів Кабінетом Міністрів України, міністерствами, державними комітетами, відомствами, іншими органами державного й господарського управління та контролю, Урядом Автономної Республіки Крим, місцевими радами народних депутатів, їхніми виконавчими і розпорядчими органами, військовими частинами, політичними партіями, громадськими організаціями, масовими рухами, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності, підпорядкованості й належності, посадовими особами та громадянами здійснюється Генеральним прокурором України і підпорядкованими йому прокурорами.

Діяльність релігійних організацій як юридичних осіб передбачає їх право на володіння майном, предметами культового призначення, а також безпосередньо виробництвом предметів релігійного призначення. Тому для них важливим питанням діяльності є володіння й користування власністю. Відповідно до законодавства України релігійним організаціям надано право володіння власністю, а також право на землекористування, що здійснюються в порядку, встановленому законодавчими актами України: Законами України “Про власність” та “Про землю”.

Що ж до користування майном, яке є власністю держави, громадських організацій або громадян, то релігійні організації мають право використовувати для своїх потреб будівлі та майно, що надаються їм на договірних засадах державними, громадськими організаціями або громадянами.

Культові будівлі й майно, що становлять державну власність, передаються організаціями, на балансі яких вони знаходяться, у безоплатне користування або повертаються у власність релігійних організацій безоплатно за рішенням обласних

чи міських адміністрацій, Уряду Автономної Республіки Крим. Відповідно до Розпорядження Президента України "Про повернення релігійним організаціям культового майна" від 22 червня 1994 року місцеві органи державної виконавчої влади мали забезпечити до 1 грудня 1997 року передачу або повернення безоплатно у власність релігійних організацій культових будівель і майна, що перебувають у державній власності та використовуються не за призначенням. При цьому культова будівля і майно, що є державною власністю, можуть передаватись у почергове користування двом чи більше релігійним громадам за їхньою взаємною згодою. За відсутності такої згоди державний орган визначає порядок користування культовою будівлею і майном через укладання з кожною громадою окремого договору.

При поверненні у власність чи передачі в безоплатне користування релігійним громадам культових будівель і майна слід зважати на: 1) права релігійних громад, яким належали ці будівлі та майно на момент їх переходу у власність держави; 2) права релігійних громад, які користуються цими будівлями та майном у встановленому законом порядку; 3) затрати коштів релігійними громадами на спорудження, переобладнання культової будівлі й тривалість користування нею; 4) наявність у даному населеному пункті (місцевості) інших культових будівель та їх використання релігійними громадами відповідних віровизнань; 5) інші суттєві обставини в їх сукупності. Рішення відповідного державного органу має бути мотивованим.

Культова будівля та інше майно, що становлять історичну, художню або іншу культурну цінність, передаються релігійним організаціям із додержанням установлених правил охорони і використання пам'яток історії та культури.

У статті 17 Закону зазначено, що самовільне захоплення культових будівель чи привласнення культового майна не допускається. Рішення державних органів з питань володіння та користування культовими будівлями і майном можуть бути оскаржені до суду в порядку, передбаченому Цивільним процесуальним кодексом України.

На жаль, в Україні мають місце як самовільне захоплення культових будівель, так і суперечки між конфесіями з питань щодо володіння й користування культовими будівлями і майном. Відповідно до статті 18 Закону право власності надає релігійним організаціям можливість володіти, користуватись і розпоряджатись таким майном — будівлями, предметами культу, об'єктами виробничого, соціального та добродійного призначення, транспортом, коштами та іншим майном, необхідним для забезпечення їхньої діяльності. Це майно може бути придбане або створене ними за рахунок власних коштів, пожертвуване громадянами, організаціями або передане державою, а також придбане на інших підставах, передбачених законом. У власності релігійних організацій може бути також майно, що знаходиться за межами України.

Закон надає релігійним організаціям право звертатися за добровільними фінансовими та іншими пожертвуваннями і одержувати їх. Примусове обкладання податками віруючих заборонено. Фінансові та майнові пожертвування громадян

і організацій, як і доходи релігійних організацій від продажу культової атрибутики, не оподатковуються.

Закон також визначає, що після припинення діяльності релігійних організацій майно, надане їм у користування державними, громадськими організаціями або громадянами, повертається його колишньому власникові. У власність держави переходить також майно в разі відсутності правонаступників.

З припиненням діяльності релігійних організацій через порушення законодавства України майно, що перебуває в їхній власності, за винятком культового, може безоплатно переходити у власність держави. Культове майно передається іншим релігійним організаціям.

Закон регулює також виробничу й господарську діяльність релігійних організацій. Вони мають право задля виконання своїх статутних завдань засновувати виробничі, поліграфічні, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські та інші підприємства, а також добродійні заклади (притулки, інтернати, лікарні тощо), що мають права юридичної особи.

Прибуток від виробничої діяльності та інші доходи підприємств релігійних організацій оподатковуються відповідно до чинного законодавства в порядку та розмірах, установлених для підприємств громадських організацій.

Будівництво культових та інших будівель релігійними організаціями здійснюється в порядку, встановленому чинним законодавством для об'єктів цивільного призначення. Реставрація й ремонт культових будівель — пам'яток історії та культури здійснюється з додержанням установлених правил охорони та використання пам'яток історії та культури.

Відповідно до права релігійних організацій на трудове наймання Закон установлює відповідні норми, що регулюють трудову діяльність у цих організаціях і на їхніх підприємствах.

Трудові правовідносини в релігійних організаціях регулюються в такому порядку: вони мають право приймати на роботу громадян; умови праці визначаються трудовим договором, що укладається у письмовій формі, а також реєструється в установленому порядку.

У такому ж порядку реєструються документи, що визначають умови оплати праці священнослужителів, церковнослужителів та осіб, які працюють у релігійних організаціях на виборних засадах.

Трудові права громадян, які працюють у релігійних організаціях за трудовим договором, регулюються законодавством про працю нарівні з працівниками державних і громадських підприємств, установ та організацій. Оподаткування одержуваних доходів громадян, у тому числі священнослужителів, церковнослужителів та інших осіб, які працюють у релігійних організаціях на виборних засадах, здійснюється за ставками, встановленими для працівників державних підприємств, установ та організацій.

На громадян, які працюють на всіх підприємствах, заснованих релігійними організаціями, а також у створених ними добродійних закладах, поширюються законодавство про працю, порядок оподаткування, соціального страхування і соці-

ального забезпечення працівників державних і громадських підприємств, установ та організацій. Їм також призначається та виплачується державна пенсія на загальних підставах відповідно до чинного законодавства.

З цією метою, як відзначає стаття 28 Закону, релігійні організації, їхні підприємства й заклади вносять до Фонду державного соціального страхування і Пенсійного фонду відрахування в порядку і розмірах, що встановлюються для громадських організацій, їхніх підприємств та установ.

Зазначимо, що у правовій системі Української держави відсутні поняття релігійних правопорушень у тому значенні, якого їм надавали юридичні акти в до-революційний час, а також закріплені в нормативних актах окремих сучасних зарубіжних країн. Відповідні правові норми (скажімо в Російській імперії) передбачали санкції за такі релігійні злочини: богохульство, образа релігії, прилюдні антирелігійні висловлювання та ін.

У нашій державі до прийняття Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" в юридичній практиці використовувалося поняття "правопорушення законодавства про релігійні культу", а у відповідних законодавчих актах було встановлено норми, що передбачали санкцію за порушення законодавства про культу (кримінальну, дисциплінарну, адміністративну)

У зв'язку з цим слід зазначити, що однією з визначальних рис Конституції України є її гуманістична спрямованість щодо прав і свобод людини і громадянина. В ній закріплено низку таких прав і свобод, яких не було в жодних попередніх українських конституційних актах і конституційні положення яких за змістом збігаються з положеннями, зафіксованими у таких фундаментальних міжнародно-правових актах, як Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадські та політичні права (1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини (1950 р.), Віденська декларація (1993 р.) тощо.

Питання про гарантії щодо свободи релігії та переконань людини і громадянина завжди перебувають у полі зору релігійної та світської громадськості. Посилена увагу вони привертають напередодні визначних подій у житті держави, зокрема такої, якою стане відзначення 2000-ліття Різдва Христового.

Здійснений аналіз засвідчує, що гарантією успішного розв'язання питань релігії та атеїзму і в подальшому буде розвиток і поширення процесу конституційної розбудови.

З ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ

КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ГЕТЬМАНІВ XVII–XVIII СТОЛІТЬ ЯК ОБ'ЄКТИ ОФІЦІЙНОГО ТЛУМАЧЕННЯ, ЗАХИСТУ І ГРУБИХ ПОРУШЕНЬ

Мироненко О.М.,

*суддя Конституційного Суду України,
доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент Академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України*

За доби Гетьманщини, від якої бере відлік нова історія нашої Батьківщини, Вітчизняний конституціоналізм як практика державотворення вступив у черговий етап свого розвитку, етап, головною визначальною рисою якого став перехід від переважно неписаних “народних конституцій” русів та похідних від них звичаєвих “козацьких конституцій”, заснованих на ідеальному, природному праві, тобто на розумінні внутрішньої справедливості, яка сама формувалася на підґрунті божественних і моральних настанов, вимог совісті та розуму, до гетьманських договорів і статей-конституцій, що повинні були “позитивувати” об'єктивно існуюче право, перетворювати його з “речі в собі” на “річ для себе”, ставати законом, який, у свою чергу, базувався б на зовнішніх встановленнях. Поступово визрівало і розуміння необхідності захисту конституційного устрою.

Аналогічна картина спостерігалась у цей час і в Європі, де державність, на відміну від України, майже завжди рухалася попереду становлення нації, і в американських колоніях. Наприклад, в Англії, що водночас з Україною вступила у фазу нової історії, інтенсивно формувалася “конституційна біблія” у вигляді парламентських актів, а у Новій Англії вже з'явилися перші писані хартії-конституції у формі установчих актів про колонії. На доповнення давно існуючої практики політичного і квазісудового контролю і нагляду за дотриманням положень легендарних суспільних договорів і окремих законів, що визначали основи державного устрою і політичного режиму, поступово зароджувалася система судового контролю, яка у майбутньому здобула назву “Американської моделі Конституційної юстиції”. Антична школа природного права, завершена римськими юристами і освячена раннім християнством як відображення божественної справедливості, була значно спотворена тисячолітнім пануванням середньовічної схоластики і тільки вступала у період раціоналістичної інтерпретації.

Ось чому гетьманські статті-конституції, започаткувавши черговий етап розвитку українського конституціоналізму, опинились мов би на концептуальному стику відмиряючих античних і томістських учень про природне право, ще не до-

сильно поширених раціоналістичних уявлень про ідеальне право, глосаторських доктрин протопозитивізму права, найсильніших тисячолітніх менталітетних традицій власного народу, його "фольклорних конституцій", загальнокозацьких звичаїв, уконституційованих у пам'яті кількох поколінь січовиків і реєстровиків. Припущення, що початок державного устрою Гетьманщини треба шукати у Речі Посполитій, а не у Запоріжжі, яке ніби тільки заважало українським гетьманам і гальмувало процес державотворення, не можна вважати науково обґрунтованими. Зміст статей-конституцій вирішальною мірою визначався зовнішніми встановленнями: з одного боку, політичними та економічними потребами і баченням правового статусу Гетьманщини з боку Москви, тобто великоросійського самодержавства і боярських кланів, а з другого — політичними і матеріальними інтересами того чи іншого гетьмана, прагненнями і уподобаннями такого ж характеру козацької старшини, абсолютна більшість якої метушилася між Росією, Польщею, Туреччиною, Кримом, Швецією, як і самі гетьмани, стрімко перетворювалася, говорячи словами Т.Шевченка, з "варшавського сміття" на "рабів, підніжки, грязь Москви". Значна частина верховодів казачтва керувалась і принципом П.Тетері: "Більше матимемо! Адже покірливе телятко дві матки ссе!".

Саме тому в різні періоди еволюції Гетьманщини ті чи інші статті-конституції тлумачилися з різних, часом протилежних, політичних позицій, які власне й тягли за собою полярне юридичне розуміння сформульованих у них правових норм. Коли виникала потреба, найприскіпливішим їх апологетом міг виступати московський цар чи імператор, а найгрубішим порушником — українська сторона в особі гетьмана, Генеральної військової ради, Ради генеральних старшин, полковників тощо. Якщо політична ситуація змінювалася, роль пильних оборонців конституційних положень брали на себе верховоди і козацька еліта Гетьманщини, а російський трон і його оточення цинічно нехтували ним же сформульовані чи затверджені норми статей-конституцій.

Ще однією загальною рисою останніх є те, що всі без винятку гетьманські встановлення конституційного порядку не могли бути у той час нічим іншим, як конституційною октроїкою. Це стосується як більшості статей-конституцій, що начебто виходили з козацького середовища, тобто обговорювалися на Генеральних військових зборах чи засіданнях Ради старшин і потім затверджувалися царем чи імператором, так і їх меншості, де правові норми з самого початку формулювалися від імені самодержця, а згодом подавалися на схвалення козацького гурту. У будь-якому разі таке колективне обговорення мало суто формальний характер, а останнє слово все ж належало московському тронові. Важливо й те, що "конституційний простір" Гетьманщини з самого початку, тобто з 1654 року, весь час доповнювався жалуваними грамотами російського царя, потім імператора, які, на відміну від гетьманських універсалів, не були пов'язані правовими нормами статей-конституцій і виявлялись уже конституційною октроїкою у найповнішому, класичному вимірі.

Прагнення багатьох дослідників у минулому і, особливо, у наш час подати гетьманські статті-конституції XVII—XVIII століть виключно як міжнародні чи міждержавні угоди, як і присвоїти Війську Запорізькому найменування

“Українська держава”, що ніколи тоді не вживалося¹, продиктовані штучним, суто політичним чи ідеологічним намаганням довести міфічну самостійність або удавану незалежність Гетьманщини, знайти, слідом за В.Липинським, Д.Донцовим та іншими дослідниками, якісь “конфедеративні зв'язки” з Росією тощо. З юридичної точки зору така позиція концептуально неспроможна. Всі без винятку статті-конституції, зокрема й угоди, що мали на меті розрив з Росією і перехід під “крильце” іншого сюзерена (чи то польського, чи то бусурманського, чи то шведського), аж ніяк не передбачали творення дійсно незалежної держави, а навпаки, досить несміливо твердили про автономію, та й ту — тільки обмежену, що зберігала б права і вольності лише для козацької еліти, забезпечувала б їй свободу пограбування власного народу².

До цього треба додати, що “праведні” міжнародні чи міждержавні угоди чи договори ухвалюються, як правило, із застосуванням принципу суверенної рівності. Якщо ж у правовому акті одна сторона нав'язує іншій внутрішній устрій, внутрішній політичний режим, жорстко визначений порядок формування органів влади, та й взагалі ретельно регламентує її “спосіб життя і правила поведінки” у будь-якій сфері відносин (політичних, економічних, адміністративних, правових, міжнародних тощо), то найменування такого акта міжнародною чи міждержавною угодою — це не тільки політичний нонсенс, а й юридична нісенітниця. Подібний політико-правовий диктат характерний скоріше для відносин метрополії і колонії, чи держави як цілого до своєї частини, якій надана політична, економічна (господарська) чи адміністративна автономія. На відміну від дійсних міжнародних договорів, правила ухвалення яких уже були досить відпрацьовані у практиці міждержавних стосунків, гетьманські статті-конституції не підлягали ратифікації, не дотримувалися встановленої мови (латинської чи французької), порядку підписання, денонсації чи анулювання тощо.

З самого початку державність Війська Запорізького у складі Росії була ілюзорною, оманливою, ірреальною. Гетьманщина у складі Росії (як до цього і у кордонах Речі Посполитої) мала лише напівавтономний-напівколоніальний статус: у перші роки — досить широкий, згодом — поступово зведений нанівець. Що ж до гетьманських статей-конституцій XVII–XVIII століть, то їх за юридичною силою, з одного боку, можна порівняти із сучасними їм хартіями-конституціями англійських колоній у Північній Америці (політична автономія), а з другого, — з конституціями автономій зі статусом, подібним статусу Автономної Республіки Крим у складі незалежної України.

¹ Протягом усього розглядуваного періоду в офіційних документах категорія “українська держава” використана лише один раз, але не у статтях-конституціях чи монарших грамотах, а в польсько-турецькому Бучацькому договорі 1672 року, який за своєю суттю не стверджував, а заперечував будь-яке право “козацької нації” на незалежність чи суверенітет.

² Докладніше про правовий статус Гетьманщини у складі Росії див.: *Мироненко О.М.* Суб'єкти політичного “конституційного” контролю і нагляду в Україні-Гетьманщині // *Вісник Конституційного Суду України.* — 1999, № 4.

Твердження про незалежність, суверенітет держави, створеної Б.Хмельницьким, у переважній більшості нібито йдуть від М.Грушевського та учнів його школи, яка багато років функціонувала в еміграції. Тут має місце явне викривлення позиції видатного історика, оскільки вона базувалася на розумінні Гетьманщини як васальної держави під протекторатом російського царя¹. Дійсно, М.Грушевський висловлював припущення про формулювання ідеї незалежності Б.Хмельницьким і навіть вказував час її народження — на злам 1648–1649 років. Але і сам вчений, і його колишні та сучасні послідовники при цьому не спираються на певну міцну джерельну базу. Переважно, як докази наводяться не документи самого Б.Хмельницького, а перекази розмов з гетьманом послів, військових діячів тощо. Історична практика свідчить, що такого роду “документи” у багатьох випадках виходили із суб’єктивної оцінки тим чи іншим автором змісту бесіди, його особистих симпатій чи антипатій, майже завжди грішили явними перебільшеннями, викривленнями думки співбесідника, прагненнями окремих дипломатів чи державних діячів самоствердитися через “залякування” монарха, підкреслити “надзвичайну важливість” проведеної ними роботи тощо.

Мабуть, не може незалежна чи суверенна держава або її провідник, осяяний ідеалом незалежності (говорячи словами самого Б.Хмельницького, а не тих, хто про нього розповідає) “шість років невпинно благати погодитись прийти до неї на Царя і Пана православної віри Великої Росії Царя східного”, врешті-решт одноголосно “обрати собі Пана з чотирьох”, відкинувши при цьому і “бусурманина турецького”, і “паганина кримського”, і короля Польського, який “краще жида і пса, ніж християнина, нашого брата вшанує”², та ще й скріпити таке обрання без будь-яких письмових гарантій, без будь-яких документально засвідчених попередніх умов державною присягою на вічну покору самодержцю. Звернемо увагу: самодержець, як впливає зі змісту політично найвизначальнішої промови гетьмана на Переяславській Раді 1654 року, прийшов на Україну не тільки “на Царя” (за певних обставин це можна розуміти як елемент суверенітету, політичного протекторату), а й “на Пана” (елемент економічний, щодо повної власності на українські землі, їх матеріальні і духовні багатства).

Ще однією причиною відродження вже досить старої ідеї про незалежність України від Росії є не завжди зрозуміле з наукових позицій бажання окремих авторів “вцент розбити” радянське гасло щодо возз’єднання України з Росією в одну державу або “остаточно довести” державність української нації. При цьому не беруться до уваги інші точки зору дослідників, скажімо, що козацька держава була створена за 100 років до Б.Хмельницького (С.Іваницький), що такої держави взагалі ніколи не існувало (М.Андреев) та ін.

¹ Такі ж погляди згодом обґрунтовували С.Юшков, М.Слабченко, В.Пічета, В.М’якотін, М.Кортунов та деякі інші дослідники.

² Выписка о бывшей в Переяславе у Запорожских казаков явной Раде, на которой они торжественно объявили желание свое быть в подданстве Российского Государя Царя Алексея Михайловича — 1654 Генваря 8//История Малороссии Николая Маркевича. — М., 1842. — С. 79—81.

Чимало прихильників тверджень про незалежність Гетьманщини в ідеологічному запалі йдуть інколи до гасел про Хмельниччину як про “ідеал” української державності взагалі, забуваючи при цьому головний принцип державотворення, який сповідував сам Б.Хмельницький: “Що буде, то й буде, а буде те, що Бог дасть”¹. Широко використовується і такий “доказ” незалежності чи суверенітету Війська Запорізького, як його визнання іншими державами. При цьому не враховується, що подібні визнання диктувалися виключно власними інтересами тієї чи іншої країни у використанні військової сили козаків, а то й мали суто провокаційний характер, тобто спрямовувалися на розпалювання ворожнечі на сході Європи, на підриг самої Гетьманщини або Московської держави. До того ж, майже у всіх працях “незалежників”, зокрема й найавторитетніших авторів, при аргументації своєї позиції широко використовується категорія “автономна Україна”. Зайве доводити, що поняття “незалежність” і “автономія” не однозначні: автономія є ознакою тільки залежності, а держава може бути або автономною, або незалежною.

На жаль, конституційні акти українських гетьманів, за винятком проекту П.Орлика, увага до якого пояснюється суто ідеологічними мотивами, та, деякою мірою, Березневих статей 1654 року, дуже слабо, здебільшого поверхово проаналізовані в літературі. Опубліковані у повному викладі в останній раз вони були 150 років тому. В загальноісторичних виданнях тільки інколи згадуються умовні назви окремих з них. У спеціальних колективних монографіях, навчальних посібниках і підручниках з історії держави і права чи то Української РСР, чи то України подібні згадки інколи фрагментарно доповнюються окремими (часто не суттєвими) уривками з того чи іншого документа. Не знайшлося місця для гетьманських статей-конституцій і у збірниках текстів вітчизняних конституційних актів, які побачили світ уже в роки незалежності². А в одній з останніх колективних праць учених Інституту історії України під назвою “Історія держави та права України”³, великі розділи якої присвячуються суто правовим засадам функціонування Гетьманщини, статусу українського козацтва і навіть статусу України під протекторатом Росії, гетьманські статті-конституції автори не згадують взагалі. На наш погляд, таке забуття – істотна прогалина у знаннях історії вітчизняної держави і права може бути усунена шляхом видання повних текстів цих найважливіших документів.

Наріжним, стрижневим об’єктом офіційного тлумачення, оборони від порушень і одночасного прихованого або відвертого, цинічного нехтування стали статті Б.Хмельницького 1654 року, або, як їх ще називають, Березневі статті, Московські статті, перші Переяславські конституції тощо. Саме вони слідом за

¹ Богданів принцип живе і має багато прихильників і в сучасній Україні.

² Див.: Конституційні акти України. – К., 1992; Історія української конституції. – К., 1993; Історія української конституції. – К., 1997 та ін.

³ Історія держави та права України (з найдавніших часів до кінця XIX ст.)//Історія України. – 1998, № 25–28.

Зборівським (1649 р.) і Білоцерківським (1651 р.) договорами¹ стали віхою, що означає початок якісно нового етапу еволюції вітчизняного конституціоналізму як практики державотворення. Саме перші Переяславські конституції разом з монаршими жалуваними грамотами 1654 року² виявилися поживним ґрунтом, з якого виростили майже всі інші наступні гетьманські статті. Саме вони започаткували нову позитивну правову, конституційну базу функціонування Гетьманщини як автономії у складі Великої Росії. Саме Березневі статті виявилися стрижнем, який став провідним системотворчим фактором для конституцій Ю.Хмельницького, І.Брюховецького, Д.Многогрішного, І.Самойловича, І.Мазепи, І.Скоропадського, Д.Апостола як компонентів єдиної конституційної системи України-Гетьманщини. Саме статті Б.Хмельницького увійшли до історії України та Росії як не тільки піонерський, а й поки що найжиттєздатніший у їх біографії конституційний документ, оскільки чинним він вважався протягом майже півтора століття.

В аспекті досліджуваної проблеми є всі підстави стверджувати, що інколи гетьманські статті-конституції XVII–XVIII століть можна (звичайно, значною мірою умовно) вважати провідними актами офіційного тлумачення Березневих статей 1654 року і аналізувати їх саме на такому зрізі знань про історію вітчизняної конституційної юстиції, яка є невід'ємною частиною історії українського конституціоналізму взагалі.

Рамки статті не дозволяють детально охарактеризувати зміст як першого (23 прохальних пункти гетьмана), так і кінцевого (11 статей, ухвалених царем) варіантів перших Переяславських конституцій³. З позицій аналізу процесу еволюції вітчизняної конституційної юстиції треба підкреслити, що фактична і юридична залежність Гетьманщини від Москви, зафіксована у Березневих статтях та пов'язаних з ними монарших грамотах, мабуть, змусила Б.Хмельницького, з одного боку, зберігати тексти конституцій у суворій таємниці від козацтва і всього населення краю, а з другого – особливо після сепаратного договору Росії з Польщею у 1656 році (Віленське перемир'я) – шукати контактів з королем Швеції Карлом X Густавом, князем Трансільванії Юрієм II Ракоці та провідниками деяких інших держав (Бранденбург, Молдавія, Валахія тощо). А це означає, що Б.Хмельницький став і основоположником нової фази українського

¹ Ці документи, як і наступні гетьманські статті-конституції, теж не можна вважати міждержавними чи міжнародними угодами, оскільки вони передбачали такий же напів-автономний-напівколоніальний статус Війська Запорізького, але тільки у складі Речі Посполитої, а не Великої Росії.

² Йдеться, перш за все, про грамоту Війську Запорізькому від 27 березня, універсальну грамоту суддям, городничим і всій взагалі малоросійській шляхті від 27 березня, грамоту міщанам м. Переяслава від 4 березня, грамоту міщанам м. Києва від 16 липня та ін.

³ Спроба такого аналізу змісту всіх гетьманських статей-конституцій вже зроблена автором. Див.: *Мироненко О.М.* Еволюція вітчизняного конституціоналізму "від Богдана до Івана" (1648–1687) // *Вісник Академії правових наук України.* – 1999, № 3 (18); *Мироненко О.М.* Історія Конституції України. – К., 1997 тощо.

конституціоналізму, і започаткував (разом з царем Олексієм Михайловичем) порушення ними ж встановлених і дарованих козацтву конституційних норм.

Протягом XVII–XVIII століть охорона і своєрідне офіційне тлумачення положень Березневих статей і названих царських грамот здійснювалися з української сторони І.Виговським, Ю.Хмельницьким, І.Брюховецьким, Д.Многогрішним, І.Самойловичем, І.Мазепою, І.Скоропадським, Д.Апостолом, К.Розумовським та іншими гетьманами, Генеральними військовими радами, Радами генеральної старшини, а з російської сторони – Олексієм Михайловичем, Софією Олексіївною, Петром I, Катериною I, Петром II, Анною Іоанівною, Єлизаветою Петрівною, Катериною II та іншими самодержцями чи їх регентами (В.Голіцин, О.Меншиков, Е.Бірон тощо), Чолобитним, Посольським, Малоросійським наказами, наказами Таємних справ, Великоросійським наказом, Сенатом, Колегіями закордонних справ, а також Малоросійськими колегіями, Правлінням гетьманського уряду та деякими іншими державними інституціями.

Як уже зазначалося, своєрідність дії найвищих правових актів часів існування Гетьманщини полягала в тому, що майже всі перелічені їх офіційні укладачі, охоронці і тлумачі виявились і найгрубішими порушниками ними ж дарованих Війську Запорізькому конституційних положень. Більшість таких порушників з української сторони (І.Виговський, Ю.Хмельницький, І.Брюховецький, Д.Многогрішний, І.Самойлович, І.Мазепа та ін.) суворо каралась або царатом, або самим козацтвом чи навіть піддавалася довічному прокляттю. Російські царі та імператори переступали конституційні положення, природно, без будь-яких покарань.

Таким чином, вітчизняна історія офіційного тлумачення конституційних норм, яке відразу ж потягло за собою непорозуміння і конфлікти між Московією та Україною, бере свій початок від 1654 року. Надзвичайна смислова розбіжність такого тлумачення, його полярність пояснюється, з одного боку, невизначеністю і суперечливістю викладення таких норм, а з другого – діаметрально протилежними політичними уподобаннями і політичними інтересами суб'єктів тлумачення.

Після смерті Б.Хмельницького, котрий в останні роки свого життя сам не відзначався відданістю ним же ініційованій конституційній октроїці, інколи грубо ігнорував не лише власні Переяславські, а й демократичні настанови неписаних “козацьких конституцій”¹, подальша еволюція українського конституціоналізму характеризувалася ще більшим обопільним відходом від положень Березневих статей 1654 року, а історія вітчизняної конституційної юстиції “збагачувалася” появою низки відверто “неконституційних” актів. З української сторони це пов'язано із своєрідним шляхетським баченням долі України гетьманом І.Вигов-

¹ Зокрема, це стосувалось спроб зробити спадковою гетьманську посаду, самочинного призначення полковників, утиску прав Генеральної військової ради тощо. Відступ від уконституційованих норм і принципів Березневих статей вже був апробований Б.Хмельницьким раніше, скажімо, у його ставленні до Зборівської угоди 1649 року. Так, остання зафіксувала кількість реєстрових козаків у 40 тис. Гетьман на власний розсуд збільшив цю цифру до 50 тис. та ще й створив під проводом свого сина Тимоша додатковий реєстровий резервний корпус з 20 тис. козаків.

ським та його однодумцями. Найяскравіше воно відбите у Корсунському договорі з Швецією (жовтень 1657 р.) та Гадяцькому трактаті (вересень 1658 р.). Перший було укладено після серії блискучих перемог Карла X Густава та його союзників над поляками, що змусило І.Виговського ненадовго поступитися гарячою любов'ю до переможеної Варшави і піти на союз з переможцем шляхом підписання договору під час виборів нового гетьмана після смерті Б.Хмельницького. Кордони України під шведським протекторатом, за договором, мали простягатися спочатку до Вісли, а згодом — до кордонів Прусії. Мабуть, Карлу X зовсім не шкода було вже захоплених ним польських земель, оскільки він відразу після перемоги відкликав із завойованих територій свої війська і зосередив їх проти Данії. Ляхи, швидко оговтавшись після поразки, негайно викинули за межі своїх кордонів і війська князя Ю.Ракоці, і український експедиційний корпус наказного гетьмана А.Ждановича. Сталося це все ще до ухвалення так званого Корсунського договору І.Виговським. Отже, згаданий трактат з самого початку мав суто пропагандистсько-символічне значення, спрямоване на створення іміджу нового гетьмана, авторитет якого виявився досить сумнівним і хитким. Від підтриманих народними масами М.Пушкаря та Я.Барабаша І.Виговського врятували тоді лише величезні татарські орди, які на принизливе прохання гетьмана фізично знищили “опозиціонерів”, а разом з ними і багато тисяч запорізьких козаків та українських селян.

Не сприйнятий простим людом і чималою частиною старшин та українського шляхетства, І.Виговський вирішив повернутися в обійми зміцнілої Речі Посполитої. Концептуальним натхненником нового договору з Варшавою став ще один відомий полонфіл і запеклий противник Б.Хмельницького Ю.Немирич. Як результат спільних зусиль Виговського і Немирича 6 (16) вересня 1658 року у Гадячі було підписано угоду з представниками польського короля, за якою українські землі мали увійти до складу “однієї і нероздільної Речі Посполитої”. Твердження багатьох сучасних істориків про Велике князівство Руське, що ніби передбачалось цією угодою чи виносилось у мріях Ю.Немирича та І.Виговського, про якусь власну законодавчу владу у вигляді зборів депутатів з усієї України, про встановлення національних державницьких інституцій тощо аж ніяк не відповідають ратифікованому тексту самого договору¹. А “власна грошова система” мала створюватись карбуванням монет із зображенням на них портрета королівської особи з Варшави. Ні про Генеральні військові ради, ні про Ради генеральних старшин у документі навіть не згадувалося. Порівняно з Переяславськими конституціями 1654 року, Гетьманщина втрачала багато: козацькі вольності урізувались “до того, як було перед війною”, тобто до рівня Ординації 1638 року, право на дипломатичні зв'язки з іноземними державами скасовувалося повністю, польській шляхті гарантувалося безпечне повернення до своїх маєтків і майна. Відбиралось у Генеральної військової ради і право прямого обрання гетьмана. Його мав призначати король з чотирьох осіб, рекомендованих шляхетством Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств. Договір передбачав, що у майбутньому до Речі Посполитої увійде і Росія.

¹ Див.: Гадяцький трактат // Хрестоматія з історії України. — К., 1993. — С. 105—113.

Українське козацтво і селянство, частина старшини, сповнені ненависті до ляхів, відкинули Гадяцький трактат, а разом з ним і горе-гетьмана, з іменем якого прямо пов'язаний початок однієї з найстрашніших в історії України сторінок — доби Руїни¹. Таким чином, за цих умов головним охоронцем вітчизняних конституційних положень, зафіксованих в актах часів Б.Хмельницького, першим, хто зберіг ці конституції від посягань органів державної влади в уособленні І.Виговського та його найближчого оточення, об'єктивно став український народ. Конституційний простір Гетьманщини формально залишився недоторканим.

Відразу після вигнання І.Виговського, у вересні 1659 року, з'явився документ з 14 статей, відомий під назвою "Статті, надіслані Юрієм Хмельницьким князю Трубецькому"². Для історії вітчизняної конституційної юстиції він цікавий тим, що його можна вважати одним з перших актів офіційного розуміння конституцій Б.Хмельницького з боку козацьких органів державної влади. Посилаючись на права, привілеї і вольності козацтва, зафіксовані у Березневих статтях і монарших жалуваних грамотах, Ю.Хмельницький і його старшини шляхом їх інтерпретації пропонували розповсюдити владу гетьмана на обидва боки Дніпра, заборонити перебування у Війську Запорізькому російських полків і воєвод (окрім Києва), не приймати листів до самодержця, не скріплених підписами і печатками гетьмана, зняти з України обмеження у міжнародних відносинах, особливо з ляхами, надати Раді старшин за участю представників селянства і міщанства право вільного обрання митрополита, єпископів та інших провідників духовенства.

Отже, цей документ можна вважати однією з перших спроб офіційного розшифрування досить далеких від абсолютних, а скоріше, явно недостатньою мірою визначених конституційних норм, викладених у Березневих статтях 1654 року. Зважаючи на середньовічний характер таких норм, які не могли виходити ні з чого іншого, як станова нерівність суспільства, даний різновид інтерпретації був, звичайно, суто класовим (становим), тобто ставив за мету захист інтересів, у першу чергу, козацької еліти, а у другу — оборони і деякого розширення статусу Гетьманщини як автономної держави. За мірками XVII століття, коли теоретичні постулати тлумачення норм права перебували лише у зародку, послання Ю.Хмельницького із значною часткою умовності можна вважати своєрідним актом "прото-тлумачення" окремих статей-конституцій свого батька.

Виразно видно тут і суб'єкт тлумачення — гетьман та його найближче оточення; і об'єкт тлумачення — державна воля самодержця та українського козацтва на чолі з його провідником; і предмет тлумачення — конкретні правові норми Березневих статей; і результат тлумачення, викладений у посланні. Проект статей

¹ Розпочавши повстання проти І.Виговського у серпні 1659 року, козаки знищили майже всіх його прихильників, у тому числі й ідейного натхненника Ю.Немирича. Вже під час перебування у Польщі колишній гетьман почав малювати чергові утопічні проекти, що передбачали створення Великого князівства Руського під протекторатом Порти. У березні 1664 р. він був розстріляний поляками.

² Див.: Статьи, присланные Юрием Хмельницким Князю Трубецкому//Источники Малороссийской истории, собранные Д.М.Бантыш-Каменским. Ч. 1 — М., 1858. — С. 102—103.

Ю.Хмельницького, до того ж складений уповноваженими на те вищими посадовими особами у письмовій формі, і претендував на загальнообов'язкову силу. Отже, і за цими ознаками він наближається до того, що згодом стали називати актами офіційного тлумачення. Статті були розраховані на тривалу за часом дію, багаторазове використання, мали розповсюджуватися на найширше коло осіб, формулювались органом, який ухвалював Березневі статті, і у зв'язку з цим можуть вважатись не просто документом офіційного, а й актом нормативного аутентичного офіційного тлумачення. За обсягом таке тлумачення було поширювальним, за способом — системним, логічним та історичним.

Ще раз підкреслимо, що, з одного боку, вживання сучасної правової термінології щодо інтерпретації правових норм Березневих конституцій у статтях Ю.Хмельницького має умовний характер. З другого — статті Ю.Хмельницького не можна вважати актами тлумачення, оскільки у деяких положеннях вони відходили від конституційних приписів Б.Хмельницького, створювали нові правові норми, їм не надавалося зворотної сили, вони припускали занадто вільне корегування змісту Березневих конституцій на власний погляд тощо.

Та документи Ю.Хмельницького були рішуче відкинуті Москвою, а замість них О.Трубецької представив Генеральній козацькій раді у Переяславі монарший варіант нових конституцій з 19 артикулів¹, які, на відміну від Березневих статей, спочатку формулювались царем і лише після того обговорювались на Генеральній військовій раді. Однак таке схвалення не надавало чинності правовим нормам. Вони знову-таки вводились у дію указом самодержця, який приписав, що нові конституції запроваджуються “зверх колишніх статей”. Це означало, що “конституційний простір” України, не рахуючи монарших грамот, збільшувався до 30 статей.

Але кількісне зростання документів аж ніяк не означало розширення прав Гетьманщини. Навпаки, нові доповнення підривали конституційні основи, закладені Б.Хмельницьким. Генеральна військова рада втрачала право на усунення гетьмана без дозволу царя, не могла навіть ставити за своєю ініціативою питання про військові походи на іноземців. Пішло у небуття і колишнє право козацьких судів на смертні вироки старшинам, які “царському величеству служили”. Категорично заборонялось обирати полковниками і “в інші начальні люди” осіб неправославної віри. Територія Війська Запорізького зменшувалася за рахунок білоруських земель, а до Києва, Ніжина, Переяслава, Чернігова, Умані, Брацлава офіційно вже вводилися царські війська на чолі з воєводами². Встановлювались й інші обмеження.

Та московський трон, на жаль, виявився не єдиним відступником від ним же затверджених конституційних положень 1654 року. З української сторони їх цинічно нищив “недосвідчений півголовок” (вислів М.Грушевського) великого геть-

¹ Новые Статьи, постановленныя с Гетманом Юрием Хмельницким, в 1659 году//Источники Малороссийской истории, ч. 1, с. 109—114.

² Царські війська до Гетьманщини під приводом війни з Польщею були введені ще за Б.Хмельницького. Зокрема, до Києва разом з російським послом В.Бутурліним прибули 3 тис. вояк. Другі Переяславські статті легітимізували їх перебування в Україні.

мана. 27 жовтня 1660 року Ю.Хмельницький уклав з ляхами у Слободищі (тепер село у Житомирській області) договір, який залишився в історії під назвою Слободищенський трактат. Це був ганебний для України акт безпорадного гетьмана: Військо Запорізьке мало перейти під повну владу Варшави і перетворитися на звичайну провінцію Польщі з деякими ознаками автономії. Утопічні мрії Юрася про включення до Війська Запорізького земель аж до Прип'яті й Горині, правити у Брацлавському, Київському, Чернігівському воєводствах виключно силами православних, а у Руському, Подільському і Волинському — разом з католиками, домогтись для козаків права участі у виборах короля, ліквідувати унію тощо виявились примарливими. Трактат на ґрунті синдрому ненависті до всього “лядського” чи “ляцького” викликав спалах смуту як на Правобережжі, так і на Лівобережжі, нову хвилю громадянських воєн. Кілька разів Ю.Хмельницький кидав булаву і врешті-решт постригся у ченці під іменем Гедеона.

Таким чином, за три роки гетьманування Ю.Хмельницького, з одного боку, мали місце прагнення істотно доповнити конституційні засади функціонування Гетьманщини, визначені у 1654 році, шляхом розширення її конституційних прав у складі Росії за ініціативою самої козацької старшини, а з другого, — була вчинена чергова спроба скасувати дію Березневих статей і жалуваних водночас з ними монарших грамот шляхом заміни їх на сепаратний Слободищенський трактат. Як ті, так й інші наміри завершилися невдачею. “Щитом” української конституції у даному разі виявилася проросійськи настроєна частина козацтва на чолі з Я.Сомком, І. Сірком, І.Босовським, особливо січовики і козаки Ніжинського, Чернігівського, Переяславського полків, Слобожанщини, російські військові сили під командуванням князів Г.Ромодановського та В.Приклонського. У результаті конституційні акти 1654 року залишалися формально недоторканими і навіть інколи називалися “священними правами і привілеями козацтва”.

Але ці “священні права” разом з багатьма встановленнями інших Переяславських конституцій у черговий раз були грубо знехтувані у 1663 році й, особливо, у 1665 році гетьманом І.Брюховецьким, його старшинським оточенням та, звичайно, московським тронем. Першого удару по статтях Б.Хмельницького і, частково, Ю.Хмельницького завдано 17 листопада 1663 року в Батурині. У схвалених цього дня конституціях¹ органи козацького самоврядування фактично ставали підконтрольними російським воєводам і військовим начальникам, які отримували поліцейські повноваження. Переходили до рук останніх майже всі податкові справи. Суворо обмежувався вивіз до Росії українських товарів.

Очевидну “неконституційність” нових статей І.Брюховецького спровокували на ґрунті ворожнечі між “реєстровиками”, що бачили у собі вже політичну еліту, і “запорожцями”, які залишались поки що військовими ватажками, як козацька старшина, так і повноважні представники царя — бояри і князі М.Одоевський,

¹ Батуринския статьи (числом 5), поставленныя с Гетманом Брюховецким// Источники Малороссийской истории..., ч. 1, с. 128—139. В інших випадках майже той самий текст поділяється на 6 статей. Див.: Статьи Гетмана Ивана Брюховецкого// История Малороссии Николая Маркевича. Т. III. — С. 197—215.

П.Салтиков, І.Пожарський, О.Мінін та ін. Простий козацький і селянський люда та міщани теж не могли, як раніше, виступити на охорону Переяславських конституцій, оскільки при обранні І.Брюховецького в їх присутності на Чорній раді натовп повірив демагогічним промовама майбутнього гетьмана, в яких, природно, не йшлося про підриг діючих конституційних положень, і навіть фізично придушив його супротивників Я.Сомка, В.Золотаренка та ін. Самі ж доповнення до Переяславських конституцій були зроблені у вузькому колі старшин і московських бояр через кілька місяців.

Але такі грубі порушення раніше сформульованих конституційних положень виявилися за доби І.Брюховецького не останніми. 13 вересня 1665 року численна делегація козацьких старшин на чолі з гетьманом предстала на “пресвітлі очі Його Царської Величності” у Москві. Через місяць (11 жовтня), вдаривши ще раз чолом, вона подала на затвердження самодержццю складені разом з московськими боярами 10 статей-конституцій, що офіційно стали ще одним доповненням Переяславських і Батуринських актів.

Насправді ж ці статті, які увійшли в історію під назвою Московських¹, не замінили, а підмінили документи, пов'язані з іменами Б.Хмельницького та Ю.Хмельницького. Перебравши на себе функцію Загальнокозацької ради, представники Ради старшин у Москві передали Україну під повну владу “Його Царської Пресвітлої Величності і Його Государських Дітей, Благородних Государів Царевичів та їх Государських Спадкоємців”. У “пряме й істинне підданство — Монарха, а не Гетьмана” Старшинська рада віддавала довічно всі “города і землі” малоросійські з наданням права московським воєводам і намісникам здійснювати безпосереднє керівництво військово-адміністративним життям Гетьманщини, фінансовою і податковою справою, надходженням усіх зборів до російської казни.

Компетенція Загальнокозацької ради зводилася нанівець. 60-тисячне реєстрове військо повністю переходило на “Государське милостиве жалування і призріння”. Під проводом московських воєвод у Києві розташовувався російський гарнізон у 5 тис. вояків, у Переяславі — 2 тис. (з них у Каневі — 500 чол.), у Чернігові — 1,2 тис., у Ніжині — 1,2 тис., у Новгороді-Сіверському — 300 чол., у Полтаві — 1,5 тис., у Кодаку — 1 тис., в Кременчуці — 300 чол., у Вострі — 300 чол., у Мотовилівці — 300 чол. Воєводи встановлювали не лише подушне, промислове, торговельне оподаткування населення, а й активно втручались у місцеве самоврядування. Цар обіцяв отримати дозвіл у Константинопольського патріарха на повне підпорядкування Київської Митрополії Москві і особисто направити до Києва “Святителя Рускаго”.

Суттєво звужувалася компетенція Загальнокозацької ради і у справі обрання гетьмана. Формально вона зберігала право на визначення кандидатури “з лав війська Запорізького Козацького, а не з іншого будь-якого народу чи війська, з істинного Козака за старовинним правом військовим”, але вже — “по Указу Великого Государя, Її Царської Пресвітлої Величності у присутності особи від

¹ Акт приезда в Москву Малороссийского Гетмана, Ивана Брюховецького, учинившего по сношению с боярами и утверждению Государеву, 10 статей, кои новопоставленными или Московскими называются//Источники Малороссийской истории... ч. 1, с. 139—154.

престолу Її Государської присланої". Гетьманський обранець мав після цього обов'язково виїжджати до Москви, представати перед очима царя і одержувати з його рук велику булаву і велике знамено. Малу булаву, мале знамено, бунчук та деякі інші атрибути гетьман отримував від репрезентанта царя відразу після обрання. Повністю скасовувалися надані раніше Гетьманщині й повноваження у галузі міжнародних відносин: самодержець "милостиво погодився" із зобов'язаннями І.Брюховецького: без дозволу Москви ні до яких держав, особливо до Кримського хана, послів віднині не направляти і у себе не приймати. Припинялася чинність і колись дарованих українським містам магдебурзьких прав. Цар обіцяв видавати щодо цього питання власні жалувані грамоти і привілеї.

Таким чином, І.Брюховецький і козацька старшина, по суті, скасовувала майже всі колись відвойовані автономні права Гетьманщини. Керувалась вона, як і завжди, виключно власними інтересами: цар брав на себе зобов'язання сплачувати реєстровим козакам жалування, зберегти козацькі суди, захистити право власності козацької верхівки, податкові пільги, заборонити воєводам завдавати будь-якої шкоди козацьким хатам, хуторам, гаям, садам, займищам, городам, сіножатям тощо. Гетьман на булаву отримував Гадяч з околицями, куди увійшли Котельва, Опішня, Куземин, Грунь, Черкаське, Зіньків, Лютенька, Веприк, Рашівка, Комишня, Ковалівка, Бурок з млинами, селами, ланами та іншими угіддями. Окремою статтею договору гетьману жалувався ще й Ромен з околицями.

У котре нехтування конституційних положень, зафіксованих у Переяславських статтях 1654 року, монарших жалуваних грамотах того ж часу, Переяславських статтях 1659 року, формально залишаючи їх чинними, здійснювали разом з І.Брюховецьким генеральні обозні П.Животовський, І.Цісарський, генеральні судді Ю.Немазай, П.Забіла, генеральні осавули С.Афанас'єв, Б.Щербак, С.Іванов, П.Костянтинов, генеральний хорунжий М.Яковлев, полковники Д.Пісоцький, М.Гвинтівка, Я.Скидан, Г.Вербицький, В.Шиман, Д.Кгуджела, П.Рославченко та інша старшина, яка не вміла ні читати, ні писати, ні навіть ставити власні підписи. Серед делегатів Гетьманщини більш-менш грамотними були лише сам І.Брюховецький, генеральний писар С.Гречаний та київський полковник В.Дворецький. Вся величезна свита гетьмана за слухняне нехтування "конституції пращурів" отримала від царя дворянські титули¹.

Але ні Батуринським, ні новим Московським доповненням до "конституційного простору" Гетьманщини не судилося тривале життя. І.Брюховецький, мабуть, сам не чекав, що запрошені ним самим в Україну царські війська і воєводи, користуючись наданими їм додатковими правами і повсюдно вдаючись до свавілля, так швидко почнуть дратувати і його самого, і найближче оточення. Зрадивши конституції Б.Хмельницького, І.Брюховецький не став дотримуватись і власних конституційних доповнень з 15 статей, піднявши повстання на Лівобережжі і Слобожанщині проти Москви, проторувавши тим самим, на думку М.Грушев-

¹ Акт пожалования Брюховецького, в бытность его в Москве, в Бояра, а Старшин в Дворяне, за отдачу собираемых в Малой России доходов и сборов в Государеву казну и за истребование в Малороссийские города воевод и ратных Великороссийских людей, 1665 года, Октября 22 // Источники Малороссийской истории... ч. 1, с. 154.

ського, шлях І.Мазепі. Та невдоволений діями гетьмана народ не підтримав заколотників, а І.Брюховецький загинув. Розлючений цар скасував і Батуринські, і Московські конституції. Разом з ними втратили чинність й інші Переяславські статті.

Отже, історія вітчизняного конституціоналізму стала свідком скасування відразу трьох антиконституційних актів, а “конституційний простір” війська Запорізького був зменшений загалом на 34 статті. Об'єктивно визрівала необхідність удосконалення конституційного устрою автономної держави. Але чинні Березневі конституції Б.Хмельницького теж не могли залишатися незмінними, бо у чистому, першозданному вигляді вони не відповідали інтересам ні царя, ні боярської верхівки. Ось чому правові обмеження для статей Б.Хмельницького, які протягом 1659–1665 років формулювались у скасованих статтях Ю.Хмельницького та І.Брюховецького, у квітні 1669 року були відновлені у новій редакції. Йдеться про 27 пунктів Глухівських конституцій, ухвалених під час обрання гетьманом Війська Запорізького Д.Многогрішного¹.

Повстання на Гетьманщині змусили російське самодержавство усунути з повнень до її конституційного статусу пряме втручання московських воевод в окремі питання військово-адміністративного, фінансово-господарського управління, судочинства, встановити податкові пільги для низки українських міст, відновити пряме внесення податків до гетьманської скарбниці тощо. Іншими словами, головним оборонцем уконституційованих у статтях Б.Хмельницького “священних прав і привілеїв козацтва” знову-таки виступила козацька сірома, підтримана українськими селянами. Але водночас Глухівські статті залишали раніше встановлені обмеження явно “неконституційного” характеру щодо обрання гетьмана, компетенції самоврядних козацьких органів влади, міжнародних відносин Гетьманщини, економічних зв'язків з Росією тощо.

Д.Многогрішний, на відміну від багатьох своїх попередників, не став явним порушником конституційного статусу Гетьманщини у складі Росії, хоч і змінив столицю на Батурин (з того часу охоронцями “конституційного ладу” і персони гетьмана стали утримувані на кошт самих гетьманів московські стрільці, які здійснювали наглядові функції за діями останніх щодо “дотримання конституційних домовленостей”), без дозволу царя взяв під свій захист Гомель і ряд інших міст і поселень правобережжя Сожу і Дніпра, мешканці яких потерпали від ляхів, почав налагоджувати стосунки з правобережним гетьманом П.Дорошенком тощо. Врешті-решт Д.Многогрішний виявився жертвою створеної ним самим системи суцільного і всеохоплюючого доносительства, закріпленої у Глухівських конституціях. Розлючена жорстокостями, самоправством, пияцтвом, фізичним і словесним ображенням з боку гетьмана, що дійсно мало місце, генеральна старшина на “конституційній основі” спочатку закидала царя підступними доносами, а в ніч з 12 на 13 березня 1672 року зв'язала сонного гетьмана і відвезла до Москви на розправу. Саме тут і сталося чергове грубе порушення конституційних

¹ Акт избрания в Глухове, при Боярине Князе Ромадановском, в Малороссийские Гетманы Демьяна Игнатовича Многогрешнаго//Источники Малороссийской истории..., ч. 1, с. 214–229.

положень: суд над гетьманом відбувся не на Генеральній чи Старшинській раді у Батурині, а в російській столиці, що викликало чергову хвилю невдоволення рядового козацтва і посполитих.

Та на відміну від інших — Переяславських, Батуринських і Московських — Глухівські конституції стали об'єктами оборони від можливих порушень надовго. Не позбавили їх чинності і наступні конституційні доповнення за доби гетьмана І.Скоропадського у вигляді 10 Конотопських (16–17 червня 1672 р.)¹ та 20 статей ще одних Переяславських конституцій (19 березня 1674 р.)². Таким чином, до 1687 року вже 68 статей формулювали автономні права України у складі Росії, а це свідчить, що значно зростав за обсягом не тільки об'єкт захисту, а й об'єкт прихованих і відвертих конституційних порушень. Причому протягом згадуваних півтора десятиліть порушувались як колишні, так і нові конституційні встановлення, як з боку Москви в особі царів (після смерті Олексія Михайловича у 1676 р.) і численних царенят, а точніше боярських кланів, так і українських гетьманів та їх найближчого оточення з козацької еліти.

Серед таких порушень найбільшу увагу привертає подальший утиск прав Гетьманщини на міжнародні стосунки, прав Генеральної військової ради на обрання гетьмана, яке після 1674 року могло відбуватися лише за прямою вказівкою царя, стрімке зменшення чисельності реєстрового козацького війська (спочатку з 60 до 30, а потім і до 20 тис. чоловік), майже повна заборона вивезення з України стратегічних товарів для поповнення гетьманської казни тощо.

Явно суперечили до 1674 року новим конституційним встановленням військовій дії і царя, і гетьмана І.Самойловича на Правобережній Україні, спрямовані не лише проти Туреччини або Речі Посполитої, а й гетьмана П.Дорошенка. Та після того, як гетьманство І.Самойловича на “обох берегах Дніпра” було уконституційоване, такі походи начебто набули легітимного характеру. Але успіхи І.Самойловича у боротьбі за Правобережжя закінчились у 1676 році після придушення П.Дорошенка. Москва під проводом юного Федора Олексійовича, а фактично — боярських кланів, втратила інтерес до вщент зруйнованої Правобережної України і стала грубо порушувати положення третіх Переяславських конституцій. Першою такою акцією став Бахчисарайський мир 1681 року, за яким турецький султан і кримський хан, всупереч багатьом статтям названих конституцій, на 20 років мали стати чи не друзями Росії, а правобережні землі України між Дніпром і Південним Бугом перетворювались на нейтральну полосу, тобто на безлюдну пустелю. Другим виявом відкритого зневажання додаткових конституційних положень 1674 року з боку Росії стало підпорядкування української православної церкви у 1685 році московському патріарху. І нарешті, ще одну болючу для України крапку на Переяславських конституціях уже за правління Софії Олексіївни поставив у 1686 році “вічний мир” між Москвою і Варшавою, що залишав Правобережжя “навічно” у складі Речі Посполитої. Втім,

¹ Конотопські статті // Источники Малороссийской истории..., ч. 1, с. 242–247.

² Статті, постановлення в Переяславле с Гетманом обоих сторон Днепра, Иваном Самойловичем // Там само, с. 252–258.

“вічний мир” мав і деякі цілком прийнятні для Гетьманщини наслідки: Софія Олексіївна виконала обіцянки свого батька, зафіксовані у ст. 2 Конотопських конституцій, і Київ після сплати грошової компенсації Росією залишився у складі України, а Запорізька Січ перейшла з подвійного підпорядкування Варшаві та Москві до фактичного подвійного підпорядкування Москві й Батуруну.

Щодо І.Самойловича, то і він не відзначався вірністю сформульованим ним же конституційним положенням. Скажімо, ст. 10 Конотопських конституцій скасувала спеціальний козацький полк для придушення заколотів, що не заважало гетьманові не тільки утримувати його надалі, а й збільшувати чисельність і зміцнювати озброєнням. Майже не приховував І. Самойлович прагнення перетворити свою посаду на спадкоємну і готував для цього синів. “Антиконституційними” були і його дії по фактичному придушенню Генеральних козацьких рад. Старшина звинувачувала гетьмана і в інших порушеннях конституцій, а саме: у зраді царському тронові, заграваннях з Польщею, Туреччиною, Кримом, “непристойних” висловлюваннях на адресу Москви, у хабарництві “за уряди полковничі”, зневажанні “людей старинних військових заслужених” і піднесенні “інших мілких, незаслужених”, у переслідуванні членів Ради старшини, у фактах підкупу козацьких судів тощо. Врешті-решт він, як і Д.Многогрішний, став жертвою конституційного положення Переяславських статей 1674 року про обов'язкове доносителство на гетьмана. Саме шляхом підступного доносу, складеного генеральною старшиною у липні 1687 року в таборі над річкою Коломаком, І.Самойлович був звинувачений у зраді й уже на явне порушення чинних конституційних норм без будь-якого слідства і суду втратив булаву й опинився в Сибіру.

Але “дарунок” українському народові з боку цариці Софії Олексіївни у вигляді “вічного миру” виявився не єдиним. Слідом за ним вона піднесла Війську Запорізькому ще й нові 22 статті конституційної спрямованості, які формально були ухвалені козацькою старшиною 25 липня 1687 року під час обрання гетьманом І.Мазепи¹. Отже, молода цариця довела “конституційний простір” функціонування гетьманщини до 90 статей, оскільки залишалися чинними і перші Переяславські (1654 р.), і Глухівські (1669 р.), і Конотопські (1672 р.), і треті Переяславські (1674 р.) конституції.

Нові конституційні доповнення, які відомі в історії під назвою Коломацьких статей, на жаль, продовжили сумну традицію не тільки відступу від раніше сформульованих конституційних норм, а і їх грубого порушення. Однаковою мірою суб'єктами чергових “антиконституційних” дій стали і цариця, і її повноважний представник В.Голіцин, і новий гетьман І.Мазепа, і його старшинське оточення. Генеральна військова рада фактично пішла у небуття. Найвища влада у Війську Запорізькому зосереджувалась у руках постійно ворогуючої між собою генеральної старшини і полковників, звільнити яких з посади тепер можна було тільки за дозволом Москви. Коломацькі конституції нав'язували Гетьманщині досить сумнівні грошові знаки, посилювали перепони в економічних взаємозв'язках з Росією,

¹ Отрешение от Гетманства Ивана Самойловича и избрание Ивана Мазепы и проч. // Источники Малороссийской истории..., ч. 1. — С. 305—319.

категорично забороняли торгівлю з Кримом, як і раніше, не дозволяли будь-яких дипломатичних стосунків, встановлювали правила, метою яких було фактичне розчинення малоросів у середовищі великоросів, нищення української мови тощо.

Деякі норми нових конституцій виявлялися цілком сприйнятними для козацтва. Зокрема, число реєстровиків збільшувалося з 20 до 30 тис. чоловік. Але наступ царя на автономний статус Гетьманщини тривав, а на початку XVIII століття такий утиск був значно посилений тягарем російсько-шведської війни. Українське населення дедалі більше виснажувалося масовою загибеллю козаків за чужу для них справу на чужих землях, безконтрольним вивезенням харчу, припиненням торгівлі, примусовими фортифікаційними роботами. Козацькі полки фактично були підпорядковані О.Меншикову, а інколи їх просто переформовували у російські драгунські загони. Посилились чутки, що Петро I всупереч “конституції України” взагалі і Коломацьким статтям зокрема хоче ліквідувати автономію Гетьманщини.

Щодо української сторони, то на першому етапі (до 1704 р.) гетьманування І.Мазепи сам гетьман виявив себе найпалкішим оборонцем раніше встановлених і нових конституційних норм, найвідданішим прихильником Петра I, за що отримував численні найвищі нагороди, величезні маєтки та інші жалування, а “антиконституційні” дії були характерними для частини козацької аристократії. Зокрема, старший канцелярист П.Іваненко (Петрик), самочинно проголосивши себе гетьманом, у 1691 році уклав від імені Гетьманщини союзний договір з татарським ханом про його протекторат над Україною. Сам І.Мазепа виявляв себе найвідданішим оборонцем “конституції”, рішуче придушивши не лише виступ Петрика, а й іншої старшинської опозиції. Важливе місце в історії вітчизняної конституційної юстиції повинні зайняти й універсали гетьмана як своєрідні акти офіційного тлумачення конституційних норм. Найбільше значення мають ті з них, що стосувалися правовідносин шляхти і селян. Однозначно такі універсали розцінювати не можна: скажімо, акти, видані у 1691, 1692, 1701 роках, з одного боку, начебто захищали посполитих від надмірного утиску шляхти і старшини, встановлюючи дводенну панщину, а з другого — вже офіційно легітимізували процес закріпачення посполитих.

Взагалі ж І.Мазепу не дуже хвилювали бідування народу, і він беззастережно виконував усі вказівки царя щодо постачання на війну живої сили, харчу, забезпечення будівництва укріплень, за що мав навіть отримати титул князя Священної Римської імперії. Але побоювання втрати влади і власних величезних багатств підштовхували його до грубих порушень конституційних положень. Спочатку гетьман, може, згадавши про Гадяцький трактат І.Виговського, спробував шляхом таємної дипломатії у 1704–1707 роках, тобто вже після вступу українських військ на Правобережжя (ця акція відбулася за безпосередньої допомоги С.Палія та підтримки Петра I), знайти спільну мову зі ставленником Карла XII у Польщі С.Лещинським і уклав з ним договір, який, з одного боку, став черговою антиконституційною акцією в історії вітчизняної конституційної юстиції, а з другого — мав докорінно змінити правовий статус України.

Оригіналу цього мазепинського конституційного проекту дослідникам знайти не вдалось. Але у викладенні свідків зазначених секретних переговорів він виглядає досить непривабливим для України. По-перше, І.Мазепа зобов'язувався віддати Карлу XII територію Стародубського полку з усіма фортифікаційними спорудами; по-друге, він гарантував ляхам військову підтримку у будь-якому вигляді і у будь-якому місці, на котре вкаже король; по-третє, гетьман брав на себе зобов'язання залучити до союзу з поляками козаків Слобожанщини; і нарешті останнє і найбільш уразливе для "патріотизму" І.Мазепи: беззастережно передати у володіння Речі Посполитої Київщину, Чернігівщину, Смоленщину, а натомість отримати від короля чин князя та Вітебське і Полоцьке воєводства. Може, саме тому одні дослідники з числа прихильників Мазепи взагалі заперечують існування такого проекту, де польська державницька ідея явно затьмарює українську, а інші вважають його "тактичним маневром" гетьмана.

У цей час шведська могутність здавалася нездоланною, а російські війська не тільки поступалися чисельністю і озброєнням, а й були розпороченими і дещо навіть деморалізованими. Залишатись на стороні Петра I ставало ризикованим: у разі перемоги Карла XII можна було позбавитися не лише влади, земель, маєтків, а й голови. І.Мазепа рішуче кидає слабого і обирає бік сильного. Це був свідомий вибір васалом нового, більш могутнього, сюзерена, що стало традицією у середньовічній Європі, вибір, який коштував українському народові дуже дорого.

Оригінал наступного конституційного проекту І.Мазепи, підписаного 30 жовтня 1708 року в с. Дігтярівці під Новгород-Сіверським після вагань Карла XII внаслідок його недовіри до гетьмана (І.Мазепа чекав такої зустрічі з 25 по 29 жовтня), теж вважається втраченим. Текст договору опублікований у викладі П.Орлика лише через 4 роки, і, зважаючи на те, що генеральний писар був одним з натхненників антиконституційних дій гетьмана, тобто особою, зацікавленою в їх виправданні, не може сприйматися без сумніву у достеменності.

Але й у наведеному П.Орликом змісті черговий проект І.Мазепи аж ніяк не перевершував, а у ряді випадків і значно поступався як чинним на той час Березневим статтям 1654 року, так і Коломацьким конституціям 1687 року. За новим договором король зобов'язувався боронити Україну військами під командуванням шведських генералів, харчування яких здійснюватимуть козаки (ст. 1). Це саме щодо своїх військ завжди підкреслювала і Москва. Статті 3–5 наголошували, що: а) український князь (І.Мазепа) і Генеральна рада будуть панувати надалі згідно з правом, яким користувалися досі на всьому просторі князівства і частин, до нього приєднаних; б) ніхто не перешкоджатиме І.Мазепі у володінні цим князівством, а після його смерті для українських земель буде забезпечена свобода, згідно з їх правами і давніми законами; в) король не буде присвоювати собі ані титулу, ані герба українського князя. Очевидно, що такі запевнення, виписані значно чіткіше, вмещували всі попередні гетьманські конституції.

Нічого не додавала для зміцнення української державності і стаття 2 Дігтярівського договору. Вона обіцяла гетьману всі московські володіння, які він відвоює під час бойових дій. Враховуючи, що І.Мазепа привів у табір Карла XII 4–5 тис. козаків, сподіватися на великі завоювання було примарним. Це нагадує

поширені тоді заохочення сюзереном васала перед виступом у черговий похід: скільки захопиш, стільки і візьмеш. А дійсний розподіл територій майже завжди відбувався після закінчення війни. Зате стаття 6 договору була досить конкретно: новоявлений князь поступався шведам (“на час війни, як довго триватиме небезпека”) Стародубом, Мглином, Полтавою, Батурином та Гадячем.

У випадку перемоги шведів, яку тоді всі вважали майже невідвратною, Дігтярівський проект, дійсно, давав чимало власне І.Мазепі. Він зберігав владу, всі свої величезні володіння, додатково отримував давно бажаний титул князя, міг передати владу спадкоємцю (звернемо увагу: йшлося про збереження свободи для українських земель саме за давніми законами) тощо. Україна ж та її багатостраждальний народ просто переходили з-під неволі одного можновладця під неволю іншого, про “демократизм” якого можна говорити лише у хворобливому уявленні, оскільки Карл XII був уже королем не тільки шведським, а й готським, венденським, великим князем фінським, сканським, ліфляндським, карельським, бременським, верденським, стетинським, поморським, казубським, ругенським, іжерським та інших земель.

Антиконституційні дії І.Мазепи стали трагічними для українського народу¹. Вони виявилися головною причиною зміни Карлом XII маршруту походу на Москву і перетворили на головний театр жорстоких воєнних дій територію Гетьманщини, яку нещадно спустошували і розлючені вчинком І.Мазепи російські війська, і виснажені подальшими бездарними діями короля та його полководців шведські полки. Врешті-решт український народ рішуче відкинув мазепинський проект. Недалекоглядність такого його кроку підтвердив і наступний повний розгром шведів і мазепинців. Зламаний власним авантюризмом, втратою влади, величезних багатств і авторитету, віком і хворобою І.Мазепа помер у вигнанні через три місяці після Полтавської битви.

Союзник і одиодумець І.Мазепи П.Орлик як “гетьман в екзилі” в підготованому ним у 1710 році проекті “Договір і постанова між гетьманом Орликом та Військом Запорізьким”² (зараз видається під іншою назвою — “Пакти і конституції законів та вольностей Війська Запорізького”, а також під придуманими назвами того чи іншого автора — “Угода та конституція Пилипа Орлика”, “Конституції П.Орлика”, “Конституційний проект П.Орлика” тощо) поклав початок українському конституціоналізмові вже як політико-правовій думці. Деякою мірою поповнив цей проект та історію вітчизняної конституційної юстиції. Йдеться про окреслені у Договорі політичні контрольні функції гетьмана щодо адміністрації, тобто нагляд за тим, щоб державні посади не заміщувалися за хабарі, і про політичні контрольні прерогативи Генеральної військової ради відносно гетьма-

¹ Уся історія українського державотворення — від Б.Хмельницького, І.Виговського та І.Мазепи до М.Грушевського, П.Скоропадського і С.Петлюри переконливо доводить: доки провідники держави орієнтувалися на власний народ, на гасло “без холопа і пана”, на внутрішні імпульси розвитку, доти вони мали успіх. Як тільки на перший план висувалися доктрини зовнішньої орієнтації, все закінчувалося крахом.

² Договор и постановление между Гетманом Орликом и войском Запорожским в 1710 году //Источники Малороссийской истории..., ч. 2. — С. 242—255.

на з метою запобігання “порушень прав і вольностей вітчизняних”. Та об'єктами “конституційної охорони” проекти гетьмана у вигнанні не стали, оскільки на території Гетьманщини вони сили не набирали, а мрії П.Орлика про радикальну зміну конституційного статусу України і віддання її під протекторат чи то Швеції, чи то Туреччини, чи то Криму, чи то Польщі народом, “хворим” на синдром ненависті до всіх можливих його господарів, були рішуче відкинуті.

Після втечі І.Мазепи Петро I, на відміну від свого батька, який часто скасовував статті-конституції “гетьманів-зрадників”, не тільки залишив чинними Коломацькі конституції, а й видав грамоту, якою підтверджував права і вольності козацтва, а також “порядки військові”, надані Війську Запорізькому “колишніми Великими Государями” і “колишнім Гетьманом”¹. Це дає підстави стверджувати, що московський цар зробив такий крок, щоб запобігти подальшим заколотам серед козацтва проти Росії. Тим самим стає очевидним, що й на початку XVIII століття у найскладніших політичних умовах українське козацтво як єдине ціле виявилось реальним оборонцем, “щитом” конституції предків.

Неодноразово Петро I в офіційних указах підкреслював і виключну повагу до конституцій Б.Хмельницького. На цьому було акцентовано і у затверджених царем 17 липня 1709 року 14 статтях, надісланих йому новим гетьманом П.Скоропадським, які увійшли в історію вітчизняного конституціоналізму ще й під назвою Решетилівських статей² і довели формальний “конституційний простір” Гетьманщини до 104 артикулів. З суто зовнішнього погляду Решетилівські конституції ніби залишали за Військом Запорізьким автономний статус. Але більш уважне вивчення сформульованих там норм свідчить, що козацьке військо фактично переводилося під повний контроль російського генералітету, кожний крок нового гетьмана перебував під уважним наглядом царського стольника А.Ізмайлова, на території зруйнованої Січі заборонялися полювання, рибальство, торгівля сілля тощо.

Але надалі дії Петра I щодо Гетьманщини вже можна віднести не до порушень, а до грубого нехтування чи спотворення конституційних положень, зафіксованих не тільки у Решетилівських, а й у формально чинних перших Переяславських, Глухівських, Конотопських, третіх Переяславських та Коломацьких статтях.

Треба підкреслити, що тиск Петра I на права Гетьманщини взагалі та її представницькі органи зокрема після авантюрного виступу Мазепи здійснювався постійно і послідовно. Прибрано до рук було, природно, не лише гетьмана, а й усю його Старшинську раду, яка за фактичної ліквідації Генеральної військової ради дедалі більше втрачала демократичні ознаки. Сталось це, перш за все, тому, що посади у Генеральному уряді всупереч традиціям заміщувались універсалами гетьмана з числа осіб московської орієнтації, рекомендованих російським стольником, а полковники вже майже не обирались, а призначались царем навіть без відома І.Скоропадського.

¹ Пункты во всемилостливейшее самого Императорская Величества рассмотрение и решение // История Малороссии Николая Маркевича, т. III. — С. 338—343.

² Статьи Гетмана Ивана Скоропадского // История Малороссии Николая Маркевича, т. III. — С. 325—338.

Занепадала внаслідок таких дій не тільки Рада генеральної старшини. Втрачали значення і полкові ради: тепер їм дозволялось обирати лише кандидатів у старшини, а остаточне їх призначення здійснювалося формально гетьманом, насправді ж — резидентом-стольником. Чимало посад у Раді старшин заміщувалося росіянами або українцями, підкупленими царем конфіскованими у мазепинців маєтками. До того ж царські воеводи докладали багато зусиль для сіяння чвар у Старшинській раді, викликання до неї зневаги з боку рядових козаків і селян.

Сам гетьман теж не відзначався особливо шанобливим ставленням до “конституції України”. Йдеться не лише про те, що він жодного разу за 14 років перебування на посаді не спромігся зібрати “козацький парламент” — Генеральну військову раду. При вирішенні особистих питань І.Скоропадський не рахувався ані із закріпленими у конституційних положеннях демократичними традиціями пращурів, ані з хоч уже і спотвореною Радою старшин. Без її відома і всупереч діючим конституційним нормам він переписав на свою дружину і дітей низку великих маєтків, палаців і земельних площ з Шептиківщини, Ройщини, Гадяцького ключа, сфальсифікував разом з генеральним писарем С.Савичем, з посиланням на ухвалу Ради генеральної старшини, якої не збирав, віддання О.Меншикову Почепа і Ямполя. Все це істотно підривало “загальні права і порядки військової”, наголос на яких робився майже у всіх гетьманських статтях-конституціях. До Москви безперервно надходили скарги з українських полків на зухвале харбарництво у козацьких судах, зокрема й Генеральному суді, де хазяйнував свояк гетьмана Черниш, на зловживання владою з боку полковників, незаконні побори старшин, фальсифікацію документів у Генеральній військовій канцелярії тощо. Все це, дійсно, мало місце і яскраво свідчило про зневажання “конституції України” з боку козацької еліти.

Уклавши Ніштадський мир зі Швецією і ставши першим російським імператором, Петро I перейшов до рішучого нищення української автономії. Його відповіді на чергові, вже останні статті І.Скоропадського (їх умовно можна назвати Преображенськими, оскільки самодержець розглядав і підписував їх саме у цьому селі під Москвою)¹ були здебільшого різко негативними. А йшлося в них про “рабське моління” гетьмана щодо повернення частини з 20 тисяч українських козаків, розкиданих по військах від Ладого до Царицина, сплати за користування підводами, невтручання генерал-губернаторів у козацьке судочинство і справи внутрішнього управління Гетьманщиною, запобігання пограбуванню населення російськими офіцерами, виведення з Глухова одного з двох драгунських полків тощо. Особливо зневага імператора до колишніх козацьких прав і вольностей та комплектування їх самоврядних органів, зокрема Ради старшини, відчувалась у роздратованих відповідях на прохання дозволити обрання полковників Стародубського і Переяславського полків та на більш чітке розмежування Гадяцького, Полтавського і Слободського полків.

На 7 з 8 пунктів Преображенських статей імператор позитивної відповіді не дав: його власноручні приписи або залишали все, як було, або містили обіцян-

¹ Статьи Гетмана Скоропадского, с собственноручным решением Государя Петра I-го, Мая 20-го //Источники Малороссийской истории., ч. II. — С. 314—315.

ку розглянути ті чи інші прохання у майбутньому. Лише у питанні користування ямськими підводами Петро I виявив “щедрість”, давши вказівку сплачувати за них так, як у всій державі, і насильно не відбирати. Враховуючи цю обставину, а також те, що у столі імператора вже лежав підписаний ним іменний указ про заснування у Глухові Малоросійської колегії, Преображенські статті не набули конституційного характеру і не стали доповненням до “конституції України”.

Не можна вважати таким доповненням і сам указ про створення Малоросійської колегії, бо антиконституційність такого органу виявилася настільки очевидною, що колегія була ліквідована вже через 5 років. Підступництво ж імператора виявилось у тому, що фактичне скасування автономії Гетьманщини із заснуванням Малоросійської колегії він виправдовував виключно посиленнями на Березневій статті Б.Хмельницького, а також необхідністю захистити малоросійський народ від несправедливих судів і поборів та притиснень з боку власної еліти.

Колегія з шести російських штаб-офіцерів на чолі з бригадиром С.Вельяміновим діяла відповідно до спеціальної Інструкції. Формально їй надавалося лише право вищої судової апеляційної інстанції, а насправді вона зосередила у своїх руках найважливіші контрольні функції над гетьманом і Старшинською радою, особливо у галузі податків і фінансування. Досить сказати, що до компетенції Малоросійської колегії та її прокурорів належали вище судочинство, завідування податковими справами, асигнування коштів на жалування старшини, захист посполитих від зловживань козацької еліти, перегляд привілеїв верхівки у бік їх знищення, “нагадування” гетьману про укази імператора, контроль над тим, кому, навіщо і які універсали він висилає, “охраненіє Малоросійського народа сверх сіх пунктов”. Останнє положення Інструкції перетворювало владування С.Вельямінова на практично необмежене.

Але суперечка між гетьманом та імператором навколо створення Колегії у вигляді листування та власне зміст Інструкції зробили значний внесок до історії становлення конституційної юстиції в Україні. Вони містять яскраві зразки вже майже новітнього характеру “конституційного спору” і офіційного тлумачення конституційних норм Березневих статей 1654 року — стрижня тогочасної “конституції України”.

Текст такого тлумачення І.Скоропадським — це його відповідь від 22 травня 1722 року на імператорський указ про створення Малоросійської колегії. Гетьман намагався довести, що відповідні статті-конституції Б.Хмельницького, з одного боку, закріплюють і роблять непорушним право Війська Запорізького на власне судочинство, а з другого — відносять до виключних повноважень Гетьманщини податкову справу, до якої царська казна не має ніякого відношення. Тлумачення імператора — більш широке, з наведенням повного тексту двох спірних статей з Березневих конституцій і навіть історії ухвалення останніх. Воно міститься у преамбулі Інструкції бригадиру С.Вельямінову від 16 травня 1722 року і зводиться до обґрунтування того, що, по-перше, Б.Хмельницький і цар Олексій Михайлович, дійсно, визнавали право Гетьманщини на власне судочинство, але при цьому не виключали можливості судочинства з боку російських воевод і навіть зверхності їх рішень “у розправах за власним розсудом”; а, по-друге, консти-

туційні норми Березневих статей щодо податків приписують урядовим особам Війська Запорізького лише роль збирачів грошових і хлібних податків саме “на Царську Величність” і зобов’язують віддавати їх “у Його, Государеву, казну тим людям, яких Царська Величність надішле”¹.

Результат такого “конституційного спору” був, звичайно, вирішений наперед: перемогу у ньому отримав імператор, оскільки він сам і визначав “переможця”, а приречений на поразку гетьман тяжко захворів і через півтора місяця помер.

До історії вітчизняної конституційної юстиції, безумовно, повинні увійти і спроби офіційного тлумачення деяких правових норм, сформульованих у конституціях Б.Хмельницького та конституціях І.Скоропадського, з боку царя Петра II та гетьмана Д.Апостола у процесі розробки нових конституцій для Гетьманщини у 1727 р.²

В основу змісту такого тлумачення давно чинних норм щодо статусу козацьких судів кладеться не документ 1654 року з 11 відомих статей, а акт з 23 прохальних пунктів Б.Хмельницького. Саме на підставі цих пунктів Д.Апостолу шляхом їх тлумачення вдалося переконати молодого російського імператора у необхідності відновлення колишньої юрисдикції судів Гетьманщини, і хоч Петро II відносно Генерального суду ухвалив половинчасте рішення (“по цьому так бути, тільки три чоловіки Великоросійських у суді Генеральному засідають”), цей факт можна розцінювати як перемогу українського гетьмана.

Такий самий висновок випливає із змісту та обґрунтованості офіційного тлумачення конституційних положень актів 1654 і 1709 років про податки. Переважно у формі пояснень, викладених у пункті 7 своїх статей-конституцій, Д.Апостол довів, що, користуючись нормами Б.Хмельницького, Гетьманщина протягом 1654–1722 років ніяких зборів до казни царської не передавала, що “казною Государевою називався військовий малоросійський (тобто гетьманський) скарб”, що українські гетьмани з нього не збагачувалися, а віддавали всі кошти на вкрай необхідні військові та інші суспільні потреби (від платні старшині та козакам до хабарів – Д.Апостол називає їх гонорарами і дарами – “достойним мужам Великоросійським”). Вагомим аргументом у такому своєрідному тлумаченні стала вказівка Петра I від 6 листопада 1708 року “жодного пенязя у всьому Малоросійському краю у казну брати заборонено”³. Переконливість міркувань українського гетьмана змусила Петра II погодитися на подальше збирання податків у Війську Запорізькому у гетьманський скарб військовий.

Загалом же конституційні доповнення Д.Апостола, що увійшли в історію під назвою “Рішительних пунктів” подекуди поновлювали колишні права Гетьманщини, а подекуди навіть їх, дійсно, збагачували. Це стосується і формального

¹ Инструкция Бригадиру господину Вельяминову//Источники Малороссийской истории., ч. II. – С. 322–325.

² Статьи Гетмана Данилы Апостола//История Малороссии Николая Маркевича, т. III. – С. 344–390.

³ Статьи Гетмана Данилы Апостола//История Малороссии Николая Марковича, т. III. – С. 360.

відродження компетенції Генеральної військової ради, і козацького судочинства, де знову набирав сили принцип “там, де три козака, два третього повинні судити”, і повернення Гетьманщини у відання Колегії закордонних справ тощо.

Автономістські прагнення Д.Апостола не могли сподобатись новій імператриці Анні Іоанівні і дійсному у той час правителю Росії Е.Біرونу, що призвело до чергового грубого порушення, а вірніше, чергового цинічного нехтування конституційних норм протягом наступних 17 років, тобто до доби К.Розумовського. Такі дії режиму біронівщини дістали вияв у фактичному відстороненні вже тяжко хворого Д.Апостола від посади у 1733 році, у передачі всіх владних функцій великоросійському правителю України князю О.Шаховському і створенні у 1734 році нового (після Малоросійської колегії) антиконституційного органу у вигляді Правління гетьманського уряду.

Останнє ні за біронівщини, ні за фактичного правління Росією Анни Леопольдівни при малолітньому імператорі Івані IV, ні у перші роки царювання імператриці Єлизавети Петрівни об'єктивно не могло стати на оборону жодної з 123 чинних статей конгломерату гетьманських конституцій. Навпаки, метою створення Правління гетьманського уряду було подальше обмеження автономного статусу Війська Запорізького і ліквідація посади гетьмана взагалі. Правління складалося з 3-х росіян і 3-х українців, які формально були рівноправними, але фактичним управителем Гетьманщини ставав великоросійський князь О.Шаховський¹. Генеральний обозний Я.Лизогуб та інші українці, що входили до складу Правління, скоріше виконували роль певного прикриття антиконституційних дій імператорського двору, спрямованих на остаточне скасування гетьманських статей-конституцій. Лише під тиском українців, котрі оточували нову імператрицю Єлизавету Петрівну, остання у 1747 році видала маніфест “Про буття у Малоросії гетьману за колишніми правами і обикновеннями”, через три роки після цього скасувала Правління гетьманського уряду і дозволила обрати гетьманом К.Розумовського.

Та деяка “політична відлига” для Гетьманщини виявилася короткочасною. Повне руйнування її автономії, тобто практичну ліквідацію чинності всіх гетьманських конституцій, крок за кроком здійснила у 1762–1796 роках Катерина II. Не стала на заваді нищення “конституційного простору” Війська Запорізького і самої України зрадницька козацька еліта: гетьман у 1764 році практично продав свою посаду імператриці назавжди за 50 тис. рублів щорічної пенсії, місто Гадяч з околицями та інші українські землі, а фактичний правитель Гетьманщини генеральний обозний С.Кочубей — за мастки та чин генерал-майора російської армії. Разом з генеральним писарем О.Туманським, генеральним осавулом В.Журавським та генеральним хорунжим Д.Апостолом (перший отримав від імператриці чин статського радника, інші два стали російськими полковниками) С.Кочубей увійшов до складу створеної 1764 року II Малоросійської колегії на чолі з президентом П.Рум'янцевим-Задунайським², яка протягом наступних двох десятиліть,

¹ Докладніше див.: *Мироненко О.М.* Історія Конституції України. — К., 1997.

² Указ Катерини II про ліквідацію гетьманства та утворення Малоросійської колегії 10 листопада 1764 р.// Хрестоматія з історії Української РСР. Т. 1. — С. 532–533.

виконуючи роль ширми-прикриття цинічно антиконституційних дій Катерини II, і довершила чорну справу до кінця.

Малоросійська колегія з самого початку практично відкинула всі гетьманські конституції, в тому числі і стрижневі Березневі статті Б.Хмельницького, які імператриця презирливо іменувала “умовними пунктами”, і керувалась у своїй діяльності таємними настановами Катерини II. Активну участь у нищенні автономії Гетьманщини брав і новий генерал-прокурор Сенату, князь О.Вяземський, у відання якого було знову повернуто Україну.

Таємні інструкції Катерини II в історії нехтування конституційних норм цілком обгрунтовано можна вважати не тільки зразком правового нігілізму, а й взірцем підступності і облудництва, замішаних на злобності й жорстокості, політичного фарисейства та єзуїтства. “Освічена” імператриця вчила куплених нею чинами і землями нових провідників України, що “порушувати відразу конформовані малоросам привілеї непристойно, називати їх чужеземцями було б безглуздом. Треба найлегшим способом привести ці провінції до того, щоб вони обрусіли і перестали дивитись, неначе вовки на ліс. Приступити до цього буде дуже легко, якщо розумні люди будуть обрані начальниками цих провінцій. Коли ж у Малоросії не буде гетьмана, то треба намагатися, щоб і назва гетьманів зникла”. І далі: “Належить, щоб різного роду хитрування заскнілого в них властолюбства не виходили поза належну їхньому санові межу, поширюючи іноді свою духовну владу над світською, іноді також розсіваючи серед простого і забобонного народу різні корисні для їх намірів, а загальному спокоеві шкідливі плевели під виглядом закону Божого і благочестя... Треба припинити переходи землеробів з місця на місце... Однаковою мірою слід прагнути розібратися в заплутаному і перемішаному там військовому та цивільному правлінні”¹.

“Заплутане правління” і завдання поросійщення України вирішувались імператрицею та Малоросійською колегією досить швидко. Вже у 1764–1765 роках на території колишньої Гетьманщини, Слобожанщини і Запоріжжя з’явилися Новоросійська (з Нової Сербії, Слов’яно-Сербії, Української лінії, 13 сотень Полтавського полку та 2 сотні Миргородського полку, центр — Кременчук) та Слобідсько-Українська (з Ізюмської, Охтирської, Острозької, Сумської, Харківської провінцій, центр — Харків) губернії. Майже водночас з цим припинили існування Генеральна військова канцелярія і Генеральний суд. Козацькі війська переформовувались на карабінерів. У 1781 році остаточно скасовано поділ на полки, і незабаром на українських землях виникли Харківське, Київське, Новгород-Сіверське, Чернігівське, Катеринославське, Вознесенське, Ізяславське, Брацлавське і Подільське намісництва. Вже у 1782 році Малоросійська колегія вступила у так званий ліквідаційний період, а 1786 року вона припинила своє існування взагалі. Ознаки державності України було розчавлено майже на півтора наступні століття.

¹ Постанова Катерини II князю О.О.Вяземському при вступі його на посаду генерал-прокурора; Таємна постанова Катерини II П.О.Румянцеву під час призначення його малоросійським генерал-губернатором// Хрестоматія з історії Української РСР. Т.1. — С. 532, 534, 537.

Шановні читачі!

*Приває передплата
на офіційне видання
Конституційного Суду України*

*«ВІСНИК КОНСТИТУЦІЙНОГО
СУДУ УКРАЇНИ»*

Видається шість разів на рік

*Передплатний індекс
40842*

У виданні друкуються:

● *рішення та ухвали*

Конституційного Суду України

● *статті з питань теорії, практики
та історії конституційного судочинства*

● *матеріали про міжнародні зв'язки*

Конституційного Суду України

Шановні передплатники!

Щоб виконати взяті перед Вами зобов'язання і в повному обсязі розрахуватися за передплату 1999 року, в рахунок № 6 «Вісника Конституційного Суду України» надсилаємо книгу «Юридична Україна. Довідник», видану видавництвом «Юрінком Інтер».

Гадаємо, що вона стане справжнім помітником у вашій діяльності.

Запрошуємо до передплати на 2000-й рік.

З повагою,

*Відповідальний секретар
«Вісника Конституційного
Суду України»*

Т. Сурнагова

*Шеф-редактор
видавництва
«Юрінком Інтер»*

В. Ковальський